

PROBLEMI

revija za kulturo
in družbena vprašanja

62

februar

1968

krst
križanci
rdeči val
poeida
pesmi
pesmi
pesmi

upognjenost jutra
et caetera

mehanizem kontrole v različnih tipih
organizacije

joyceova zadnja dva romana

vprašanje o humanizmu

prostor senc II

nacionalno vprašanje v jugoslaviji v teoriji
in praksi kpj-kps

revolucionarni eros brez konkretne utopije
vinjete

veno taufer (145)

nada gaborovič (149)

franci zagoričnik (157)

jože olaj (162)

danilo čelofiga (174)

milan pečnik (178)

uroš kalčič (181)

andrej medved (184)

jorge luis borges –

jolka milič (186)

janez jerovšek

janez gradišnik (207)

dušan pirjevec (238)

taras kermavner (256)

dr. janko pleterski

franko zenko – R. Z. (299)

janez pirnat

PROBLEMI

REVIJA
ZA KULTURO
IN DRUŽBENA
VPRAŠANJA,
FEBRUAR 1968
LETO VI., ŠT. 62

Ureja uredniški odbor:

Božidar Debenjak, Janez Dokler,

Vladimir Kavčič (glavni urednik),

Marko Kerševan, Vlado Kralj,

Milan Pintar (odgovorni urednik),

Rudi Rizman, Mitja Rotovnik, Ivan Urbančič

Lektor: Janez Gradišnik

Oprema: Judita Skalar

Uredništvo: Ljubljana, Beethovnova 2

Telefon: 20 487

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Naročila pošiljajte na CK ZMS,

Ljubljana, Dalmatinova 4,

telefon: 310 033, tekoči račun: 501-8-475/1

z oznako: za Probleme.

Celoletna naročnina 25 N dinarjev

Cena posameznega izvoda 2,50 N dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ v Ljubljani

Tisk Učne delavnice ZUSGP

VENO TAUFER: KRST

prinese Črtomira lahka ladja,
od tega, kar raste pri njega gradi,
od čede, žita in novine sadja.

Prešeren, KRST

Po imenih vz-nika iz ničā in se vanj
iz-teka po-sam-ezno bivajoče, ki je bit.

Al. Kermauner, ČLOVEKA ČLOVEČIM II

I. Slap

kolo sonca počasi tre pesek teme zažari kolo završi
vrtinec zasipa kolo vse dalj temna sonca
vrte os na vse osne strani tone v pesek
góra na tēme v sinje dno se s temenom povezne na goro
kamenčki plezajo listi se vzdigujejo korenine
zašuštijo sape vse bolj se razmikajo stene
se razpočijo veter plane
kam kje kod je gor kod je dol
gora se postavi
nebo se položi
veter pade voda
dol
pod
spod
zelen je grob
veter udari
z glavo ob rob
kaplje kaplja
rodi
porod
krik
kaplje prši
zoper kamen zoper korenine rob
prši krik na vse strani se plodi veter
kam je kje je kod je gor kod je dol

v vrtinec se vzdiguje
gora in svod počasni sprevod
plešoči sprevod glasna procesija
zgoraj gladka sinjina spodaj gladka gladina
kam veter kamenje veje kod kaplje kje grob šumi
kje spod kje gor krik v nemi prosojnosti vmes domovina
pletejo mrežo sledov se vzdigujejo sence padajo
mreže sledov plešejo sence mreže sledov love krik

II. Bogomila

posode na polici zraka
zvenijo vaška situla kupa kozarec od marmelade
siv čas se pretaka
na dno globoko grla bokov korakov pađe pađe

prazna tisti hip ko so usta rob
svetlobe nedeljskega večera in nad njim dojki
upogibajoči se peruti ptice ki zateglo toži
gor čez izaro

v ponedeljek zazvene ob zori
na telesu številčnice ur
nihalo tiktaka v otrocih

včasih slišiš kako se nataka šum
in ko pokrova krste roki
z dvema prgiščema upa zagrebata obup

III. Duhovni

v začetku je bil hrup
ki je bil molk
razumela sta dlan in poljub

čredam njunih teles je postalo tesno
da se ne bi zgubil
se je prestrašil na jasnih sred gozdov

rekel ji je da jo ljubi
senca besede se ji je zvila
okrog telesa in na slepi in gluhi

gladini njegove zenice je odkrila
da je lepa in spomin na dan in noč
je splašil pticam v njenem ušesu krila

*stegnila je za njimi rokó
in mu dala senco ptičjega leta
potem sta se ljubila kakor некоč*

*zdaj čredam njunega telesa
je strah zamejil domačijo
da smrt noči dan rojeva*

*in kadar se nad njima preletijo
ptičje jate sence svojih potov
na njunih obličjih zapustijo*

*in tako vsak ščinkavec škrjanec škorec
znanivec vremena je nad domačijo
dasi dneva vsak dan je na veke vekov konec
ostaja domovina naš KOZOL C*

IV. Črtomir

*vsaka noč je drsenje pod gladino
poslušanje ko dež razmaka kup časopisov
dokler ne gre v skodelici jutra večnost mimo
sonce vzide in odpre rezilo*

*tvoj obraz zbudi košček kovine
začutiš kako čuti utrip tvoje žile
oko zasliši roko jezik čas otiplje
razveseliš se življenja britve*

*v njej se zrcali tvoja podoba
in svet jo snažno obkroža
vse bliže se obračáš sred sveta*

*v sami konici s tabo svetovja
nenadoma mogočen da pokončáš
kar bo pokončano če pokonča*

V. Jezero

*čolnič leti ko v zraku urna ptica
breg in sonce obstaneta blagoslovljena
čolnič čuti moč in zelena krila
ptica nastavlja nebu ogledala vesla
oko kroži da mirujoči svet prebiva*

v njem ta hip ko se odpira veka
da spod nje rodi se veter udarce šteje
krila in vesla bregu in soncu meri meje

k bregu spomin najbrž je plaval ko se je nagnil nenadoma pred njim
sredi dima se je sonce čisto približalo rdeče od ilovice tolmuna ko
me je učil plavati ne bom pozabil vidre ki sem jo ubil na svojem bregu
jezera je bilo sonce na nebu in najbrž za njim vsa ozvezdja večera
čeprav sva čutila kako trgava bršljan vesolja ko sem te učil plavati
sem te vzel daleč v samoto valova kakor telo premagujeta čas od enega
k drugemu z besedami hrepenenje učiva plavati najbrž ni pregloboko
dno in čeprav je tesnobno prozorno nebo se sama zlekneva mednju

čolnič in ptica hitita
in njune udarce na najinih licih
hladi veter ki ju podpira
ko morava glavi v naporu skloniti
čutiva v rokah kako se voda upira
s kapljicami se škropiva ko ribi
z očmi polnimi vode plavava sredi smeha
med čolnom in ptico ne vidiva sonca ne brega

Križanci

Nada Gaborovič

Dober dan, seveda, dober dan, odgovarja, čeprav ga nisem ne pozdravil ne vprašal prav ničesar. Smešno, še poznam ga ne, ne verjamem, da sem ga že sploh kdaj videl, kar naprej, pravi in samo ob sebi umevno zapahne za menoj vrata. Za trenutek se mi zazdi, da sem v celici, stiska me, duši. Bojim se, da mi bo odpovedalo srce, žal mi je, ker sem se prepustil nekemu neumnemu nagonu, ki me je pripeljal semkaj, v to čudno hišo, rad bi bil nekje, kjer struji zrak in kjer je veliko sonca, pa pesek in bele ploskve voda.

Vidiš, pravi in se nasmiha vase, prav primeren kraj sicer ni, pa bo že moralo biti.

Kraj, razmišljam glasno, on pa me pahne na nizek stol in zmaje z glavo: In v Parizu? Tam je bil šele kraj, kaj! Pa kjerkoli, saj je vseeno. In greš skozi mesta in čez reke, vzdolž nabrežij, mimo sivih, pustih hiš. Sprehodiš se čisto do nekega tako imenovanega konca. Potem se vrneš. Mogoče nimaš moči, da bi se spravil na pot vnovič — zato obtičiš. Moral bi se sprehajati venomer, od enega tečaja do drugega. Poide sapa, kajne?

Mi smo romarsko ljudstvo, pravim onemu in stegnem roko proti njemu, ker bi se ga rad dotaknil. Zadenem ob zoprno hladno in gladko površino ogledala, rahlo utrujen odložim klobuk, hej, pravi in se mi nasmehne, tak klobuk, kaj! Moral bi si omisliti čepico ali kaj takega, pa z nami je že tako, ko si posadimo klobuk in sedi dovolj trdno na laseh, imajo drugod že trdno posajeno kakšno drugo pokrivalo. Na to ni, da bi mislil. Ampak zavoljo tega klobuka — »Ali ste pesnik?« je vprašala in me pogledala nekam navihano.

»Pesnik?« sem se začudil. Le kako ji more priti v glavo takšna misel.

»Ne, pač pa umetnik,« sem rekel, ona pa je začudeno zmajala z glavo in dihnila: »Mislila sem, da so pesniki tudi umetniki.«

»Že,« sem rekel, »toda drugačne vrste.« In potem sva se smejala oba, in nenadoma se je od smeha treslo tudi ogledalo, da sem postal kar lepo jezen in sem mu obrnil hrbet. Pa še vedno je podrhtevalo od zatajevanega in pridušenega veselja.

Dober dan, ga pozdravim šele zdaj in ne počakam na odmev. Začutim neprijeten občutek v ustnih kotih. Stena pred menoj je mrtvo bele barve,

kot crknjena leghornka. Te kokoši! Zmeraj so se hrupno splašile, kadar se je zaprašilo mimo vozilo, in ko so naletele na moje stojalo, so po vsej sili hotele čezenj, namesto da bi se lepo ognile. In Marina je stala z Urbanom in se je neslišno smejala, »umetnik, umetnik,« je ponavljala, kot bi bila uzrla repatico ali sonce, ki se je utrnilo z neba.

»Marina,« sem bil nevoljen, Urban pa je predejal pipo na levo stran čeljusti in oči so se mu pod košatimi obrvmi temno zaiskrile: »Ko bi človek le ostal takšen, tako sočen« in roka s čopičem mi je zastala, ker so me njegove besede oplazile čudno in me navdale z neugodjem. Toda prav tako je rekel in zato se zdaj nehote obrnem od stene in se zazrem spet v bleščečo hladno ploskev, v kateri odsevam in ki v njej vidim poleg svoje podobe druge stene, obložene z navlako, ki mi je pogoltnila leta. Leta, »kako neki lahko govorite o letih, ko jih nimate veliko čez dvajset, kajne da ne?« se je nagajivo opletala okoli mene Marina in zdelo se mi je, da jadram na najlepši jadrnici čez zeleno travnato morje; ko sem pred sončnim zatonom pospravljaj barve, se me je prvičkrat polotil občutek, da pričenjam gledati stvari drugače, da ni nobena reč ne izoblikovana ne dokončna, postalo me je strah praznote, ki je zazevala vame, kajti nemoč je naraščala, potem pa je prisledla Marina in je vrtela kito med prsti.

»Umetnik, ali so barve takšne, kot jih vidimo, ali niso? Kaj, če so drugačne, modra je rjava in rjava zelena, in zakaj sploh smo jim dali ime tako in ne drugače, rada bi hodila po nebu, toda Urban pravi, da sem neumna, kajti ljudje morajo jemati vse tako, kot je, ne pa brskati tam, kjer ni treba.«

»Zakaj pravi Urban tako?« Pomislil sem, da je Urban nevoljen name, ker vzbujam tako pozornost pri dekletu. Ima posebno pamet, brhka je, toda vedel sem, da mi Urban šteje v zlo, ker se pomenkujem o vsem mogočem, kar dekleta nori, »saj je že tako čisto zmešana, zakaj barvati žito zeleno sivo, če je to sploh žitno polje,« je povedal odločno in iztresel pepel.

»Pusti ga, Urban,« je prosila Marina, »meni se pa zdi, da ima prav, kdo ti je porok, da je vse tako, kot vidiš.« Odšel je ves jezen.

»Ta Urban,« je potožila, ko je prišla v mojo izbo nad skednjem, kjer sem si smel urediti atelje, »razganja ga ob misli, da bi mu kdo solil pamet. Če mi že reže kruh, naj me vsaj pusti pri miru s svojim zidom.«

»Zidom?« sem se mimogrede začudil.

»Kaj niste opazili? Nikamor ne smem. Zazidal me je. Zdelo se mu je, da ste vi ravno pravšnji, ker me boste malo zamotili, me zabavali s svojim čudaštvom in se bom zadovoljila s to stranjo zidu, čez pa me ne bo zamikalo.«

»Pa vas ni?« sem neumno vprašal in se zasmejal kot otroče.

»Naj bi me?«

»Zelo pohitite z odgovorom in to ni dobro,« sem ji požugal.

»Vsaka vrsta žita ne uspeva na vsakih tleh. Urban je s križanjem dosegel uspehe, toda kaj, ko za našo vrsto zemlja ni bila.«

Dvournno se je nasmejala, ko sem rekel: »Vi bi radi, da bi vas vzrejali na drugih tleh, ne?«

Od daleč sem videl Urbana, ki je stal ob reki in morda zrl v daljave. Marina je šla za mojim pogledom in se naslonila na okenski podboj. Pri tem se me je rahlo dotaknila in še malo pozneje sem začutil njeno brado na svoji rami.

»Jaz,« sem opozoril, »nisem Urban, Marina.«

»Zakaj?« se je nasmehnila, vendar ne prepričano in prežarjeno kot doslej, skoro poparjeno je vrtala z brado v mojo ramo.

»Plemenita vrsta marelic uspeva samo ob zidu. Jaz pa ne maram marelic in tudi nisem zid, na katerega se naslanjajo.«

»Vedno manj vas razumem,« je nevoljno stresla z lasmi in sedla na zaboj, na katerem sem imel cunje. »Mislite, da se lahko norčujete, ker ste zelo odrasli in ker nekaj počenjate. Ali sem sama kriva, če moram biti tu in dopuščati, da medlim?«

»Ne vem,« sem se naredil naveličanega, »najbrž sem prestar, da bi razmišljal o tem.«

»Zato je z vami tako, ker si domišljate, da ste v letih. Zame ste komaj nekaj čez dvajset. Umetnik vendar ne more biti nikoli ne star ne postaran, vam pravim.«

»Kdo pa trdi, da sem umetnik? Mogoče sem se ob prihodu šalil, ko sem se postavljaj s takim klobukom, pa sem dejal, da sem umetnik.«

Saj res, zakaj ne nosiš čepice? pravim onemu v ogledalu in si gladim lase. Zejen sem. Vsa ta dolga pot me ni odžejala in zdaj je ravno tako, kot je bilo na začetku. Šel sem vedno le za svojo sledjo in krog je bil zmerom večji, toda nazadnje sem se znašel na izhodišču in sem bil lahko samo potrj.

Gledava drug drugega in se meriva, ocenjujeva od nog do glave.

Prav smešno, pomislim resno, Urban pa je na eno drevo cepil tri sorte in tako je eno deblo dajalo trojne žlahtne sadeže. Ni vsaka vrsta za vsako zemljo, je pojasnila Marina. Trudil sem se, pa se je vsak cepič posušil.

Kaj tedaj?

»Poglejte,« je nežno pripomnila Marina, ko me je spremljala k vodi, da bi mi pomagala pri pranju skodel in srajc, »petkrat trije sedeži. In na drugi strani prav tako. In na tretji dva. Kolikor je bilo cvetov, Nobene prevare, nič tarnanja. Lepo mirno so se zaoblili. Užitek jih bo okusiti.«

Počasi snemam okvire. Od strani se ozrem kdaj pa kdaj v zrcalno podobno. Smešno takole, če sta dva. Že eden je preveč, če je opeharjen. Če je dovolil, da je opeharjen. To je tisto.

»Zakaj uporabljate besede z mrakobnim prizvokom?« se je končno vznemirila in skoraj razhudila Marina, pobrskala z grebljico po žerjavici in njen obraz je zalila jarka, rdeča svetloba žerjavice, ki je najprej siknila milijone isker, potem pa obležala negibna, mrliška.

»Zato,« je pojasnil Urban, »ker je iz take dežele. Tam ljudje nenehno trpijo zaradi nečesa.«

»Ampak zaradi česa?« se je pozanimala in me gledala. »In kakšna dežela je to? Zakaj ne vem nič o njej? Tudi ti, Urban, mi nisi pripovedoval o njej.«

»Vesela dežela,« sem posmehljivo rekel in se nagnil nad žerjavico.

»Sali se,« je turobno pribil Urban.

»Saj si tudi ti prišel iz te dežele,« mu je očitažno pogledala v oči. Skomignil je z rameni.

»Na deblo od tam sem cepil tukajšnje cepiče, razumeš? Ki prenesejo to podnebje, te vetrove, megle, mraze. On pa je priklenjen, zato ne more nikamor. Samo križari po svetovnih morjih, potaplja se in vzdiguje na valovih, odtrgati pa se ne more.«

Ozirala se je od enega do drugega in začela natakati kavo. Videla sva, da smo si daleč vsaksebi, Urban si je napolnil pipo, nenadoma je bil upadel in videti zelo star, Marina je skakala s pogledi od kamina k podstavku s kavo, k pladenjčku, ki sem ga nerodno držal na kolenih, k mojemu obrazu, in kradoma ga je primerjala z Urbanovim. Zmeda in zadrega sta se ji risali v očeh.

»Ne ženi si tega tako silno k srcu. Nekje hudournik odtrga plast zemlje in nanese jo drugam. Toliko vemo. Z drugim se ne spleča beliti si glavo.«

»Urban, ravno to mi pri tebi ni všeč,« je ostro ugovarjala. »Ne želiš drugega, kot biti prilagojen. Meni vsaj je zoprno, kadar slišim tvoj glas, ki modruje o tem.«

Naglo sem spil kavo in pokril skodelico, ko mi je hotela dotočiti.

»Mogoče bom jutri odšel, pustil jesenski dnevi in veter, ki se zaganja čez ravnino, me odbijajo,« sem odločno povedal, da me je celo Urban presenečeno pogledal.

»Mislim sem, da je bil govor o dolgem obisku,« je zamrmral. Marina je prebledela in se naslonila na rešetko kamina, da jo je žar čudno obsijaval.

»Se spominjaš, Urban, ko sva bila skoraj še dečka, nekih počitnic, skoraj že ni več res, kajne, ko sva si razdelila strani neba. Vsak je vzel svojo in šla sva, ker sva vedela, da je zemlja okrogla in se bova nekoč vrnila na isti kraj.«

»Mogoče, in kaj potem?« se je delal malomarnega.

»Lahko noč,« sem voščil, toda Marina mi je zastavila pot in mi sklenila roke okoli vratu.

»Zakaj bežite zdaj, ko bi končno lahko slišala lepo zgodbo. Gotovo je lepa in ganljiva, ne?«

Odtrgal sem njene prste in krenil v izbo, zeblo me je in ogrnil sem se z odejo. Počasi je prišla za mano, Urban se je nekam prihuljeno pokazal na pragu in je kukal k meni.

»Kam pa naj bi šel?« me je končno vprašal kot oče sina potepuha, ki laže, kako imeniten dom ima. In ker sem molčal, je pristavil: »Saj nimaš kam.«

Nimam kam, mislim in zlagam slike na kup v kotu. Eno prislonim tako, da zasloni ogledalo. Zdaj sem sam, samo jaz, onega ni več, da bi se mi posmehoval in rogal. Klobuk zalučam na kup, zdi se mi, da je izgubil svojo dušo, da je navadna mrtva klofeta, odkar je priromal z menoj semkaj, nazaj, na prazni glavi, ki je romanja niso napolnila.

»Pozimi je tu v dvoje neznosno,« je odločno pribila Marina in se me krčevito oklenila. »Pa tudi slik še niste dokončali. Pa tudi knjig ne prebrali. Ali sploh že veste, kako morate slikati in kaj pravzaprav hočete,

kaj? To vas vprašam,« je višala glas in hlastno iskala zatrdila, ki bi me zadržalo tu: »Poleg tega sploh ničesar še niste videli. Zagnali ste se v pozno poletje in zdaj ko je mimo, niste videli ničesar, vse vas še čaka. Urban ima prav: kam pa sploh lahko greste? Kje so stopnice, da bi po njih hodili? Toda morate jih najti,« in je zgrabila klobuk s širokim obodom pa ga v iskreni jezi pohodila.

»Marina,« jo je pokaral Urban, sklonil se je in ga pobral, mi ga ponudil in zmajal z glavo: »Jaz sem se umaknil semkaj, toda ti si hotel zvrtni tisto luknjo na drugo stran sveta. In ko si omagal, si začel pasti mulo.«

Marina je spustila roke in se pričakovaje zazrla v Urbana.

»Toda tako početje nikamor ne vodi. Meni, veš, vsega tega, kar je tebi, ni mar. Toda ti si prepričan, da ti je. Zato moraš sekati naprej, če je zemlja še tako zamrzla. Vseeno, doklej, le odnehati ne smeš. In ne moreš. Vzel si svojo stran neba, lazi po njej. Jaz nisem Slovenec. Jaz sem samo pride-lovalec žita, ki je zloženo v kašči. Vsrkavam vetrove in vonje mahu, ki ga nabiram oktobra za čaj. Ti pa si stopil v vrsto romarjev božjepotnikov, ki vidijo v votivnih podobah odrešitev.«

Marina je pobesila usta, ker ni znala razreševati ugank. Urban pa je govoril naprej: »Nekoč sva vzela vsak svojo romarsko palico, toda jaz sem jo odvrget, ker nočem misliti o tem. Ti si mislil po svoje in si obtičal v jami, ki se počasi sesipa nate in te zatrpava. Šel si križem svet in si se vračal, ponosen na svojo zvestobo. Jaz sem zate niče, lena mrha brez vesti, do vratu zakopana v svoje blato. In kaj potem?«

V grlu me je stiskalo, kokoši so kokodajsale, »mogoče je dihur,« se je spomnil Urban in naju zapustil, kot bi se odčaral. Marina je sedla na posteljo s prekrizanimi rokami.

»Povejte, o čem pravzaprav besedičita,« je nestrpno zahtevala in mi zastavila pot, ko sem hitel zlagati svoje perilo in halje v kovček.

»O čem,« sem mrmral in spet me je premotila, ko je stala tako pred menoj, mlada, neboljena, iskrena, ki se ji še sanjalo ni, kaj preganja mene in zakaj je Urban tako hladen in neprizadet.

Zamahnil sem z roko in jo pri tem oplazil po čelu. Presenečeno se je odmaknila in odsunila moj proseči pogled, pa se pomirila, ko sem potrto dejal: »Nekam moram oditi, da pospravim, Marina. Mogoče je bil tisto nekoč moj dom, v katerem sva pognala z Urbanom iz istega debla. Odlo-mil se je in se cepil na drugo deblo, zraslo v tej pusti zemlji, ki mu prija.« Položil sem zmečkan klobuk na vrh kovčka in porinil ključ v ključavnico.

»Grozna in nerazumljiva človeka sta,« je potrdila sami sebi in sedla na moj slikarski stolček, preden sem ga utegnil zložiti in postaviti h prtli-ja-gi. Kaj zares morate na vsem lepem od tod? Ne bi tisto tam lahko še malo počakalo? Nič vam ne bo pobegnilo, veste. Toda če odidete, vas ne bo nikoli več nazaj, natanko vem.«

»Zakaj pa naj bi hodil?«

Vrgla je dolge lase na ramena in zvijala pramen, ki je neubogljivo vztrajal na prsih. Pogledal sem po sebi in se zazdel zanikrni bolj ko berač.

»Zakaj?« je oponesla. Zavzeto je sledila mojim mislim. »Urban sploh ni pognal tu. V resnici se ni prijel, zato sitnari in je čemern. Človeški cepič vaše sorte ni za vsako deblo.«

»Kaj veste vi o tem, Marina?« sem prisluhnil.

Pobožala je s sivimi, mehкими očmi sobico.

»Čedna je, ne? Nikar ne odhajajte. Dokler se ni Urban naselil tu, je bila moja. Spodaj je lepo, pa se vseeno raje zalezem sem; kot v mladih letih. Zatečem se kdaj pa kdaj. Kadar se Urban razleze v praznino in ga kratko malo ni, ker je nekeje drugje. Dobro veste kje.«

»Ne vem,« sem jo surovo odbil, v bojazni, da bi popustil, če bi vztrajala in mi tvezla zgodbo naprej.

Pšenični sveder je obležal na prsih. Rahlo je vztrepetal.

»Sovražim neiskrenost,« je rekla potem. »In Urban ni iskren.«

Primaknila se je k oknu, pogledala na jezerce.

»Čuti vezi in ve, da si jih je nadel sam, pa taji, da bi si jih lahko spet odvzel. Nekakšen prekleto neumen ponos, porojen iz trme. Vseeno je, kdo sem, od kod sem. Šel sem, zakoličil svoj kos in ne maram misliti več na nič. Toda pozablja, da je Urban. Urban je nekaj posebnega. Križanje ne pomeni požlahtnitve, za Urbane ne.«

Prisluhnil sem. Bolj je predirna, kot bi verjel.

»Nekaj tiči za vsem tem. Romarji se vračajo tja, kjer so doma. To je tisto. V krvi jim je in taki ljudje, taki ljudje...« iskala je besede, »imajo posebno znamenje. Ne morejo se ga znebiti, naj še tako zatrjujejo.«

»Ne česnaj,« je mrzlo rekel Urbanov glas. Oba hkrati sva se ozrla, kot bi naju bil zalotil v grehu. Marina je prekrizala roke na prsih in njen profil je bil marmornat. Prvikrat sem opazil gubo okoli ustnic.

»Pojdi, če imaš kam,« je vrgel in sloko telo se mu je v pasu preklalo. V oguljenih kavbojkah je bil zares nekdo drug.

»Imam. Saj veš, da imam.«

»Marnje. Stare čenče. Slepilo. Tvoj dom je na Montmartru, kjer si razobešal svoje packarije. Je na beneških kanalih, pod mostovi, ki se razpenjajo čez mnoge reke. Tam si pustil svojo opravo, svoje stole in mize. Jaz pa sem si izvolil tale sever.«

Govoril je lakirano, toda čutil sem, da se je lak začel lomiti, in kazalo je, kot da se je sam zbal razpok, skozi katere bi udarila mrtva siva barva, zato je skoraj nahrulil Marino: »Kaj stojiš? Saj ne moreš razumeti. Ti imaš ušesa za drugačne besede; kot so najine, besede nekega tako imenovanega naroda s kompleksi.«

»Pusti me, naj slišim,« je zaprosila iskreno.

Sedel je na okensko polico.

»Ne nasedaj ji,« je rekel slovensko. »Domišlja si, da je odkrila mojo ranljivo točko. Grozovito se trudi, ker si umišlja, da me ima rada. Rada pa da me ima zato, ker sem nekaj posebnega. Posebnega! Tele ženske na severu imajo svojevrstno dušo, če lahko tisto neotipljivo kepo v njihovih prsih tako imenujem.«

Nenadoma se je nasmehnil.

»Zal sem kresnil samega sebe po nosu. Ker sta me razkačila. Načel si reči, o katerih sem sklenil že kdaj za zmeraj molčati. Šel sem in konec. Pika. Kaj to mar tebi, Marini, komurkoli?«

»Nisem prišel drezat v ogenj na tvojem ognjišču, Urban,« sem rekel. »Mogoče sem res vsepovsod tam, kjer si me našel razkosanega ti. Toda tako je z menoj. Ti pa nisi jaz, jaz bom pobral te kosce in jih skušal zlepiti, potem pa se bom vrnil in se postavil pred svoje ogledalo. Kadarkoli. Pa se bom. Ti pa si si vtepel v glavo, da si prerezal svojo popkovino in zate ne obstaja več stara stran neba. Toda dobro veš, da ni tako.«

»Ah, kaj res?« se je obrnil k meni in razkril volčje zobe. »Ljubi brat. Skrbeči, medleči, sentimentalni. Šel sem in se odrezal. Natanko tako. In rastem tu, v teh mahovnatih tleh.« Znenada se je s pogledom zalezal vame, ker je opazil, da je Marina zapustila sobo. »Ti je nemara ona kaj namigovala? Zgrešeno, smešno in zoprno. Napačno, popolnoma napačno.«

»Govorila je.«

»Ženska. Z vsemi tipičnimi lastnostmi in napakami.«

»Odtajaj se že, Urban,« sem robato stresel njegovo mrtvo roko.

»Umetnik; bazen, ki čez njegove robove pljuska voda.«

»Zakaj si odšel?«

»To je tu vprašanje,« se je porogal. »Verjameš, In Marini si nasedel, njej z njenimi babjimi pajčevinastimi zapredki, o katerih veruje, da so velike misli, spoznanje, da me pesti trpka žalost, ki mi ne da dihati, ki mi vse bolj zadržuje vrv okoli vratu. Sit sem bil nečesa. Prav. Sit sem bil. Ti zadostuje? Sit brezupnega malega prepirljivstva. Kdo smo. Kaj smo. Ali smo? In če nam preti, kaj potem. Narod na prepihu. Obsojen. Teptan. Ponizevan. Križanci v vseh časih in na vseh koncih. Zato nadarjeni, bujni, toda premalo jedrnat. V nenehni bojazni zase. Ogroženi. Uporni, ko nas tlači okovana peta, požrešni, ko s svobodo ne vemo kaj početi. Kot bi se želeli najesti za tisoč let nazaj; in za naprej, kajti kdo ve, kdo ve... mi smo zmeraj izpostavljeni, moj dragi, nenehno na preži, kaj bo pokukalo izza obzorja. Bolestno mi, ko vendar smo, samo vedeti bi že morali, kje naj ta »smo« zgrabimo, da bomo od tega kaj imeli, da bo pognalo naše klasje in nam dalo moke za vonjav hlebec, ki ga bomo z užitkom prelomili.«

Gledal je skozi mene.

»Ali se moramo res zavedati, da smo, le tedaj, kadar gazijo po nas? Če je tako, potem je vseeno, kdo sem, od kod sem, kam spadam. Potem sem nekdo z neke strani neba. Ki se je ustavil, kjer mu je prijalo, toda daj že, odloži romarsko palico in ne prenašaj je iz rodu v rod, ni nam potrebna, ne nosimo je v procesiji namesto bander. Ko so me gnali pred zid, sem jo zamenjal za hrbtnico, in zakaj bi jo moral spet vzeti v roke? Če vem, da sem, se ne sprašujem neobgljeno, ali sem zares in kako to, da sem, ker se mi zdi čudno, ko ni bilo tako. Kratko malo nisem maral biti to, kar sem bil, pa je bilo vprašanje, ali sem bil, hotel sem dneve s takim vonjem, kot jih dihaajo, ne pa zavitih v megličasto izparino.«

»Kaj ste mu naredili?« je zatarnala Marina. Gotovo se je prihulila za vrati in se je zdaj zbala nenavadnega Urbanovega glasu, kot ga doslej ni poznala.

FRANCI ZAGORIČNIK: RDEČI VAL

*vsadil bom vodo
da bom videl njene rože*

*kako bo cvetela med zelenim in zelenim
kako bojo njeni listi*

*kako bojo njeni prašniki
njeni pestiči*

*zanimivo bi bilo videti vaše obraze
ko bi vas udaril svet*

*zleknjene tako v svoje misli
zariple od prekipenja*

*kako bi brizgnila voda iz njih
kot iz baročnih fontan*

*med in mleko eldorado vam pravim
bogate zakladnice poletij jeseni*

*pod noč teme
pod točo pod kap*

*in druga neurja onkraj lupine
na naslednji strani listja*

*zanimivo bi bilo videti
iz povsem pletetnih ozirrov*

*poleg tega da bi bilo smešno
in kratkočasno kar mislite si*

*že dolgo nisem videl morja
izdrto oko slovenije*

povsem se je treba obrniti na levo
potem ti nič ne uide

tega kar ne vidiš ni
in ne glej

naj ne pohujšajo meči svetlobe
ki cefrajo zatone

meči žarkov
tako te išče sonce tipa te

v oko sika polifemu
in se odvrneš in se zavrneš

kaj pa te sili odstirati videz
njega ne najdeš za njim

pod svojo kožo ne najdeš sebe
ampak čudež božji porečeš

in te ne moti
če ne porečeš več

zanimivo bi bilo videti svet
po tisočletju

ali se bo
ali se ne bo obnesel

danes se ne
ampak dan je deževen

psovke padajo nate ker se ne
kakor da je cepljen nate

kakor da je tvoje seme
jalovo ali da zastruplja zrak

ker se ne
vsako gibanje zastruplja

zato nujne omejitve
od tod do tod

tekel boš po steni potem po stropu
po drugi strani dol

spet hitro po dnu
in spet navzgor

možnosti niso obilne
zato pa svet obletaš od znotraj

zanimivo bi bilo vaše obraze
kako bojo tekli nazaj v preteklost

prav kakor danes
kakor se to kar naprej dogaja

kakor udari svet
se pokaže s svojo to ali ono rečjo

in počí lupina izlizana
od ljubezni podplatov

istega gor in dol
istih izpetih variant

meni je vseeno
meni je čisto vseeno

če se ne bo obnesla voda
bom zasadil ogenj

Zoološka ura

carl sandburg

tisoč cvetov je rekel grobar
lahko si kupite razglednice
in pavje perje
kostanj raste drugod
izkoristite enkratno priložnost
tega tisočletja edino priložnost
prejšnjega in naslednjega in sploh
oglejte si svobodo
te arijske ptiče
semitske plazilke
rumenokožne papige

sprevod si ogleduje kletko
z velikimi afriškimi modi
opice si ogledujejo sprevod

večni sprevod pogrebnikov
oglejte si nas prosijo usmiljenja
ukročena bitja zaklenjena
v svoje gumble
oglejte si nas kako smo vsi na istem
tu stoje kričijo v tujih jezikih
tudi mi imamo divjino
poreče carl sandburg pljune in gre

ne pride dalj ko do sebe
koža mu zastira pot
zverinjak odmeva v njem
ki biva v kletki jezika
in to je zdaj vse
kajti zato govori ali molči
pove kakšno pesem
ali vsa leta ne misliš nanj
in je kakor da ga ni
svet je namreč dosti velik
in slišiš kar se oglašča

sebe ne slišiš ker nisi glas
sebe ne vdiš ker nisi luč
sebe ne čutiš ker nisi telo
šel bi v službo praviš
žal vse opice so zasedene
tukaj si čisto odveč
lepo se vrni v vrsto
in glej in sliši in čuti
divjina je divjina
od primerka do primerka
od kletke do kletke

hočem v kletko porečeš
bedak ne bodi bedak
bodi no pameten porečeš
saj veš kako je
pobegnul bi v prostost
tega ne preneseš
nimaš živcev
da bi zmogel toliko poguma
ali pa nimaš poguma
da bi zmogel toliko živcev
kako je torej s tem

s tem je tako ali drugače
svoje boš dobil pa naj si bog

dobil boš kar ti gre
zato ni kaj izbirati
kljuvaš kljuva po pesku
molčiš molčati ko grob
govoriš govoriti v veter
greš skozi čas kar greš
greš svojo pot kar greš
kar greš kar nehaš svojo pot

spet je čas ogleda
bolj ko preišljaš
med eno in drugo gnido
bolj ti je to gledanje smešno
niso samo oni predmet raziskav
tudi nas ogledujejo
in vprašuješ se
ali ne z istim zanimanjem
kakor mi nje
kaj si le mislijo
v teh tesnih kletkah

njihove misli so tesne
hodijo šepetaje
govorijo z dolgimi premisleki
previdni so v besedah
ves čas se ozirajo za svojimi besedami
njihovi kriki so kratki
njihov smeh pridušen
kretnje povite
obračajo se okrog osi
stojijo na zadnjih nogah
s prednjimi se pariyo

JOŽE OLAJ: POEIDA

(ciklus pesmi)

*ključ: poeida
je dalje od kolhide
vendar ni kraj
temveč stanje.*

Razpad

1

*vrata divjih vetrov
vrata v preteklost*

*v tvoji roki še zmeraj
plamen bojevitega meča
in v žepu rjaveče cviljenje
pretihotapljene ptice*

tako pride premirje

*vrata v preteklost
vrata divjih vetrov*

2

*in potem morje
s svojo molčečo večnostjo*

*nazaj proti severu sneg
svoje vrste mrmraje umika
nazaj na jug zelené
pajki zahrbtnega domotožja*

*in potem morje
s svojo molčečo večnostjo*

november razdre
statve poletne bitke
umije stebrišče obrazov
pokoplje mrliča

med vrhom neba dnem mórja
vse prazno samo upepeljena ptica
neužitni plen in hudi pes spomina
davni pol blazni refren ukaza

in zdaj boš moral urediti vrste
in prešteti izgube
november razdre
statve poletne bitke

4

morda je zorelo v krvi
ukaz ni prišel v trenutku
molče se je že dolgo pripravljalo

ukaz nejasno oblikovan
nikomur naslovljen
nikomur namenjen
kdor ga je prestregel
s svojim skritim sprejemnikom
ga je moral razbrati sam
je moral razbrati sam

narediti si je moral ladjo
izmisliti morje kolhido
runo in vse tudi ukaz

nič ni bilo ukazano in nikomur
vse si si moral izmisliti
morda je zorelo v krvi

5

stare prerokbe
so govorile

ko najdete runo
kako mu boste ubežali
če se spremeni v dim
če zgrešite vesolje
svojih lobanj in zdrvite

naravnost v žrelo sonca
in če še sonce razpade
v minus in plus
ter vas lastna molitev
udari s kamnom po glavi

so govorile
stare prerokbe

6

napačen zemljevid so nam dali
na našo trmasto pot

in se nam zdaj posmehujejo
skriti za svojimi lutkami

v strahu da bomo vendarle zarjaveli

bojijo se naliva potopljenih mest
ki jih odkrivamo

ker vedo da jim oči
ne bi prenesle svetlobe

ostro sijoče skozi stoletja morij

in jih je groza
da bomo zavrtali v kamne
in poiskali na dnu
pragnezdo ognjev
ter sfingi v njem

izrezali iz srca

odgovor na večno uganko
ter se bo zrušila
senca njihovega poletja

zrušila hladeča beda stonog
in ne bo več luknje za beg

z noži v rokah se bojijo
na vseh oblak
vsa morja vsi oceani
so obkroženi z njimi

tako je naša ladja središče sveta
os
tako se začenja vrtenje
čeprav je naša os
samo senca ptičjega krika
skozi grlo le da zveneče
ali pol zlomljene sablje
skozi srce
zaradi horizontalne kompozicije
s katero nastaja gibanje
vrtenje

v prozorni tišini novembra
pred svetkom zime
ki prečisti stvari

tako pride poraz

7

sedmi dan je svet dovršen
bog obupa nad svojimi sanjami
in se zažene v prepad

sedma pesem je razpad pesmi

sedmi dan prestolnica vsa v zastavah
godbe igrajo godbe igrajo
vendar ne bo slovesne komemoracije
zdaj več spektakla ne bo

v sedmi pesmi
svet ne more več
razpasti senzacionalno
počasi

košček

za

koščkom

ga

bo

vzel

vrag

sedma pesem je razpad sveta

razpad ladje
razpad morja
razpad razpada

sedma pesem
razžre samo sebe

v sedmi pesmi
razpad razžre

samega sebe

tako se rodi prgišče svetlobe

Drugo obleganje

moto: pripni si na prsi
vsoto svojih porazov

1

stare kipce
smo pometali
med šašje

morje se je razblinilo
čemu heraldika davnih poletij

z drugačno taktiko
naskakujemo
s fresko namesto obraza
z osinjem v hiši jezika

iz drobcev razbite ladje
so naši ščiti

močvirje okrog sebe
oblegamo

stare kipce
smo pometali
med šašje

2

strti zobje mesijanske želje
v hladu lunine mene

noč s svojim brezzvezdjem
in ti z nagačeno žalostjo
v muzeju svojih ust

odhajajoči vozovi poletja
s paranoičnim psom spomina

ne k zvezdam ne k vetru
ne moreš prisloniti lestve
z zastavo popisano
s svinčnikom iz ptičjih glasov

s suho kresnico v levici
s cvetočo lobanjo v desnici
snuješ drugo obleganje

3

sirius plodonosni simbol
k vragu
in tudi smrt zadnja rima

v sredi med njima
je nekaj
v sredi
neopredeljivo z metaforo
in vsem tem zanikrnim
starim orožjem

neosvojljivo
ne ukaz
ne morje
ne kolhida

v krogih krožiš
okrog vprašanja sredine

prestolonasledstvo prekletih
neulovljivo z vsem tem obrabljenim
starim orožjem

ker smo tako že prihajali
posamič in v gručah
spominjajoč se junaških prednikov
in svojih objokanih mater
iztezajoč suhe jezike
češ da dežja dežja ni
smo prihajali
z drobci prastarih molitev
v prgiščih poklekali
pred obzidji oltarjev

kužnih kužna znamenja
prinašajoč v neдрjih
vse vse je razpadlo
bogovi in ptice. oltarji
nesmiselni spomeniki
so ostali pred nami
in mi smo v rojih
naskakovali prazna obzidja
lupine mrtvih bogov.
z bratomorno vodo v stekleničkah
v drevoredih valov kužnih
mórij prihajali vsaksebi
vsak od svojega sanjskega
vrelca voda slanih, slano
je bilo morje morje je bila
slana v naših neдрjih
vedeževalci vsak zase. dežja
dežja ni smo peli jaz sem
zveličar je bilo vsakega geslo.
bogov pa ni bilo več
razpadla je ladja
razpadlo je morje
preroška deska v opažu
tako. ampak to so že stare zgodbe
nesite
nesite mrliče
močvirje že zaudarja
sežgite mrliče
iz starih prerokb.
naša pavlihovska usta
gnijejo med trstičjem

k vragu še z njimi

4

drugo obleganje
začenjaš srditeje
ker si razbil
ukriviljeno ogledalo

dolgo si se bojeval
z mlini na veter
zdaj si razbil sonce
na minus in plus

maske so se ločile
od svojih obrazov

imena od svojih stvari
svetloba od svojega sonca

kakor lambergar si udaril
po srednjem hudiču
in odkril skriti ključ
drugo obleganje
začenjaš srditeje

5

ukrasni meč
ki zoprno hodi
skozi alge pesmi
sanjajoč o zavzetju troje
in lirični ščit
okrog tvojega tabora

jesen se že hripavo
spušča z bregov
pa se še zmeraj vsak večer
na lafeti vlečeš domov
da bi noč prečul ob mrliču
kot se spodobi za dobrega
starega pevca

mojo srčno kri in vse
druge zanikrne muzealijske
zelenjavni vrt starih bremen
premični poudarek v ušesih

jastreb opreza na tvojo senco
v poučnem slovarju, besede
obgrizene do ogrizkov
v praproti se skrivaš pred sabo

praprot te krije pred tabo

6

kakor razpad
se tudi rojstvo vode
začenja od znotraj

ukrasne perjanice zmagoslavja
so se osmešile, papige
so z njimi na glavah pocrkale
prav pred obzidjem

ko se je začelo
drugo stoletje vojne
smo stkali nov prapor

z novimi gesli
brez rože brez noža
čast stran strast stran
nobenega plena ni za obzidji

smo rekli in komur bo težko
naj se ne prihuli
ampak naj gre stran
kadarkoli katerikoli

in ko nas je neprizivni april
stisnil v sotesko
smo prešteli zdesetkane vrste
in odšteli jastrebe domotožja
in po prečuti noči zavrgli boga
ter uzakonili novo pisavo

skrajni čas je že bil
od hribov je jela vreti svetloba
skrajni čas že
da ne bomo šli
nezapriseženi v boj
skrajni čas niti mrličev
nismo utegnili več prekopati
še tako smo predolgo zavračevali
trdnjave okrog nas so se podeseterile
in v naših zahrbtnih telesih
so zrasli zeleni kuščarji

po robovih svojih vrčev hodimo
braneč se napadov z obeh strani
snujoč novo obrambno taktiko
tako počasi zori magično oko tišine

7

(namesto ars poeticae)

na razpis
se nisem odzval
novo himno naj pišejo drugi

doma za mizo sedim
v destilirano vodo
namakam metulje
ki sva jih naločila poleti

pajek v kotu
lirični torzo

v pesmi mi zraste konoplja
požanjem jo
in grem bos čez strnišče
in vsenaokrog zasadim trnje
da si iz moje pesmi
nihče ne bo tkal srajce
nihče zastave
slovnične skobce
postavim za nepoklicane

potem si na prsi
pripnem vsoto svojih porazov
in si napišem
slovar nove zaveze
in prečrtam ljubezen
in izbrišem sovraštvo

in pokopljem svobodo
in sploh pomečem stran
vse besede večje kot 2×3
ker mi je soba pretesna zanje
še intériere sem komaj spravil noter
čeprav so tišina čeprav so tišina
in ne maram besed
ki bi si jih preroško lepil na čelo
in nočem biti priljubljen
in nočem biti zavržen sestradan
in sploh vse bolj
samo prebiram stare knjige
in občudujem tenkoprste vezenine
in zbiram po ulicah drobne besede
ali jih vsak dan po kapljah
izžemam iz sebe
načrtno in brez sočutja
in jih zlagam
v album tišine

in vsak poskus
je docela nov začetek

Tišina

1

dovolj daleč si priplul
okrog samega sebe
da si lahko ptico
v svojem srcu v srce zadel

odslej ne bo več
središče pesmi

2

virtinec besed
neulovljiv s poetiko
bo zemljevid nove pokrajine
virtinec besed
na presenetljivo nov način

virtinec besed
zemljevid poeide

3

tiho in mirno bo
vrenje sveta
bo mirno in tiho

4

odvrzi odvrzi balast
in tvoj čoln
bo lahko preplul
reko rojstva in smrti

zagledal boš sedem vrat
sedem pristanišč v poeido
skozi vseh sedem
boš moral ustopiti

odvrzi odvrzi balast
in tvoj čoln
bo lahko preplul
reko rojstva in smrti

5

vrata divjih vetrov
vrata v prihodnost

6

in potem morje
s svojo molčečo večnostjo

7

zapri okno

v daljnih krajih sva blodila
razpad runa in ladje
in drugo nama odseva v očeh

na gričih življenja in smrti
sva bila v poeidi
kjer vise naše sence
in nam odmerjajo rojstvo in smrt

sedem sušnih let sva hodila
s kamni v grlu s cviljenjem
zanikrne stare ptice v žepu
zli psi besed so naju raztrgali

toda še preden je prišla kirka
sva ukradla vsak svojo senco
in zbežala z njo proti obali
edina preživela z ladje

jutri bova vrt zasadila na novo
začela bova s travo tišine
zdaj zaspiva utrujena sva

zapri okno

DANILO ČELOFIGA: PESMI

Mali moj

na zečetku tvojih stopinj
se utopi senca
in nima poti ne naprej
ne nazaj

1.

potopljena pot
preko vzburjenega mišičevja
od tu preko razbitih vrhov
nepoznana
dolga
raztrgana pot

tu je prostor
kamor odložiš telo
ko prestaneš
za zmeraj oguljen

mali moj

moč izgubljena
odbija krče
ki si jih hodil

2.

mrak se vpija
preko žita zelenega
senca strašila trepeče

komaj zaznavno
zaudarja po strahu
in ptiči kričijo

*z dlanjo pokriješ oči
pred peskom
ki veter ga veje*

*okoli tebe sence zakrivajo pot
in ne veš
odvrtaajo ali vabijo*

3.

*dolgo že ni svetlobe
na planoti pusti
kjer misli napajaš
že dolgo ni vode*

*omrtviči te žeja
zlobni krokarji letajo
skozi tvoje možgane*

*telo razgrebeno muham nastavljaš
ki napite še pijejo
zadnjo sled tvoje moči*

4.

*z močjo
zadnjega krča napolnjen
se dvigneš
in utrujeno gledaš oči
brezzobih starcev
ki ubijajo*

*v dolgih sragah vetra pijoč
trohnobo razblinjaš
in se napajaš
nenasiten*

*nedaleč od tebe
bistro strugo kalijo ovce
ti jih ne vidiš*

5.

*sezuješ se
krvave žulje
umivaš v blatni strugi
napajališča
ki je last umirjenih in zadovoljnih*

na veje vrbove
se spušča tvoj nemir
za strugo mračno premočan
spustiš se v tek

privlečeš spet
se v razorane brazde
med muhe in med krokarje

ostudno slačiš svoj spomin

6.

ženske polne
in žejne kakor suša
ljubezni
in toplih božajočih dlani

kakor srobot
ljubkuješ obzorjaste dojke
končuješ
ko izpiješ žejo in polnost

postaneš piščal svoje preteklosti
in ljubiš vse do svoje smrti

7.

in pijeta
podobna potnim mučenikom
drug pred drugim razgaljena
do najbolj skritih misli
z dušo in telesom pijeta
podobna golim žrtvam
na žrtveniku ljubezni
v svojem bitju zamenjana
prepletena celota postajata

in umiraš počasi
kakor cvet odtrgan
umiraš počasi

Puščava

*puščava daljna
preko mnogih src
spuščena kakor jata rib*

puščava src

*in stara pesem
kakor solza pod oleandrom
puščava z oleandri
in polnost pekoča
srce ki se mu hoče joka*

*modra brezizhodnost
topo kakor skala počiva na srcih
neskončnost
obzorje kremenčasto*

*na belem pesku počiva mokra od solz
in jaz bežim
bežim*

Črne starke

*počasi hodijo črne starke
proti svetiščem
boleče počasi in topo*

*svetišča odpirajo črne misli
in sence čakajo dežja
kakor solze toplega*

*pod vdanim drevesom olive
sva mokra
kajti črni oblaki so polni
svete vode
temnega svetišča*

*pod vdanim telesom svetišča jočeva
in vse temnejše postaja*

*sonce je toplo kakor ljubezen
nebo je brez oblakov*

vse temnejše postaja

MILAN PEČNIK: PESMI

Prva oblika: človek

avatar
preseliš se duša
ogenj
voda
zemlja
tema
boječi plaz v drobju
grgra
iztegnjene roke
prosijo
o rusalka
devica umazanih sanj
izsesaj telo v svoje telo
razkosano sonce
na vejah očesnih duplin
droban dež pada pesek
skozi telo brez odmeva
drgeta krvavi izliv brez erekcije
v zdrobljeni mozeg
biti
ker ni bitnost
ko goltajo gobci groze
ničesar
avatar
preseliš se duša
iz sluzi rešeta
telesu

ogenj

voda

zemlja

t t t t
e e e e
m m m m
a a a a

Roke ki so osamljene štrlele kvišku

roke ki so osamljene štrlele kvišku
in prsti ki umirajo stoje
in vendar je nad vsem tem mesec
in sateliti
in z gospodom bogom lajka
skratka vse teče
celo vodovodna pipa pušča

v tvojih očeh bi ti lahko bil oče
bi ti lahko bil mati
bi ti lahko bil brat
oh ne saj to bi bilo krvoskrunstvo
in vendar ne spiš
in niti jaz
in niti postelja
ker je tema prazna brez tebe
in brez mene
in ker je kar več ni
in ni več niti to kar je bilo
je le polno v praznem
je le prazno v polnem
in roke
roka v roko
v roko roka
osamljene štrle kvišku
in v tvoje telo
pokrito mojih oči
in v moje telo
pokrito tvojih oči
votlih praznih duplin
ki trgajo med tvoja in moja
stegna
ki lovijo tvoje in moje poglede
v kotih soban
v mrežah črnih pajkov
z zgrbljenimi križi
na zgrbljenih hrbtih
ki lovijo tvoje in moje besede

na stropu soban
 v belem tiho odpadlem ometu
 le zakaj v kotih in na stropu
 saj to je osmoza
 ker si ti roka
 in sem jaz roka
 osamljeno štrliva kvišku
 pardon leživa
 nato osmoza
 in krogi
 krožijo
 in krogi
 krožijo
 hudiča maček na strehi
 ti prekleti mački atomske dobe
 se pa stalno gonijo
 in krogi
 krožijo
 o o o o o
 kruh tvoja postelja
 in tvoja kri vino
 gospodu darujem sebi
 o o o o o
 v rečni strugi kamni
 se brusijo
 kamni
 se brusijo
 telo kot v ilovici
 ilovica kot v telesu
 daj
 vino in kruh
 krogiii
 in vendar brez vsakega
 osebnega nagnjenja
 kot je rekel gospod bog
 plodite in množite se med seboj
 in pozabil pristaviti
 in vendar brez vsakega
 osebnega nagnjenja
 le še roke
 le še roke

UROŠ KALČIČ: PESMI

pesem

golobi v vetru
golobji veter
veter za golobe
fant in dekle
bela kot smrt
mahata v slovo sladki rdečici
šla je z gozdnimi duhovi
med revne suhe živali
ob dveh ponoči
ko jaz skoraj mrtev spim
med revne živali

jata

jata

.

črn dan

v nedeljo opoldne
oddaljeno grmenje
na zemljo pada gosje pero
pod oblakom plava gosje pero
bele gosi bežijo na jug

črn dan ples v dežju
zadihane sobe odpirajo okna
oblaki potujejo na morje

črn dan šest topovskih salv v slovo

pesem III

bil je cigan srednje rasti
kocinast in rjav v obraz
brez žene

zadavili so mu jo nekje v Bosni
bil je baraba
kot vsi cigani
usedel se je ob progo
in žrl ukradene klobase
po živinskih vagonih sesal kravje mleko
kot tele

iščemo majhnega cigana
posilil je mojo ženo
o ti baraba
majhen cigan!

.

pesem IV

na ovenelih tobačnih poljih
si zgubil tale mali obesek

nikomur ne bom povedala
čista bom in te še naprej ljubila
ne bom te blatila
samo spomni se:
ko si me pustil
tisti dan
pod neko platano zvečer
sem ti ga dala
okoli vratu

pesem II

utrujene vode se selijo
odnašajo rjave brvi
sem podgana belih peronov
ob delavnikih
vsi s trebuhom za kruhom!
jaz sem utrujen
ljubim tromostovje
ljubim kamnito tržnico
potepuh počivam

.

resnični dogodek

okrog je bilo vse krvavo
na angleški travici Valvasorjevega parka

pri ustreljenem golobu
nepokopan je bil in z zlepljenim perjem

avto je zavil okoli Opere
zakaj moj prijatelj ne piše več pesmi

bil je ustreljen in je ležal
na hrbtu

medeni tedni

Jaz — ljubim
med — ko cvete rumeno Satovje
Cebelji let ——— v preglobok hlad strmoglavi
Sonce
Sonce ——— širim se po rosnih preslicah
in vsa sladkost potne srage ———
tóči rdeče vino!

O, moja deklica
tako rad bi te imel
Jaz — mravlje gledam metamorfozo metuljev
Hočem Biti Metulj
metulji letijo brezšumno v tvoj vrt
rosnih kril — la, la ...
zletijo v ta rumeni teden brez dna
brez nedelj
med rože

.

moj oče

Moj oče je rekel
da ima rad pse
velike bistre pse
in sanje
davi je sanjal o lepi črni dlaki
o mrzlih čekanih
pojutrišnjem pojde s psi
Moj oče je rekel
da me ima rad
pojutrišnjem pojdem z njim

ANDREJ MEDVED: UPOGNJENOST JUTRA

Skozi razpoko sonca čutim kipenje svetlobe
Ritem zapuščenih senc
je kakor zven udarjanja valov
ob obale ponovno izkopanih doživetij

Kot kip je podoba izgovorjenih besed
pred ogledalom sanj

Upognjenost jutra je neogibnost molčanja
V podzavesti ponavljam besede zavesti

Odvečno mi je spoznanje utrujenih trav
izmučenih senc
ter praznih in izsušenih jezer

Zaupal sem grozi korakov ki odhajajo
ki se ne vračajo
zagrebel se bom v strugo neplodnosti
kajti razdeljenost na rojene
IN tiste ki so prepuščeni brezupu časa
je kakor ravnodušnost in obup praznine

upognjenost jutra je nabreklost vsakdanjosti
Z razbitimi koraki
z negibnostjo senc

plovem nasproti sivini golote
čez neizhojene vrtove krhkosti
IN na poti

me ponižujejo
jate premaganih in obupanih bogov

upognjenost jutra so razrahljane vezi večnosti

upognjenost jutra

preganja me obsedenost dneva

Koščene besede prihajajo iz stisnjenih grl
kakor prestreljene peruti lune

upognjenost jutra je okrutnost minevanja

Bedel sem v zaprtosti ozkih večerov

Znamenja

prinesena na rokah jutra
so mi bila nerazumljiva

Kot nasmeh njenih rok je beg sonca preko brezna
dneva

preko belih poti oblakov
pozabiti ne morem
Njene izsanjane prsi bomo natrli
z lesketajočim pšeničnim zrnjem

upognjenost jutra je budnost umiranja

V razpotegnjenem kriku odhajam k svojemu izviru
med drhtenje groze

pokrajina preplašenih ptic
IN zakopanih obrazov

Odprtost molka in odmev svetlobe mi naznanja
razprostrtost smrti

vse to me vznemirja
prerašča moj beg
vse to povzroča v meni

zbežanost besed
pozabljenost zlomljenih senc

Zemlja je brez vonja če se poženeš v tolmun molka

upognjenost jutra

ostane mi le še čakanje nepotrebne praznine
groze

IN sunkovitost minevanja

upognjenost jutra

UPOGNJENOST JUTRA

¹ žejni levi pijejo mesečino

² VSE vse ptice so rekli

¹² dane zajc

Et caetera

Jorge Luis Borges

Nestorju Ibarra

Bogoslovec na drugem svetu

Angeli so mi povedali, da je bila dana Melanchthonu, ko je umrl, na drugem svetu hiša, na videz podobna oni, v kateri je prebival na zemlji (ista usoda doleti skoraj vse novince v večnosti in ravno tu tiči razlog, da ne verjamejo, da so mrtvi). Hišni predmeti so bili enaki: miza, pisalnik s predali, knjižnica. Ko se je Melanchthon prebudil v svojem novem bivališču, je spet poprijel za svoje književno delo in nekaj dni kar naprej pisal o opravičenju po veri. Po stari navadi ni zinil niti besede o usmiljenju. Angeli so opazili to opustitev, pa pošljejo sle, da ga povprašajo o tem. Melanchthon jim pove: »Neizpodbitno sem dokazal, da duša ne potrebuje usmiljenja. Vera zadostuje, da si zaslužil nebesa.« To je povedal prevzetno, ne da bi se zavedel, da je mrtev in da njegovo mesto ni v nebesih. Ko so angeli čuli ta govor, so ga zapustili.

Po nekaj tednih je pohištvo začelo postajati prozorno, potem nevidno, razen stola, mize, listov papirja in črnilnika. Vrh tega so se zidovi celice pokrili z apnom, pod pa z rumenkastim lakom. Temu navkljub je Melanchthon pisal naprej, a ker je vztrajal pri zanikanju usmiljenja, so ga preselili v podzemeljsko delavnico, kjer so bili zbrani še drugi teologi njegovega kova. Tu je ostal zaprt nekaj dni. Zdvomil je o svojih trditvah, zato so mu dovolili, da pride spet na svetlo. Njegovo oblačilo je bilo iz nestrojene kože, vendar si je skušal dopovedati, da gre zgolj za privid. Spet je začel slaviti vero in črtiti usmiljenje. Nekega večera ga je zeblo. Sel je tedaj po hiši in opazil, da se druge sobe ne ujemajo več s sobami njegovega doma na zemlji. Ena od njih je bila napolnjena z neznanim orodjem; druga se je tako zmanjšala, da ni bilo mogoče stopiti vanjo; tretja se ni spremenila, toda njena vrata in okna so zdaj gledala na velike sipine. Soba na dnu je bila polna ljudi, ki so ga občudovali in mu ponavljali, da noben bogoslovec ni tako moder kot on. To hvaljenje mu je prišlo, vendar, ker nekateri od navzočih niso imeli obličja, drugi pa so ga spominjali na mrtvake, se jih je nazadnje le ustrašil. Tedaj se je odločil, da napiše hvalnico usmiljenju. Toda strani, ki jih je napisal danes, so bile naslednji dan zbrisane, to pa zato, ker jih je pisal brez prepričanja.

Obiskovali so ga številni ljudje, ki so komajda umrli, vendar se je sramoval, da jih sprejema v tako zanemarjenem stanovanju. Da bi mislili, da biva v nebesih, se je dogovoril z nekim čarovnikom, ki je pripadal skupini sobe na dnu, in ta je slepil goste s prividi sijaja in neskaljene sreče. Ko so obiskovalci odšli, sta se siromaštvo in apno spet pokazala, včasih celo malo poprej.

Zadnje novice, ki krožijo o Melanchthonu, trde, da sta ga čarovnik in eden od ljudi brez obličja odpeljala na sipine, kjer je zdaj nekakšen služabnik demonov.

(Iz knjige "Arcania Caelestia" Emanuela Swedenborga)

Izba s kipi

V davnih časih je v kraljevini Andaluziji stalo mesto, kjer so prebivali njeni kralji in se je imenovalo Lebti ali Ceuta ali Jaen V tem mestu je stala trdnjava, katere dvokrilna vrata niso rabila ne za vstop ne za izhod. Bilo jim je namenjeno, da ostanejo zaprta. Vsakokrat, ko je kakšen kralj umrl in je drugi kralj nasledil njegov veličastni prestol, je s svojimi rokami dodal vratom novo ključavnico. Nazadnje se je nabralo štiriindvajset ključavnic, za vsakega kralja po ena. Tedaj se je primerilo, da je neki izprijenec, ki ni pripadal kraljevski hiši, polastil oblasti in, namesto da bi pridal novo ključavnico, ukazal, da odprejo prejšnjih štiriindvajset, da bi naposled zvedel, kaj skriva notranjost gradu. Vezir in emiri so ga rotili, naj ne stori tega, poskrili so železne ključke in mu rekli, da je laže dodati ključavnico, kakor jih s silo odpreti štiriindvajset. Ali on je ponavljal z zavidljivo trdovratnostjo: »Hočem pregledati vsebino tega gradu.« Tedaj so mu ponudili vsa bogastva, ki so jih mogli nabrati, v čredah in krščanskih malikih, v zlatu in v srebru. Toda on ni hotel popustiti in je odprl vrata s svojo desnico (ki bo na vekov veke gorela). Znotraj so bili Arabci, upodobljeni v lesu in kovini, na svojih hitrih jezd-nih živalih, konjih ali kamelah, s turbani, ki so jim vihrali po ramenih, z zakrivljenimi sabljami pritrjenimi na jermene, in z naperjenim kopjem v desnici. Vse te podobe so bile v močnem reliefu izdelani kipi in so metale svojo senco na tla. Slepec bi jih bil mogel spoznati ob golem dotiku. Prednje noge konj se niso dotikale zemlje, čvrsto so se vzpenjali, ne da bi padali naprej, ko da so jih prebili. Ti popolni liki so delovali na kralja strašče. Še bolj seveda skrajni red in tišina, ki sta jih obdajala, zakaj vsi so strmeli v isto smer, ki je bila zahod, in slišati ni bilo ne glasu ne roga. Vidite, to so našli v prvi grajski sobi.

V drugi je stala miza Salomona, sinu Davidovega (Naj bosta zveličana oba!), izklesana iz enega samega smaragdnega kamna, ki je (kot vsi vedo) zelene barve, njegove skrivnostne lastnosti pa so nepopisljive in resnične, saj umirja viharje, varuje čistost nosilca, prežene grizo in zle duhove, pomaga dobiti pravde in zelo zaleže pri porodih.

V tretji dvorani so našli dve knjigi: prva, ki je bila črna, je razlagala zlahtnost kovin, talismanov in dni, govorila je tudi o pripravljanju stru-

pov in protistrupov. Druga je bila bela. Navzlic jasni pisavi ni bilo mogoče razbrati njenega nauka. V četrti dvorani je bil shranjen zemljevid sveta, kjer so bila označena vsa kraljestva, morja, gradovi, nevarnosti, vsaka stvar s svojim pravim imenom in svojo natančno obliko.

V peti dvorani so odkrili okroglo zrcalo, delo Salomona, sinu Davidovega (Naj bosta zveličana oba!) neprecenljive vrednosti, ker je bilo izdelano iz različnih kovin, tisti, ki se je v njem ogledoval, je videl obličja svojih prednikov in svojih potomcev, od Prvega Adama prav do onih, ki bodo zaslišali Trobento. Šesta je bila polna eliksirja, zadostovala je kapljica, da se tri tisoč unč srebra presnovi v tri tisoč unč zlata. Sedma je bila videti prazna in je bila tako dolga, da najspretnější strelec, ki bi sprožil s praga, ne bi mogel pognati puščice v nasprotni zid. Na tej steni je bil urezan grozljiv napis: »Če bi roka kako kdaj odprla vrata tega gradu, bodo vojščaki iz mesa, podobni bojvnikom iz kovine na vhodu, osvojili kraljevino.«

To se je zgodilo v 89. letu Hegira. Pred koncem istega leta je Tarik zavzel trdnjavo, premagal kralja, prodal njegove žene in njegove otroke, opustošil njegove zemlje. Arabci so se razširili po vsej praljevini Andaluziji, po njegovih smokvinih nasadih in njenih poljanah, bogato namočenih z vodo, kjer človek ne trpi žeje. Kar se tiče bogastva, je znano, da ga je Tarik, Zaidov sin, predal Kalifu, svojemu gospodu, ki ga hrani v neki piramidi.

(Iz knjige »Tisoč in ena noč«, 272. noč)

Dva, ki sta sanjala

Arabski zgodovinar El Ixaqui opisuje sledeči dogodek:

»Ljudje, ki jim lahko verjamemo, pripovedujejo (vendar samo Alah je vsevedni in mogočen in usmiljen in ne spi), da je v Kairu živel človek, imetnik velikih bogastev, ki pa je bil tako plemenit in darežljiv, da je pognal vse razen očetove hiše, tako da si je moral nazadnje v potu obraza služiti svoj kruh. Delal je toliko, da ga je nekega dne, pod figo na njegovem vrtu, premagal spanec. V snu je videl do kože premočenega človeka, ki si je vzel zlatnik iz ust in mu rekel: »Tvoja sreča je v Perziji, v Ispahanu. Pojdi jo iskat.« Zjutraj se je prebudil, vzel pot pod noge ter se spopadel z nevarnostmi puščav, ladij, gusarjev, malikovalcev, rek, zverin in ljudi. Na koncu je došel v Ispahan. Noč ga je zalotila znotraj mestnega obzidja; da bi spal, se je ulegel na dvorišče neke mošeje. Ob mošeji je stala hiša. Po volji Boga Vsemogočnega je tolpa tatov prečkala mošejo in se vtihotapila v hišo. Ljudje, ki so počivali, so se zbudili zaradi hrupa, ki so ga zganjali tatovi, ter poklicali na pomoč. Tudi sosedje so začeli vpiti, častnik na straži je pritekel s svojimi možmi, in razbojniki so odšli prek terase. Častnik je dal preiskati mošejo. Našli so moža iz Kaira in so ga toko neznansko premlatili z bambusovimi palicami, da bi bil kmalu umrl. Dva dni kasneje se je zavedel v zaporu.

Častnik ga je dal poklicati in mu rekel: »Kdo si? In odkod?« Mož mu je odgovoril: »Iz slavnega mesta Kaira sem in moje ime je Mohamed el Magrebi.« Častnik ga je vprašal: »Po kaj si prišel v Perzijo?« Mož je sklenil, da pove po pravici: »Nekdo mi je v sanjah ukazal, naj grem v Ispahan, češ da me tam čaka sreča. Tu sem zdaj v Ispahanu in obljubljena sreča morajo biti ti udarci s palico, s katerimi ste me tako velikodušno obložili.«

Ko je častnik to čul, se je tako objestno zasmeljal, da je pokazal modrostne zobe, in nazadnje spregovoril: »Nespametni in lahkoverni človek, jaz sem že trikrat sanjal o neki kairski hiši, za katero stoji vrt, na vrtu je sončna ura, za sončno uro figa, za figo studenec in pod studencem zaklad. Tej laži nisem niti najmanj verjel. Ti pa, rojenec mule, ki se je spečala s hudičem, ti si blodil iz mesta v mesto zaradi vere v svoj sen. Da te ne vidim več v Ispahanu! Na nekaj denarja, in poberi se.«

Mož je vzel denar in se vrnil v svojo domovino. Pod studencem na svojem vrtu (to je bil tisti, o katerem se je častniku sanjalo) je odkopal zaklad. In tako ga je Bog blagoslovil, nagradil in poveličal. Bog je velikodušen, skrivnosten.

(Iz knjige »Tisoč in ena noč«, 351. noč)

Zavrtnjeni čarovnik

V Santiagu je živel kanonik, ki bi se bil rad naučil umetnosti čaranja. Zvedel je, da je nihče bolje ne obvlada od don Illana iz Toleda. Zato se je odpravil v Toledo.

Na sam dan prihoda jo je mahnil na dom don Illana; našel ga je pri branju v oddaljeni sobi. Ta ga je ljubeznivo sprejel ter ga zaprosil, naj počaka kosila, preden mu razkrije povod svojega obiska. Spremil ga je v zelo hladno sobo in mu rekel, da je izredno vesel njegovega prihoda. Po kosilu mu je kanonik povedal razlog obiska ter ga prosil, naj mu razkrije umetnost čaranja. Don Illan mu je dal vedeti, da je uganil, s kom ima opraviti, s kanonikom na dobrem položaju in velike prihodnosti, vendar da se boji, da ga bo gost pozneje pozabil. Kanonik je obljubil in prisegel, da ne bo nikoli pozabil dobrot, ki jih bo dobil od don Illana, in da mu bo ostal večen dolžnik. Ko sta se dogovorila, mu je don Illan pojasnil, da se je čarovne umetnosti moč učiti samo na skritem, prijel ga je za roko in peljal v sobo, kjer je bil na podu viden velikanski železen obroč. Služkinji je prej še naročil, naj pripravi jerebice za večerjo, toda naj jih ne da peči, preden ji sam ne ukaže. Nato sta oba vzdignila obroč in se toliko časa spuščala navzdol po zelo lepo klesanih stopnicah iz kamna, dokler se kanoniku ni zazdelo, da mora biti nad njima struga Taga. Na dnu stopnic je bila celica, knjižnica in nekakšna delavnica, natrpana s čarovniškim orodjem. Listala sta po knjigah, ko sta vsopila dva moška s pismom za kanonika. Bilo je od škofa, njegovega strica, ki mu je sporočal, da leži hudo bolan in da naj se podviza, če ga hoče videti še živega. Te novice so bile zelo neprijetne za kanonika, deloma zaradi stričeve bolezni, deloma zato, ker bi moral pretrgati učenje. Odločil se je, da napiše pismo v opravičilo, in ga je poslal škofu. Tri dni kasneje so prišli v črno

oblečeni ljudje z drugimi pismi za kanonika, v katerih je pisalo, da je škof umrl, da že volijo naslednika in da obstaja upanje, če bog dà, da bo izvoljen prav on. Pisalo je tudi, naj se ne trudi domov, ker je veliko priporočljivejše, da ga izvolijo v odsotnosti.

Deset dni kasneje sta prispela dva razkošno oblečena oproda, ki sta se mu vrgla pred noge, mu poljubila roke in ga pozdravila kot škofa. Ko je don Illan vse to videl, se je ves radosten obrnil k novoizvoljenemu prelatu ter mu dejal, da hvali Boga, ker je slišal tako dobre novice. Nato ga je poprosil, naj izpraznjeno mesto odstopi enemu od njegovih sinov. Novi škof je pojasnil, da je mesto kanonika namenil svojemu rodnemu bratu, vendar da mu je pripravljen storiti uslugo in da bosta skupaj odpotovala v Santiago.

Vsi trije so krenili proti Santiagu, in tam so jih dočakali z velikimi častmi. Po preteku šestih mesecev so škofa obiskali papeževi odposlanci, ponudili so mu tološko nadškofijo in mu naložili skrb, da sam imenuje svojega naslednika. Ko je don Illan to zvedel, ga je spomnil stare obljube ter zaprosil to imenovanje za svojega sina. Nadškof mu je povedal, da je nadškofijo hranil za svojega strica, očetovega brata, vendar se je odločil, da mu izkaže uslugo in da bosta skupaj odpotovala v Toloso. Don Illanu ni kazalo drugega kot sprejeti.

Vsi trije so odpotovali v Toloso, in tam so jih sprejeli z velikimi častmi in mnogimi mašami. Minili sta dve leti, ko spet pridejo do nadškofa papeževi odposlanci, mu ponudijo kardinalski klobuk ter mu prepuste dolžnost, da sam poskrbi za naslednika. Ko je don Illan to čul, ga je ponovno opozoril na dano besedo ter zaprosil to mesto za sina.

Kardinal mu je povedal, da je nadškofijo hranil za svojega strica, materinega brata, vendar je odločen, da mu izkaže hvaležnost, zato bosta skupaj odpotovala v Rim. Don Illanu ni kazalo drugega, ko da sprejme. Šli so vsi trije v Rim, in tam so jih sprejeli z velikimi častmi, s številnimi mašami in procesijami. Papež je čez štiri leta umrl in naš kardinal je bil soglasno izvoljen za papeža. Ko je don Illan to slišal, je poljubil nogo Njegove Svetosti, spomnil ga je spet nekdanje obljube ter zaprosil kardinalstvo za svojega sina. Papež mu je zapretil s temnico ter mu zažugal, da zelo dobro ve, s kom ima opraviti, s čarovnikom pač, ki je učil črnošolstvo v Toledu. Nesrečni don Illan mu je odgovoril, da bi se rad vrnil v Španijo, ter ga prosil za pomoč, da ne bo stradal na poti. Papež je odbil. Tedaj je don Illan rekel z glasom, ki ni trepetal:

»Potemtakem bom moral sam pojesti jerebice, ki sem jih naročil za nocoj.«

Vstopila je hišna in don Illan ji je ukazal, naj jih speče. Na te besede se je papež spet znašel v podzemeljski celici v Toledu, postal je spet kanonik iz Santiaga in je bil tako osramočen spričo svoje nehvaležnosti, da se ni jenjal opravičevati. Don Illan mu je odgovoril, da je za preizkušnjo dovolj, ni ga povabil na jerebice, marveč ga je pospremil do ulice, tam mu je voščil srečno pot in se zelo vljudno poslovil od njega.

(«Libro de los Exemplo» Infanta don Juana Manuela, ki se je navdihnil ob knjigi »Štirideset dni in štirideset noči«.)

Zgodovina ve, da je bil najgrozovitejši od vseh guvernerjev Sudana Yakub Bolni, ki je prepustil svojo zemljo krivici egiptovskih davčnih pobiravcev in umrl v sobi svoje palače 14. dne meseca barjamata leta 1848. Zlobni jeziki prišepetavajo, da ga je čarovnik Abderrahman ei Masudi (katerega ime moremo prevesti s Slugo Milosrčnega) umoril z mečem ali s strupom, vendar je naravna smrt bolj verjetna, če upoštevamo, da so mu pravili Bolni. Za vsak primer, stotnik Richard Francis Burton se je 1. 1853 pogovarjal s čarovnikom, ki mu je povedal, kar bo sledilo.

»Res je, da sem bil suženj v trdnjavi Yakuba Bolnega zaradi udeležbe pri zaroti, ki jo je skoval moj brat Ibrahim z zavratno in prazno pomočjo črnih kordofanskih poglavarjev, ki so ga izdali. Moj brat je padel od meča, na krvavi koži pravice, jaz pa sem se vrgel pred mrke noge Bolnega, mu rekel, da sem čarovnik in da mu bom pokazal, če me pomilosti, čudovitejše oblike in privide od onih iz *Fanusi jiyala* (čarovne svetilke). Irinog je zahteval, da se pri priči izkažem. Prosil sem za trstno pero, škarje, velik list papirja, rog s črnilom, žerjavico, nekaj zrn koriandra in unčo kadila. Iz lista sem narezal šest trakov. Prvih pet sem popisal s talismani in svetimi izreki, na zadnjega pa sem napisal besede, ki sem jih vzel iz slavnega Korana: »Odstranili smo tvojo tančico in pogled tvojih oči je bil prediren.« Potem sem začrtal čarovni kvadrat na desni Yakubovi dlani, ga prosil, da jo napol zapre, in vlil vanjo krog črnila. Vprašal sem ga, ali razločno vidi svoj odsev v krogu, in odgovoril mi je pritrdilno. Rekel sem mu naj ne vzdigne pogleda. Sežgal sem kadilo in koriander in izreke v žerjavici. Prosil sem Yakuba, naj imenuje podobo, ki bi jo zdaj rad videl, pomislil je in se odločil za divjega konja, najlepšega od vseh, ki se pasejo po pašnikih na robu pustinje. Pogledal je in uzrl zeleno in tiho polje. Kmalu se je približal konj, gibek kot leopard, z belo zvezdo na čelu. Hotel je imeti od mene čredo konj, ravno tako popolnih kot prvi, ko je zagledal na obzorju velik oblak prahu in brž nato konjsko čredo. Spoznal sem, da je moje življenje rešeno.

Ob zori sta stopila dva vojaka v mojo temnico in me odpeljala v sobano Bolnega; tam so me že čakali kadilo, žerjavica in črnilo. In tako je on ukazoval, jaz pa sem mu odkrival vse videze sveta. Ta mrtvak, ki ga črtim, je v svoji roki držal vse, kar so videli mrtveci, pa še tisto, kar vidijo živi: mesta, podnebja in kraljestva, ki delijo zemljo, skrite zaklade v njenem središču, ladje, ki plujejo po morjih, stroje, ki rabijo za vojno, glasbo in kirurgijo, ženske, polne ljubkosti, zvezde stalnice in planete, barve, ki jih rabijo Neverniki, da slikajo svoje ostudne slike, rudnine in zelišča z močmi in skrivnostmi, ki jih skrivajo v sebi, srebrne anjele, ki se hranjo s hvalo in opravičevanjem Gospoda, delitev nagrad po šolah, kipe ptic in kraljev, ki stoje v osrčju piramid, senco, ki jo mečeta bik, ki drži zemljo, in riba, ki je pod bikom, ter pustinje Boga Milosrčnega. Videl je stvari, ki jih ni moč opisati, kot so plinsko razsvetljene ulice in kit, ki pogine, ko začuje krik človeka. Nekoč mi je zapovedal, naj mu pokažem mesto, ki mu pravijo Evropa. Pokazal sem mu njeno glavno ulico in mis-

lim, da je ravno v tej velikanski reki ljudi, ki je bila oblečena vsa v črno ter neredko z naočniki, prvič videl Zakrinkanega človeka.

Ta osebnost, včasih odeta v sudansko nošo, včasih v uniformi, toda vselej s tančico prek obraza, se je odtlej tihotapila v njegove privide. Bila je vselej navzoča, a nisva mogla uganiti, kdo je.

Sicer pa so odsevi črnilega zrcala, skraja kratkotrajni ali negibni, postali določnejši. Izpolnjevali so moje ukaze takoj in trinog je vse jasno razpoznaval. Kajpak, oba sva bila vsakokrat izčrpana. Drugi vir za trudenost je tičal v krvoločni naravi raznih prizorov. Gledala sva le obsodbe, vislice, pohabitve, veselice rabljev in grozovitosti.

Tako sva prišla do zore 14. dneva mesca barjamata. Črnili krog je bil v Yakubovi roki, kadilo v žerjavici in izreki požgani. Bila sva sama. Bolni me je prisilil, da mu pokažem nepreklicno in pravično obsodbo, ker si je tega dne njegovo srce pozelelo gledati smrt. Pričaral sem mu vojake z njihovimi bobni, nategnjeno telečjo kožo, navzočnost zadovoljnih gledalcev, krvnika z mečem pravice. Začudil se je, ko ga je spoznal, in mi rekel: »To je Abu-Kir, tisti, ki je usmrtil tvojega brata Ibrahima, tisti, ki bo zapečatil tvojo usodo tistega dne, ko bom sam, brez tvoje pomoči, obvladal znanost klicanja podob.« Velel mi je, naj prikličem obsojenca. Ko so ga pripeljali, je onemel, ker je šlo za nedoumljivo osebnost z belo tančico. Zapovedal mi je, naj mu velim, da si sname krinko, preden ga usmrtijo. Vrgel sem se mu pred noge, rekoč: »O kralj Časa, vsebina in vrh stoletja, ta podoba ni kot vse druge, ker ne poznamo njenega imena, ne imena njenih prednikov, ne imena njenega mesta in domovine. Zato si ne upam dregniti vanjo, da ne bi zagrešil napake, za katero bi moral nekega dne plačati račun.« Bolni se je zasmel in prisegel, da bo vzel krivdo nase, če bo kdaj govor o krivdi. Prisegel je na meč in na Koran. Tedaj sem ukazal, naj obsojenca slečejo, ga privežejo na nategnjeno telečjo kožo in mu strgajo krinko. Tako so tudi storili. Yakubove prestrašene oči so mogle nazadnje ugledati to obličje — bilo je njegovo. Postal je plen groze in blaznosti. Zagrabil sem ga za desno roko, ki je drhtela, in mu velel, naj do konca gleda obred svoje smrti. Bil je uročen od zrcala. Niti poskusil ni vzdigniti pogleda ali razliti črnila. Ko se je v prividu meč spustil na malopridno glavo, je zastokal z glasom, ki me ni čisto nič ganil, in zdrknil na tla, mrtev.

»Slava Njemu, ki ne umre in ki drži v svojih rokah ključa brezmejnega Odpuščanja in neskončne Kazni.«

(Iz knjige »The Lake regions of Equatorial Africa« R. F. Burtona.)

Mohamedov dvojnik

Ker sta v zavesti muslimanov pojem Mohameda in pojem vere nerazdružno povezana, je Gospod zapovedal, da bodi v Nebesih na čelu muslimanov vedno neki duh, ki naj igra vlogo Mohameda. Ta predstavnik ni vedno isti. Neki saksonski meščan, ki so ga Berberi pahnili v dosmrtno suženjstvo in se je spreobrn timer k islamski veri, je nekoč opravljal to dolž-

nost. Ker je bil kristjan, jim je govoril o Jezusu ter jim povedal, da Jezus ni bil Jožefov sin, marveč Sin božji. Morali so ga zamenjati. Mesto, kjer tiči ta Mohamedov predstavnik, je označeno z baklo, ki jo vidijo samo muslimani.

Pravi Mohamed, tisti, ki je napisal koran, ni bil več viden svojim privržencem. Povedali so mi, da jih je skraja vodil, vendar jih je skušal prevladati in so ga pregnali na jug. Neko muslimansko skupnost so demoni prisilili, da prizna Mohameda za Boga. Da bi zadušili ta nered, so Mohameda izvlekli iz pekla in ga pokazali množicam. Ob tej priložnosti sem ga videl. Bil je podoben utelesenim duhovom brez notranje dojemljivosti, njegov obraz je bil zelo temačen. Zmogel je izgovoriti besede: »Jaz sem vaš Mohamed«, in brž nato je izginil.

(Iz »Vera Christiana Religio« — 1771 — Emmanuela Swedenborga)

Velikodušni sovražnik

Leta 1102 je Magnus Barford hotel podjarmiti vse irske kraljevine. Pravijo, da je na večer pred svojo smrtjo dobil ta pozdrav od Muirchertacha, dublinskega kralja:

Naj se med tvojimi vojskami razcvete zlato in vihar, Magnus Barfod.
Naj se ti jutri na poljanah moje kraljevine nasmehne bojna sreča.
Naj tvoje strašne kraljevske roke stkejo platno meča.
Naj bodo hrana rdečega laboda vsi, ki se tvojemu meču upirajo.
Naj bi bil jutri, med bitko, pogumnejši kot le kdaj.
Naj te množica tvojih bogov nasiti s slavo, nasiti s krvjo.
Naj bi bil zmagoslaven ob zori, kralj, ki teptaš irsko zemljo.
Naj ne bo med tvojimi številnimi dnevi nobeden tako svetel kot jutrišnji dan.

Zakaj ta dan bo tvoj poslednji dan.

Zaklinjam se ti, kralj Magnus.

Zakaj še preden bo svetloba pošla, te bom premagal in zničil, Magnus Barfod.

(Iz »Anhang zur Heimskringl-a« — 1893 — H. Geringa)

O strogosti znanosti

... V tem Cesarstvu je Kartografska Umetnost dosegla takšno Popolnost, da je zemljevid ene same Province zajemal površino enega Mesta in Zemljevid Cesarstva eno Provinco. Sčasoma ti Čezmerni Zemljevidi niso več zadovoljevali in Kartografska Društva so izdelala Zemljevidno Karto Cesarstva, ki je bila enakega Formata kot Cesarstvo in ki se je z njim do pičice ujemala. Poznejše Generacije, nič kaj navdušene na Preučevanja Kartografije, so preudarile, da je ta Razpotegnjeni Zemljevid brez koristi in dokaj brezbožno so ga prepustile na Milost in Nemilost Soncu in Zimam. V Zahodnih Pustinjah še vedno stojijo zelo razdejane

Razvaline Zemljevida. V njih prebivajo Živali in Berači. V vsej Deželi ni nobenih drugih sledov več o teh Geografskih Panogah.

(Suarez Miranda, Viajes de Varones Prudentes, Lib. IV, Cap. XIV., Lérida, 1638)

Pismo nekega Boga

Ječa je globoka in kamnita; po obliki spominja na malodane brezhibno poloblo, ker so tla (tudi iz kamna) malce ožja od popolnoma razpetega kroga, kar na neki način stopnjuje čustva zamorjenosti in brezmejnosti. Zid seka poluto na dvoje; kljub višini ne doseže oboka. Na tej strani bivam jaz, Tzinacán, modrijan Qahalomske piramide, katero je Pedro de Alvaredo požgal, na drugi pa jaguar, ki meri s tihimi in enakimi koraki čas in prostor ječe. Pri tleh reže steno podolgasto okno, izdelano s prečnicami. Ob uri brez sence se od zgoraj odpre loputa, od starosti izmozgan ječar premakne železen škripec in nama po vrvi spusti dol vrče z vodo in kose mesa. Luč posije iz oboka; tisti hip morem videti jaguarja.

Pozabil sem šteti leta, ki sem jih prebil v tej temi; jaz, ki sem bil nekoč mlad in sem se še mogel sprehajati po tej ječi, zdaj samo čakam v položni legi svoje smrti konca, ki mi ga namenjajo bogovi. Z globokim nožem iz kamna sem paral prsi žrtev, a zdaj se brez čudeža ne bi mogel pobrati iz prahu.

Na večer pred požigom Piramide, so me moški, ki so skočili z visokih konj, mučili z razbeljenim železom, da bi jim razkril kraj, kjer je bil zakopan zaklad. Pred mojimi očmi so podrli božjo soho, toda bog me ni zapustil in ostal sem nem, sredi bolečin. Raztrgali so me, me zlomili, me pokvečili, nazadnje sem se prebudil v tej ječi, ki je ne bom zapustil več vse življenje.

Gnan od potrebe, da kaj storim, da kakor si boji že napolnim svoj čas, sem se skušal spomniti v tem svojem mraku vsega, kar sem sploh kdaj znal. Dolge noči sem porabil, da sem se domislil razporeditve in števil nekih kač iz kamna ali oblike zdravilnega drevesa. Tako sem se ruval z leti, tako sem spet zagospodaril nad tem, ker je bilo tako že moje. Neke noči sem zaslutil, da se približujem dragocenemu spominu; preden popotnik zagleda morje, začuti nemir v krvi. Nekaj ur kasneje sem imel spomin domala pred očmi: bilo je eno od božjih izročil. Bog je namreč predvidel, da se bodo na koncu stoletij, pripetile mnogotere nesreče in razdejanja, pa je že na prvi dan Stvarjenja napisal čudežen izrek, zmožen, da zavrne preteče zlo. Napisal ga je tako, da bi za gotovo prispel do najpoznejših rodov, ne da bi ponevedoma postal plen naključja. Nihče ne ve, kje je zapisan, in ne, s kakšnimi znamenji, toda dokazano je, da še biva, prikrit, in da ga bo razbral izvoljenec. Preudaril sem, da stojimo kot vedno na koncu stoletij in da moja usoda zadnjega božjega svečenika hrani zame pravico, da razvozljam njegovo postavo. To, da me obdaja

ječa, mi ni kalilo upanja; napis sem nemara videl v Qahalomu že tisočkrat in ni mi kazalo drugega, ko da ga dojamem.

Ta preudarek me je poživil in mi potlej povzročil pravo vrtoglavico. Na obsegu zemlje obstajajo starodavne oblike, nestrohljive in večne; katera si bodi od njih bi mogla biti znamenje, ki sem ga iskal. Neka gora bi mogla biti božja beseda ali reka ali cesarstvo ali lega ozvezdij. Toda v teku stoletij se gorovja izravnavajo, reke običajno menjajo struge, cesarstva so podvržena menjavam in podoba zvezd je nestalna. Na nebesnem svodu nastajajo spremembe. Gora in zvezde so posamezniki in posamezniki so minljivi. Iskal sem kaj bolj trdnega, bolj neranljivega. Pomislil sem na rodove žit, pašnikov, ptic, ljudi. Nemara je bil čar vtisnjen na mojem obrazu; nemara sem bil sam cilj svojih iskanj. Mučil sem se s temi ugibanji, ko sem se spomnil, da je jaguar eden od prilastkov božanstva.

Tedaj se je v moji duši zganila ganjenost. Predstavljal sem si svojega boga, kako izroča poslanico živi koži jaguarjev, ki bi se potlej ljubili in množili brez konca, po jamah, med trsem, na otokih, samo zato, da bi je bili deležni poslednji ljudje. Predstavljal sem si mrežo tigrov, njihov topli labirint, sejanje groze po tratah in med čredami samo zato, da bi se ohranil neki načrt. V bližnji celici je bil jaguar; v njegovi bližini sem spoznal potrditev svojih domnev in skrito milost.

Posvetil sem dokaj let preučevanju zaporedja in položaja prog. Vsak slepi dan mi je odstopil hip svetlobe, tako, da sem si mogel le vtisniti v spomin črne madeže, ki so bili posejani po rumeni koži. Nekateri so vsebovali pike, drugi so sestavljali poševne črte na notranji strani šap, spet drugi, obročastega risa, so se ponavljali. Morda so bili isti zvok ali ista beseda. Mnogi so imeli rdeče robove.

Ne bom govoril o utrudljivosti svojih naporov. Pogostoma sem kričal oboku, da sploh ni moč razvozlati tistega besedila. Stvarna plat uganke, ki me je mučila, je postopoma postajala manj vznemirljiva od širše, splošne skrivnosti izreka, ki ga je napisal neki bog. Kakšno vrsto nauka — sem se vprašal — more oblikovati brezmejni duh. Dognal sem, da tudi v človeških govoricah ni stavka, ki ne bi zaobsegel vsega stvarstva; beseda tiger vključuje vse tigre, ki so ga ustvarili, jelene in želve, ki jih je požrl, pašnik, kjer so se jeleni pasli, zemljo, ki je bila mati pašnika, nebo, ki je zalilo zemljo s svetlobo. Preudaril sem, da mora v govorici kakega boga vsaka beseda razodevati to verižno in neskončno povezavo dejstev in ne na samo po sebi razumljiv način, marveč jasno in razločno, ne zaporedno, temveč takoj, neposredno. Misel o nekem božjem nauku se mi je sčasoma zazdela otročja in brezbožna. Neki bog — sem preudaril — mora izreči le eno samo besedo in z njo zaobjeti popolnost. Noben zvok, ki ga je on izgovoril, ne more biti manj od veosljstva ali manj vreden od vsote stoletij. Sence in prikazni tistega glasu, ki odtehta jezik, so prevzetne in nebogljene človeške besede vse, svet, vesolje.

Neko noč ali dan — je sploh kaj razlike med mojimi dnevi in nočmi? — sem sanjal, da leži na tleh moje ječe zrnice peska. Ponovno sem

zaspal, neprizadet; sanjal sem, da sem se zdramil in da je bilo dvojje peščenih zrn. Spet sem zadremal; sanjal sem, da je troje peščenih zrn. Zrna so se seveda množila, tako da so kmalu napolnila ječo in sem umiral pod peščeno poloblo. Zavedal sem se, da sanjam; vse sile sem napel, da bi se prebudil. Bilo je zaman; nakopičeni pesek me je dušil. Nekdo mi je rekel: *Nisi se zbudil v resničnost, marveč v poprejšnje sanje. Te sanje so znotraj drugih sanj in tako naprej v neskončnost, ki je enaka številu peščenih zrn. Pot, ki jo boš moral prehoditi nazaj, je brezkončna, umrl boš, preden se boš zares zbudil.*

Počutil sem se zgubljen. Pesek mi je lomil usta, vendar sem kriknil: *Pesek, ki ga samo sanjam, me ne more ubiti, nikakršnih sanj ni, ki bi prebivale v sanjah.* Nekakšna bleščava me je zdramila. V mraku nad menoj je visel svetlobni kolobar. Zagledal sem obličje in roke ječarja, železno kolo, vrv, meso in vrče. Človek se sčasoma poisti s podobo svoje usode; človek nazadnje postane to, kar ga določa. Prej kot razlagavec ali maščevavec, prej kot duhoven božji sem bil jetnik. Iz neizčrpnega blodnjaka sanj sem se vrnil v svojo trdo ječo, ko da bi se vrnil domov. Blagroval sem njeno vlago, blagroval njenega jaguarja, blagroval špranjo svetlobe, blagroval svoje staro in razbolelo telo, blagroval temo in kamen.

Tedaj se je zgodilo tisto, česar ne morem ne pozabiti ne dopovedati. Spojil sem se z božanstvom, z vesoljem (ne vem, ali se besedi razločujeta). Zamaknjenost ne ponavlja svojih simbolov; nekdo je videl Boga v svetlobi, nekdo drug ga je uzrl v meču ali v obročih vrtnice. Jaz sem ugledal zelo visoko Kolo, ki je stalo pred mojimi očmi, ne za njimi, ne ob straneh, temveč na vseh teh mestih istočasno. Bilo je narejeno iz vode, a tudi iz ognja in (čeprav je imelo obrobek) je bilo neskončno. Sestavljale so ga med seboj sprepletene vse stvari, ki bodo, so in so bile. Jaz sem bil le nitka v tem celostnem votku, in Pedro de Alvaredo, ki me je mučil, druga. Tam so bili vzroki in posledice. Zadostovalo mi je gledati Koio, da sem razumel vse, brez konca. O radost umevanja, mnogo večja od radosti delovanja in slutenja! Videl sem vesoljstvo in videl sem skrite namere vesoljstva. Videl sem začetek, ki ga opisuje Rodovniška knjiga. Videl sem gore, ki so se vzdignile iz voda, videl sem prve ljudi iz lesa, videl sem vrče, ki so se uprli človeku, videl sem pse, ki so vrčem razmesarili obraze. Videl sem brezobličnega boga, ki stoji za bogovi. Videl sem neskončne procese, ki so se zlivali v veliko radost, in ker sem že vse razumel, sem nazadnje mogel razbrati tudi tigrovo pisavo.

Gre za obrazec štirinajstih naključnih besed (le na videz naključnih) in dovolj bi bilo, da ga glasno izrečem, da bi postal vsemogočen. Z njim bi na mah odpravil ječo, belina dneva bi vdrla v mojo temino, bil bi spet mlad in nesmrten, jaguar bi raztrgal Alvarada, pogreznil bi svoje bodalo v španska oprsja, stala bi spet piramida in cesarstvo. Štirideset zlogov; štirinajst besed, in jaz, Tzinakán, bi zavladal čez ozemlja, ki so v rokah Moktezuma. Toda vem, da ne bom nikoli izgovoril tistih besed, ker se Tzinakána ne spominjam več.

Skrivnost, ki je napisana na tigrih, naj umre z menoj. Kdor je uzrl vesolje, se ne more več ukvarjati s človekom, z njegovimi drobnimi radostmi in skrbmi, pa če je ta človek on sam. Ta človek je bil on, a zdaj mu njega ni več mar. Ne zadeva ga njegova usoda, ne zadeva ga njegovo pehanje, zakaj zdaj on ni nihče več. Zato ne izgovorim obrazca, zato puščam, zleknen v temi, da me dnevi pozabljajo.

Asterionova hiša

Marti Mosquera Eastman

In kraljica je povila sina,
ki mu je bilo ime Asterion.

(Apollodor, Biblioteka III, 1)

Vem, da me dolže ošabnosti, in nemara ljudomrznosti ali blaznosti. Take obtožbe (ki jih bom kaznoval ob pravem času) so smešne. Res je, da ne grem z doma, vendar je tudi res, da so vrata (katerih število je neskončno)* odprta noč in dan in ljudem in živalim. Naj vstopi kdorkoli. Tu ne bo našel ženskega razkošja in ne bleščečega sijaja palač, marveč mir in samoto. In našel bo hišo, kakršno bi zaman iskal na površini zemlje. (Laže, kdor trdi, da stoji v Egiptu tej podobna.) Celo moji obrekovalci priznavajo, da v hiši ni *enega samega kosa pohištva*. Druga smešna trditev je to, da sem jaz, Asterion, jetnik. Moral bom ponovno povedati, da ni prav nobenih zaprtih vrat, ter dodati, da ni prav nobene ključavnice? Navsezadnje sem nekoč ob sončnem zahodu prebredel vse ceste; in če sem se vrnil pred nočjo, sem se le zavoljo bojazni, ki sem jo začutil ob obrazih množice, tako medlih in ploskih kot razprta dlan, Sonce je že zatonilo, toda neutolažljivi jok otroka in raskave molitve črede so mi bili dokaz, da so me spoznali. Ljudstvo je žebralo, bežalo, poklekovalo; nekateri so se povzpeli na stopničasto vznožje templja Plamenic, drugi so grmadili kamenje. Mislim, da si je marsikdo poiskal zavetja na morju. Moja mati ni bila zaman kraljica: ne bi se mogel pomešati med uboge reve, pa če si tega moja skromnost še tako želi.

Resnica je pač ta, da sem edinstven. Ni mi mar, kaj zmore človek sporočiti drugim ljudem. Kot meni filozof, mislim tudi jaz, da ne moremo ničesar pojasniti z umetnostjo pisave. Nadležne in prostaške drobnarije ne najdejo odmeva v mojem duhu, ki je primeren le za veličino; nikoli si nisem mogel zapomniti razlik, ki ločujejo črko od črke. Nekakšna velikodušna nestrpnost mi ni dopustila, da bi se naučil brati. Včasih mi je tega žal, kajti noči in dnevi so dolgi.

Kajpak, razvedril mi ne manjka. Kakor oven, ki se zažene, dirjam po kamnitih hodnikih, dokler se ne zgrudim na tla, ves moten od vrtoglavice. Potuhnem se v senco kapnice in za vogal hodnika ter se grem skrival-

* V izvirniku piše štirinajst, toda obstaja nemalo razlogov, ki nam vsiljujejo domnevo, da v ustih Asteriona ta števniki pomeni neskončnost. (Opomba prevajalke: Pripis je Borgesov.)

nice. Spuščam se v prazno z bližnjih teras, dokler nisem ves krvav. Kadar se mi zljubi, se delam, da spim: zaprem oči in težko sopem. (Včasih zares zadremlem. Včasih, ko oči odprem, je barva dneva drugačna.) Toda med vsemi igrami mi je najljubša ona o drugem Asterionu. Predstavljam si, da je prišel na obisk in da mu razkazujem hišo. Medtem ko se mu klanjam, mu rečem: »Zdaj se spet vračava v prejšnji kot« ali: »Zdajle bova dospela v drugo dvorišče« ali: »Vedel sem, da ti bo vodni jarek všeč«, ali: »Zdaj ti pokažem vodnjak, ki ga je zasul pesek«, ali naposled: »Videl boš, kako se klet cepi na dvoje.« Včasih pogrešim in oba se zasmejeva.

Toda nisem si le izmišljeval iger: mnogo sem tudi premišljeval o hiši. Vse strani hiše se ponavljajo, vsako njeno mesto mora biti tudi drugo mesto. Ne obstajajo le ena kapnica, eno dvorišče, en vodnjak, en hlev; neskončno je hlevov, vodnjakov, dvorišč, kapnic. Hiša je velika kot svet. Vendar, ker sem toliko begal po dvoriščih z eno samo kapnico ter po prašnih hodnikih sivega kamna, sem le došel do ceste in zagledal tempelj Plamenic in morje. Nisem razumel, dokler mi nočni privid ni razodel, da je tudi morij in templjev neskončno število. Vse biva neštetokrat, neskončnokrat; le dve stvari na svetu imato podobo, ko da bi bili enkratni: tam zgoraj, zapleteno sonce, tu spodaj, Asterion. Nemara sem zvezde in sonce in to velikansko hišo ustvaril sam, pa se tega ne spominjam več.

Vsakih devet let vstopa v hišo po devet ljudi, da jih rešim vsega zlega. Cujem njihove korake ali zvok njihovega glasu na dnu kamnenih predorov ter jim grem ves radosten nasproti. Drug za drugim omagajo, ne da bi si jaz omadeževal roke s krvjo. Na istem mestu tudi ostanejo. Trupla mi pomagajo razločevati hodnike med seboj. Ne vem, kdo so, le to vem, da je eden izmed njih, preden je izdihnil, prerokoval, da bo neki dan prišel moj odrešenik. Odtlej me samota ne teži več, ker vem, da moj rešitelj živi in da se bo nekoč vzdignil iz prahu. Ko bi moj sluh mogel zaznati vse šume sveta, bi zaslišal njegove korake. Da bi me odpeljal v kraj, kjer je manj vrat in hodnikov! Kakšen bo moj odrešenik? Bo nemara bik s človeškim obličjem? Ali pa podoben meni?

Jutranje sonce je zasijalo na bronastem meču. Na njem ni bilo več sledu krvi.

»Mi verjameš, Ariadna?« je rekel Tezej. »Minotaver se skoraj ni branil.«

Prevod: Jolka Milić

Jorge Luis Borges se je rodil v Buenos Airesu 1. 1899. Študiral je v Evropi. Spada med najbolj pomembne in vznemirljive osebnosti, ne le sodobne latinsko-ameriške literature, marveč literature nasploh. Ukvarja se intenzivno s pripovedništvom, pesništvom, z esejistiko in s filozofijo. Pričujoči črtici »Asterionova hiša« in »Pismo nekega boga« sta iz zbirke »El Aleph«, »Et caetera« pa je vzeta iz knjige »Historia universal de la infamia«. Med drugim je izdal zbirke »Ficciones« (1944), »La muerte y la brújula« (1951), »Historia de la eternidad« itd. Beograjska založba »Nolit« je leta 1963 izdala izbor njegovih črtic pod skupnim naslovom »Maštarije«. Kazalo bi ga prevesti kaj več tudi v slovenščino.

Mehanizem kontrole v različnih tipih organizacij

Janez Jerovšek

V teoriji organizacije so v zadnjem desetletju posebno vidni problemi, ki so zvezani z vplivom, močjo, kontrolo in oblastjo.

Eden osnovnih ciljev vsake organizacije je učinkovitost. Ta pa se lahko dosega z različnimi pripomočki in po različnih poteh. Opravljene so bile številne raziskave, katerih cilj je bil ugotoviti, po kateri strukturi vpliva, razdelitve oblasti in mehanizma kontrole organizacija lahko postane zelo učinkovita. Tukaj bi obravnavali samo mehanizem kontrole kot enega bistvenih elementov v delovanju organizacije. Prej pa bi definirali temeljne pojme, kot so vpliv, oblast, kontrola in učinkovitost.

Vpliv je proces, v katerem posameznik ali skupina povzroči spremembo v vedenju ali stališčih drugega posameznika ali skupine. O poizkusu vpliva govorimo tedaj, ko posameznik ali skupina ne povzroči nameravane spremembe v vedenju in stališčih drugega posameznika ali skupine. Oblast pa se nanaša na formalne pravice za izvajanje vpliva, ki pripadajo osebi oziroma položaju v določeni organizaciji.

Kontrola je vpliv, vendar ima nekoliko ožjo vsebino, ker je to le tisti proces, v katerem posameznik ali skupina usmerjajo in regulirajo vedenje posameznika ali skupine po sprejetih in predpisanih ali dogovorjenih normah (zakonih, pravilnikih). V procesu vpliva in oblasti se postavljajo cilji, v procesu kontrole pa se vedenje regulira le v skladu s postavljenimi cilji.

Učinkovitost pa definiram z razmerjem med vložkom (inputom) in donosom (outputom). Čim manjša količina vložka je v procesu proizvodnje absorbirana (porazgubljena), tem večji je donos in tem večja je s tem učinkovitost organizacije.

Mehanizem kontrole moramo v organizaciji tolmačiti z dveh vidikov: Z vidika a) vrednot in b) vlog.

Vrednote namreč — kot pravi Talcott Parsons »legalizirajo cilje organizacije in tisti osnovni mehanizem, na podlagi katerega deluje organizacija, da bi dosegla svoje cilje«¹ Zato so vrednote eden temeljnih elementov

¹ Talcott Parsons, *Suggestion for a Sociological Approach to the Theory of Organization*, *Administrative Science Quarterly* 1956/57, str. 226.

za razlago delovanja organizacije. Struktura vpliva, odločanja, komunikacij itd., so namreč okvirno določeni z vrednotami.

Mehanizem kontrole pa tudi težko zajamemo in ustrezno razložimo, če ne upoštevamo dejstva, da vsakdo opravlja v organizaciji eno ali več vlog in da v opravljanju svojih vlog stopa v odnose z drugimi člani — organizacije, ki opravljajo podobne in različne vloge.

Vsaka skupina ali organizacija² deluje v določenem okolju, ki se mu mora bolj ali manj prilagoditi. Naj bo skupina ali organizacija v svojih delnih ciljih in dejavnostih še tako izolirana od stremljenj in ciljev, ki jih zasledujejo širši družbeni sistemi, kljub temu mora upoštevati norme in vrednote, ki veljajo v teh širših sistemih. To pomeni, da vsako skupino kontrolirajo norme, ki imajo širšo družbeno veljavo.

Seveda ima tudi vsaka skupina oziroma organizacija sama svoje norme, ki vplivajo na vedenje in stališča njenih članov. Po teh normah skupina kontrolira svoje člane.

»Vsak socialni sistem ima neko število norm, ki skupaj v svojem odnosu sestavljajo normativno strukturo. Norme se ne razlikujejo samo po svoji specifični vsebini, temveč tudi glede na objekt, za katerega veljajo, in tudi v drugih pomembnih ozirih, vključujoč stopnjo njihove sprejetosti, medsebojne skladnosti in relativne pomembnosti. Glede na objekt, za katerega veljajo, so nekatere norme stališčne, pripadajo občutkom in prepričanjem, medtem ko druge veljajo za vedenje. Poleg prevladujočih (dejanskih ali realiziranih) norm, obstojajo želene (idealne ali aspirirane), ki se lahko bolj ali manj razločujejo od prevladujočih norm... Socialni sistemi se razločujejo glede na to, koliko so njihove norme sprejete, medsebojno združljive in pomembne.«³

Norme so vir ali sredstvo, s katerim organizacija pritiska na svoje člane. Z normami — s stopnjo njihove realizacije in z odmiki — lahko razlagamo različne položaje v okviru določen organizacije. Zato so norme najprikladnejši pripomoček za analizo mehanizma kontrole.

Nobena organizacija in skupina, ki ji posameznik pripada, ne kontrolira njegovega celotnega vedenja. Družina kontrolira neki del vedenja, delovna organizacija kontrolira drug del vedenja itd., lahko torej rečemo, da vsaka skupina kontrolira neki del človekovega vedenja, toda ne vsaka istega dela. Obstoj pa težnja nekih skupin in organizacij, da bi kontrolirale čim večji del oziroma celotno človekovo vedenje. To so predvsem tiste večje organizacije, ki se v svoji dejavnosti opirajo na koherentno ideologijo, ki za vsako delno dejavnost določa sistem norm in vrednot. V tem primeru je ideologija podlaga kontrole, zakaj vse norme in vrednote so izpeljane iz nje. Seveda pa nobeni od teh organizacij, ki se opirajo na ideologijo, doslej ni uspelo, da bi učinkovito kontrolirale celotno človekovo vedenje.

Posameznika torej kontrolirajo številne skupine in organizacije. Če je njegova dejavnost omejena zgolj na območje tiste lokalne skupnosti, v ka-

² Razlika med skupino in organizacijo je samo v tem, da je organizacija bolj strukturirana, diferencirana in formalizirana kot pa skupina.

³ Basil S. Georgopoulos, *Normative Structure Variables and Organizational Behavior; Human Relation* št. 2, 1965, str. 156.

teri biva, ga kontrolirajo pretežno organizacije in skupine, katerih dejavnost se omejuje samo na območje te lokalne skupnosti. Brž ko dejavnosti posameznika presegajo problematiko organizacij in skupin v neki lokalni skupnosti, pa ga kontrolirajo tudi širši socialni sistemi.

Učinkovit sistem kontrole je prvi pogoj za obstoj vsake, posebno pa še za zelo struktuirano organizacijo. Če organizacija ne doseže pri svojih članih neke (vsaj minimalne) stopnje konformnega vedenja, mora propasti.

Vsak posameznik, ki postane član kake organizacije, mora upoštevati, da ima v njej neke pravice in obveznosti. Pri tem vsakdo vračuna sedanje pravice in obveznosti, kot tudi bodoče mogoče razmerje med količino pravic in količino obveznosti. Seveda pa je vsak posameznik pri vstopu v organizacijo motiviran s pravicami, koristmi, zadovoljstvom in potrebami, ki jih bo v njenem okviru lahko zadovoljil laže in prej, kot če ne bi bil član organizacije. Običajno sprejme posameznik obveznosti in kontrolo, ki jo organizacija izvaja nad njim, le tedaj, če so koristi večje kot zahtevano žrtvovanje, ali če organizacija zadovoljuje tiste njegove potrebe, ki so eksistenčno pomembne, ali tiste, ki jih ne more zadovoljiti drugače kot v organizaciji.

Ni pa vedno in povsod edina in pglavilna motivacija za vstop posameznika v kako organizacijo utilitarističen račun. Vrednote organizacije vplivajo na aspiracije, ki jih goji posameznik.

Vsaka organizacija ima svoje norme in predpisane standarde vedenja. Svoje cilje lahko dosega le, če se njeni člani ravnaajo po teh standardih in normah. Neka stopnja konformnosti je zaradi obstoja in učinkovitosti skupine nujno potrebna. Negativna stran nekonformističnega vedenja je v tem, da ogroža obstoj organizacije, ali pa proži dejavnosti v smeri, ki formalno niso predvidene. Zato so vse organizacije dokaj občutljive pri nastajanju različnih mnenj in stališč. Vendar lahko opažamo, da so nekatere pri pojavu novih stališč — ki niso koherentna s formalno priznanimi in sprejetimi stališči — bolj občutljive od drugih. To vidimo po njihovem reagiranju; organizacija, ki ne prenese takih novih stališč, ki niso koherentna z njenimi osnovnimi normami, razglasi njihove nosilce za svoje sovražnike, ter stori vse mogoče ukrepe, da bi bila ta nova nekoherentna stališča premagana, onemogočena ali diskreditirana.

Postavlja pa se vprašanje, zakaj nekatere organizacije in skupine tako ostro reagirajo na razlike, ki se pokažejo v sistemu njihovih norm in stališč. Vzrok za različna reagiranja je gotovo v sami strukturi skupine.

Katere značilnosti imajo tiste organizacije, ki na takšne razlike ostro reagirajo? Eksperimentalno je bilo že dokazano, da so bolj koheziivne organizacije znatno bolj občutljive za razlike v stališčih, kot pa manj koheziivne. Organizacije, ki kažejo nizko stopnjo koheziivnosti, sploh ne zavračajo in ne preganjajo odmikajočih se (deviantnih) oblik vedenja.⁴ Indikatorja koheziivne skupine ali organizacije sta: visoka stopnja identifikacije članov s skupino oziroma njenimi normami, ter intenzivne komunikacije, ki omogočajo hitro prelivanje vplivov ter raznih oblik pritiska.

⁴ Leon Festinger, *Informal Social Communication*, v knjigi: D. Cantwright and Alvin Zander, *Group Dynamics*, 1960, str. 295.

Nekatere organizacije imajo zelo izdelan in koherenten sistem norm. V taki organizaciji je sprememba norme, ki zadeva le neko delno področje, precendens za spremembo celotnega normativnega sistema. Zato je razumljivo, da take organizacije — posebno če so kohezivne in avtokratsko strukturirane — kažejo izredno močan odpor do vseh tistih razlik v stališčih, ki zadevajo v njihove osnovne norme.

Kljub temu pa opažamo, da vsaka organizacija v svojem mehanizmu kontrole izpričuje neko stopnjo strpnosti do tistih, ki kršijo njene norme. Ta strpnost ima različne vzroke. La Piere pravi »da izhaja iz dejstva, da člani iz svoje izkušnje vedo, da je pogosto težko, če že ne kar nemogoče živeti v skladu s skupinskimi normami«. ⁵ Dalje izhaja strpnost iz nekih sentimentalnih ozirov, ki jih čuti organizacija do nekaterih svojih članov.

Intenzivnost kontrole je torej odvisna od tega, v koliki meri je organizacija občutljiva za razlike med stališči. Kohezivna organizacija bo zato s pripomočki kontrole močno pritiskala na vse tiste člane, ki bi se v svojih stališčih pomembno odmikali od že sprejetih stališč. Tako bo skušala doseči, da bi odmikajoči se (deviantni) člani opustili svoja stališča; v ta namen jih bo skušala prepričati, jim vzeti položaje ali pa jih celo izključiti. Učinki prepričevanja in raznih oblik zastraševanja so uspešni predvsem tedaj, ko imajo odmikajoči se člani željo in namen ostati v organizaciji, ker so bodisi od nje eksistenčno odvisni, ali ker kljub temu, da se razhajajo z njo, zadovoljuje nekatere njihove potrebe. V močno kohezivnih organizacijah in skupinah opažamo, da se ob pojavu pomembnih razlik v mišljenjih okrepijo komunikacije, ki posredujejo vplive, ukaze in sugestije.

Pri tem lahko postavimo oziroma pričakujemo sledečo zvezo; čim bolj je organizacija ali grupa kohezivna, tem večjo količino kontrole premore. To pomeni, da je za kohezivno organizacijo značilen učinkovit sistem kontrole in visoka stopnja komformnega vedenja. ⁶

Stopnja kohezivnosti vpliva tudi na naravo odnosov, ki jih ima skupina do drugih skupin. Robert K. Merton pravi, »da solidarnost znotraj skupine pospešuje sovražnost do drugih skupin«. ⁷

To dokazuje z nacionalizmom; čim bolj ekstremen je nacionalizem, tem prej ima za posledico sovražen odnos do drugih nacij. Ta teza v svoji splošnosti nima posebnega pomena. Drži namreč, da so zelo solidarne organizacije ali skupine sovražno razpložene le do tistih skupin, ki imajo drugačen ali nasproten sistem vrednot. Solidarne organizacije ali skupine pa so zelo naklonjene vsem tistim skupinam, ki imajo enake ali zelo podobne vrednote.

Robert K. Merton pravi, »da meje med skupinami niso nujno ustaljene, temveč se dinamično spreminjajo glede na posebnosti položaja. Spreme-

⁵ Richard T. LaPiere, *A Theory of Social Control*, McGraw Hill Book Company, 1964, str. 123.

⁶ Leon Festinger je v svoji znani raziskavi »Social Pressures in Informal Groups« (2. izdaja, str. 93) ugotovil, da je v skupini tem manj odmikajočih se članov, čim večja je stopnja njene kohezivnosti.

⁷ Robert K. Merton, *Social Structure*, The Free Press, Glencoe, Illinois 1959, str. 298.

njen položaj lahko povzroči pomembno spremembo v stopnji družbene interakcije, tako da za neki čas člani zapustijo skupino, čeprav ne izstopijo iz nje.⁸ To pomeni, da obstaja možnost, da organizacija, kateri pripada posameznik, nima kontrole nad njegovim vedenjem. Obstaja pa prav tako tudi nasprotna možnost, da posameznika učinkovito kontrolira referenčna skupina, tj. skupina, ki ji ne pripada, ima pa z njo enake vrednote in stališča.

Kdo ima v organizacijah kontrolno funkcijo ali kdo je objekt in kdo subjekt kontrole, je odvisno od tega, na kakšen način so skupine strukturirane v pogledu vpliva in oblasti. V demokratsko strukturirani grupi je nosilec kontrole v največji meri članstvo, v avtokratski strukturi vodstvo, v poliarhični strukturi imajo vsi hierarhični nosilci približno enako količino kontrole. V avtokratski strukturi ima moč nagrajevanja predvsem vodstvo, v demokratski članstvo, v poliarhični vsi nosilci v približno enaki meri. Zelo verjetno je, da bo v demokratski strukturi na razlike, nastale med stališči, najprej reagiralo članstvo, v avtokratski pa najprej vodstvo.

Kontrola ohranja organizacijo v nekem pogledu v stanju kohezivnosti. Durkheim je v svoji znani študiji o samomoru videl poglavitni vzrok za večje število samomorov v razrahljanih družbenih zvezah. Posamezniki, ki niso integrirani v skupinsko življenje, kažejo večjo stopnjo psihične nestabilnosti in neuravnotežnosti. Kohezivne skupine vežejo posameznika na svoje norme in s tem močno determinirajo ne samo njegovo vedenje, temveč tudi njegove motive in celotni psihični ustroj.

Kontrola je eden od pripomočkov, s katerimi skupina dosega kohezivnost in integracijo članov. To pomeni, da kontrola vsaj delno preprečuje in zmanjšuje rahljanje vezi znotraj vsake skupine; s tem ovira dezintegrativne procese, z druge strani pa pozitivno vpliva na psihični ustroj vsakega člana skupine. To ni pomembno samo za sekundarne skupine, temveč še posebno za tako primarno skupino, kot je družina. Kontrola ima potemtakem tudi svojo pozitivno psihično funkcijo. Slabljenje kontrolnih funkcij v okviru raznih skupin povečuje izoliranost posameznika, njegovo nenavnanost in osamljenost, s tem pa tudi njegovo socialno ravnodušnost in neprizadetost.

Ce kaka organizacija pride v spor z drugo organizacijo, se notranji odnosi v teh konfliktnih organizacijah intenzivirajo. S tem se tudi kontrola znotraj vsake organizacije intenzivira. Ko je Arnold S. Tannenbaum preučeval strukturo kontrole v sindikalnih organizacijah, je ugotovil, »da je spor spodbuda za koncentracijo kontrole v rokah maloštevilnih, ali za porast celotne količine kontrole.«⁹ Če se celotna količina kontrole v organizaciji poveča, pomeni to, da se lahko razdeli med posamezne nosilce v novi obliki. Rozdelitev nove količine kontrole je lahko zelo različna. Lahko si novo množino kontrole prilasti vodstvo skupine, lahko članstvo, ali pa je celotna nova količina sorazmerno v precej enakih deležih razdeljena po-sameznim strukturnim nosilcem.

⁸ Ibid. str. 286.

⁹ Arnold S. Tannenbaum: Control Structure and Union Function, *The American Journal of Sociology*, 1956, št. 6, str. 543.

Spor med organizacijami ali skupinami ustvarja običajno solidarnost v teh skupinah, omogoči večjo kohezivnost, aktivira apatične in nedejavne člane in podobno. Zato se voditelji raznih organizacij često zatekajo k zunanjemu sporu kot pripomočku, s katerim hočejo utrditi notranje razmere ter pridobiti večjo moč in ugled.

V konfliktnih situacijah so organizacije manj podvržene nevarnosti birokratizma, notranji imobilnosti in podobno. Z druge strani pa zunanji spor zavre znotraj organizacije njen demokratični razvoj. Povečana količina kontrole znotraj organizacije povzroča zahtevo po večji disciplini in dosledno konformnem vedenju. Člani vsake organizacije se zavedajo, da v konfliktnih situacijah nastopajo nevarnosti, ki ogrožajo njihov obstoj. Kolikor so njihovi interesi in vrednote odvisni od obstoja skupine, je razumljivo, da se v takih konfliktnih situacijah vedejo bolj konformno in sprejmejo večjo količino kontrole kot v nekonfliktnih in mirnih razmerah. V konfliktni situaciji izpričuje organizacija vrednost svojih norm, s svojo zmago in z uspehi pa med drugim dokazuje, da je konformno vedenje in sprejemanje kontrole nujno.

Mehanizem kontrole pa lahko razlagamo tudi s sistemom vlog, ki jih posamezniki izpolnjujejo v okviru organizacije.

Na svojem položaju vsakdo izpolnjuje neko formalno ali neformalno predpisano vlogo. Vedenje posameznika je torej determinirano s številnimi njegovimi vlogami. Tako ima vlogo družinskega člana, delavca v delovni organizaciji, vlogo člana ali funkcionarja v lokalni skupnosti in podobno.

V okviru teh vlog se mora posameznik vesti tako, kot organizacija to predpisuje in zahteva. Če posameznik ne izpolnjuje svoje vloge tako, kot je določena in predpisana, mu grozijo sankcije. Vsaka organizacija kontrolira svoje člane in jih s tem prisiljuje, da izpolnjujejo svoje vloge tako, kot so predpisane in določene. Zakonitost življenja v organizaciji je v tem, da posameznik ne more izpolnjevati svoje vloge zgolj po svojih željah, temveč predvsem glede na potrebe organizacije.

Posameznik v svoji vlogi ni kontroliran samo od organizacije, v okviru katere izvaja svojo vlogo, temveč tudi od širših družbenih sistemov. Nekatere organizacije so formalno ali neformalno v podrejenem odnosu do drugih organizacij ali širših družbenih sistemov. Vloge v takih »podrejenih« organizacijah so neformalno definirane od širših socialnih sistemov. Potemtakem je vloga posameznika v formalno ali neformalno podrejeni organizaciji predmet kontrole z dveh ravni:

1. od organizacije, v kateri posameznik zavzema določen položaj in ima temu položaju ustrezno predpisano vlogo,
2. od širših družbenih sistemov; lahko rečemo, da je vedenje posameznika v vsaki organizaciji določeno in kontrolirano v veliki meri po tistih normah, ki so veljavne v širšem družbenem sistemu.

Ko trdimo, da mora posameznik izpolnjevati svoje vloge tako, kot so definirane, sicer mu grozijo sankcije, ne mislimo, da je v okviru predpisanih vlog njegova osebnost tako vklenjena, da ne bi mogel vtisniti tem vlogam svojega osebnega pečata, ali jih celo kršiti, dopolnjevati ali spremiti.

njati. Do katere stopnje posameznik dà kaki vlogi svoji osebni pečat ali jo dopolni, spremeni ali krši, je odvisno od treh dejavnikov:

1. notranje strukture skupine ali organizacije,
2. položaja, v katerem se dana vloga izpolnjuje,
3. osebnosti posameznika.

ad 1) V nekaterih strukturah (npr. birokratskih) so vloge bolj formalizirane, zahteva po njihovem doslednem izvajanju močnejša. Dalje: v tistih organizacijah, kjer so komunikacije med različnimi nivoji zelo številne, je zahteva po predpisanim izpolnjevanju vlog močnejša kot v tistih, kjer so komunikacije redke. Prav tako je v močno kohezivnih skupinah zahteva po doslednejšem izpolnjevanju predpisanih vlog znatno večja kot v manj kohezivnih skupinah.

Empirične raziskave so pokazale, da se razni vodje in mojstri v industrijskih organizacijah ne morejo vesti po načelih in humanih principih »human relations«, če struktura organizacije takšnega izpolnjevanja vlog ne dopušča in omogoča.

ad 2) Vedenje posameznika je močno determinirano tudi z obstoječimi razmerami, s trenutnim položajem in s posameznikovimi aspiracijami. Če je organizacija pred zunanjo nevarnostjo, potem bodo njeni člani dosledneje izpolnjevali predpisane vloge. Če bo posameznik uresničeval svoje aspiracije laže ali edino tako, da bo dosledno izpolnjeval predpisane vloge, potem bo svoje vedenje zelo verjetno prilagodil predpisanim zahtevam.

ad 3) Gotovo je, da so talentirani in pogumni posamezniki vedno skušali svoje vloge izpolnjevati ustvarjalno. To pomeni, da so morali formalno ali neformalno predpisana pravila razvijati, izpopolnjevati in nekatera opuščati, to se pravi kršiti. V tem svojem početju so bili vedno tudi predmet kontrole in kritike. Če so šli v tem kršenju predpisanih pravil predaleč, so v okviru svoje vloge vedno spravljali v nevarnost svoj položaj. Manj talentirani ali nezmožni posamezniki pogosteje izpolnjujejo svoje vloge tako, kot so predpisane, jih v nobenem pogledu ne kršijo in jim ne dajejo svojega osebnega pečata. Kontrola, ki jo ima organizacija nad njimi, je učinkovita. S tem pa ni rečeno, da je organizacija zaradi doslednega izpolnjevanja predpisanih vlog z njimi trajno zadovoljna. Če se zunanje okoliščine pomembno spremenijo, je treba tudi vlogo ustrezno spremeniti. Če posameznik, ki to vlogo opravlja, tega ne stori, tvega prav tako svoj položaj kot tisti, ki kaže v okviru danih razmer preveliko željo po spremembi svoje vloge.

Ko uvrščamo osebnost posameznika na tretje mesto kot determinanto oblikovanja, spreminjanja ali kršenja vlog, izhajamo iz tistih rezultatov in stališč moderne socialne psihologije, ki zastopa mnenje, da je vedenje posameznika v organizaciji predvsem in odločilno determinirano z njeno oblastniško strukturo ali s strukturo vpliva.

Iz spremne besede v 2. knjigi slovenske izdaje »Uliksa«, ki bo v kratkem izšla pri DZS.

Joyceova zadnja dva romana

Janez Gradišnik

I ULIKSES

Joyceov *Ulikses* je delo, ki bi ga lahko primerjali z bogato brušenim diamantom: toliko faset ima, da oko nikoli ne bo videlo vseh hkrati. Tudi *Ulikses* ima toliko vidikov, da nihče ne more vseh enakovredno opaziti in popisati. Kdor koli je pisal o njem, vsak je moral nekatere posebnosti poudariti in postaviti v ospredje, ob tem pa je druge nujno zanemaril. Maurice Beebe celo pravi, da je zdaj, potem ko je o Joyceu pisalo že nekaj sto kritikov in učenjakov, očitno, da vsak zmožen kritik lahko ne samo najde v njegovem delu tisto, kar išče, temveč — če je dovolj pošten in če gre iskat vnovič — tudi popolno nasprotje tega. Razne, dostikrat protislovne si razlage Joyceovega dela, češ da je jungovsko, freudistično itn., so po njegovem vse veljavne, če jih gledamo kot hipoteze, ki naj nam pomagajo razložiti dele Joyceove mnogostranske, ironične in neangažirane umetnosti. Previdni moramo biti le pri absolutistih, ki zaničljivo zametujejo vse, kar so rekli o Joyceu drugi, in dogmatično vsiljujejo svojo razlago kot popolno in edino.

Zavedajoč se resničnosti gornjega, naj poskusimo podati nekaj pogledov na *Ulikso*, ki nam dela gotovo ne bodo mogli predstaviti v celoti, vendar pa se bomo romanu z njimi vsaj toliko približali, da bomo laže razumeli njegove posebnosti, posredno pa tudi njegov izredni pomen v razvoju evropske in svetovne literature, ter čar, ki ga je delo imelo in ga še lahko ima za ljubitelje in za raziskovavce novodobne besedne umetnosti.

ULIKSES v okviru Joyceovega dela

Anthony Powell in Jocelyn Brooke sta izrazila domnevo, da je *Ulikses* sicer veliko literarno delo, ni pa velik roman. G. S. Fraser dopolnjuje to misel z mnenjem, da sta Joyceu morda manjkala dva darova, ki ju je imela večina velikih romanopiscev: zanimanje za zelo širok krog značajev, in zmožnost pripovedovati zgodbo tako, da bravec — vsaj ko jo prvič bere — ne uživa ob izvrstnem pisanju, temveč želi zvedeti, kaj se bo še zgodilo. Če vemo, kako je Joyce ustvarjal, tej misli ne moremo odreči neke utemeljenosti. Izmisлити si pravzaprav ni znal ničesar; kadar je kaj takega poskusil,

se mu je navadno klavirno ponesrečilo. Snov za svoje zgodbe ali tudi posamezne pripetljaje v zgodbah in romanih, osebe s pravimi ali izposojenimi imeni, imena krajev in ulic, vse to je jemal iz resničnega življenja. Brez pomišljanja je tudi obdeloval snov, ki jo je slišal od koga drugega, ali se navdihnili ob tujem delu. Njegovo prvo prozno delo, *Dubličani*, je sad njegovega izredno bistrega opazovanja resničnosti okoli njega. Morda pa je značilno, da se je za najbolj občudovano med temi zgodbami, »Mrtvi«, kot je dognalo novejša literarna raziskovanje, oprl kar na dva literarna vira: na povest Breta Harta — iz nje je vzel motiv snega, ki zagrinja svet, in morda kot nekakšno oddolžitev še junakovo ime — in na neki roman Georgea Moora. Kadar Joyceovi viri niso bili literarni, so lahko bili tudi drugačni, pripovedovanje drugih ljudi ali časniki. J. Atherton pravi, da je Joyce, kadar je izkušnji, ki je zdramila njegovo domišljijo, želel dati obliko besedila, dostikrat iskal delo kakega drugega avtorja, da bi mu dalo nekakšno ogrodje za njegovo zgradbo. Gdčni Weaver je pisal nekoč: »... kaže, da je potrebno toliko branja, preden moj stari zrakoplov odbrenči v zrak.« In dostikrat je pred prijatelji izražal dvome, ali ima tisto pravo zvrst domišljije, o kateri je govoril Coleridge.

Če je tako, od kod je imel Joyce že od mladostništva tako trdno gotovost, da bo velik pisatelj? Verjetno je izvirala iz njegovega spoznanja o tem, kako oster je njegov dar za opažanje, kako ga beseda uboga, da zlahka izraža misli in občutke. Čutil je, s kakšno lahkoto si disciplinira duha, kako se mu odpirajo vpogledi, ki ostajajo drugim nedostopni. Za snov pa je bil skorajda v zadregi. Ne da bi ne bil imel česa pripovedovati, ali prav v svoji prepričanosti o svoji pisateljski nadarjenosti je tudi imel občutek, da mora biti to nekaj velikega, izrednega. Zato že njegovi *Dubličani*, kot smo videli, niso bili brez načrta — komponiral jih je kot celoto, ki naj ponazarja v okviru mesta rast od otroštva do zrelosti. Dva ameriška kritika, Richard Levin — ki ga ne smemo zamenjati s Harryjem Levinom — in Charles Shattuck, sta celo skušala dokazati, da so že *Dubličani* napisani po shemi, ki posnema *Odisejo*. Njuno dokazovanje resda ni prepričalo, in tudi ko bi bilo to res, bi mogli v tej shemi videti le neko skrito oporo avtorju, morda vir zadovoljstva zanj, nič pa to ne more dati bralcu. Vendar na take misli ne bi nihče prihajal, ko ne bi bilo pri poznejšem Joyceu toliko shem in vzorcev.

S *Portretom* se je Joyce »našel« — ko se je odločil, da popiše svoj razvoj od otroške naivnosti do spoznanj v dobi dozorevanja, je dal hkrati smer in cilj tako svojemu življenju kot svojemu ustvarjanju. Vodilo mu je morala biti pri tem popolna zvestoba resnici — kakor jo je pač videl — zakaj poglobitni očitek družbi, s katero se je sprl in razšel, je bil prav ta, da je zlagana, nepristna in odtujena resnici. Njegovo zgodnje navdušenje za Ibsena velja dramatik, ki je neodjenljivo razkrinkaval družbene laži in v svojih dramah poganjal osamljene, poštene posameznike v boj proti izprijenosti in zlaganosti. Takšno družbo je videl okoli sebe tudi mladi Joyce. Drugo za drugo je stresel s sebe vezi, s katerimi so ga uklepale sile obstoječega reda, domača družina, družba, cerkev, konvencije, in čutil se je kot antični Dedalus — vzdignil se bo in odletel z mrežami, v katere so

ga skušali zaplesti. Od tod tudi tako zgodnja misel, da mora v izgnanstvo, da ne more ustvarjati v domovini, kjer je vse nasprotno njegovemu prizadevanju.

Ker je šlo za to, da se umetniško prikaže razvoj od naivnosti k spoznanju, je snov romana нареkovala tudi njegov slog. Oblikovanje je bilo pisatelju olajšano s tem, da je imel roman najprej napisan v daljši verziji, *Stephen Hero*, ki se je zvesto oklepala doživljajske resničnosti. Ko je roman predelal in stnil, mu je lahko dal dosti učinkovitejšo podobo. Oblika *Portreta* je sicer pripoved, vendar je ta pripoved hkrati postala simbol, namreč simbol razvoja osebnosti. Tako lahko v *Portretu* ločimo tri sloge, ki odsevajo stopnje otroštva, odrasčanja in zrelosti s tremi oblikami, naivno, romantično in dramatično. Začetek romana neposredno podaja Stephenove vtise v prvih življenjskih letih, takšne, kot bi jih mogel imeti tedaj, ne gledane iz poznejše dobe. Jedro romana je napisano v bolj impresionističnem, romantičnem slogu, zelo primernem, da podaja razgibanost dečkovega spopadanja z verskimi in miselnimi nauki in vrednotami njegovega okolja. Konec zgodbe pa sestavljajo skopi dnevniški zapiski, ki izražajo predvsem mladeničevo neomajno odločenost, da se posveti poklicu umetnika, in sicer v izgnanstvu, ker bo le tako »že milijonto pot srečal resničnost izkušnje in v kovačnici svoje duše skoval še neustvarjeno zavest svojega rodu«.

Če ne upoštevamo priprave s pisanjem *Stephena Junaka*, je Joyce pisal *Portret* osem let, od 1907 do 1914 (ali celo 1915). Ko je delo izšlo, je imel pisatelj čez trideset let, od tega dobrih deset v prostovoljnem izgnanstvu. Njegovo razmerje do rodnega mesta in do domovine se je medtem že nekoliko spremenilo. V jedru njegovega čustva do njiu je sicer za zmeraj ostala neka užaljenost in, pač lahko rečemo, sovražnost. O tem pričajo nešteta njegova tedanja in poznejša dejanja (ali opustitve), kot eno najbolj tipičnih to, da veliko pozneje ni hotel ničesar slišati o tem, da bi ga sprejeli v irsko narodno akademijo, ko so ga vabili vanjo; in bolj ko vse drugo govori o tem pač dejstvo, da je po odhodu l. 1904 le nekajkrat obiskal domovino, po l. 1912 pa sploh ni več stopil na irska tla. Hkrati pa je moral v teh zrelih moških letih tudi začutiti, spoznavati z naraščajočo gotovostjo, da je z vsem bitjem navezan na tisti košček zemlje, na rodno mesto, da ne bo nikoli pozabil tistega, kar je doživel tam — in morda je tudi že zaslutil, da ne bo nikoli pisal o ničemer drugem kot o Dublinu in njegovih prebivavcih. Ko je izšel *Portret*, je pisatelj že nekaj let mislil na novo delo, vendar se je rodilo nekaj, kar je bilo le malo podobno programu, ki si ga je bil zastavil kljubujoči izgnanec, ko je zapuščal domovino.

Odisej v Dublinu

Ko je Joyce spoznal, da lahko svoj osnutek novele s snovjo, sorodno *Odiseji*, razširi v roman, je imel v mislih več tēm, ki bi jih mogel združiti v novem delu: sina, ki išče očeta, ženo, ki čaka moža, junaka, ki blodi po svetu in se želi vrniti domov. Njegovo ustvarjanje se je, kot smo že navedli, od vsega začetka bolj vnemalo ob spodbudah iz literature kot ob spod-

budah iz življenja. Joyce potrebuje strukturo, na katero se lahko opre, tako rekoč obesi nanjo svojo življenjsko in pisateljsko izkušnjo — in kje bi bil lahko našel primernejšo od *Odiseje*, zgodbe o zvijačnem junaku, ki ga je že v otroških letih občudoval bolj od vseh drugih? Tudi izbira sodobnega »junaka«, kakor jo je naredil, ko je že mislil napisati novelo, je bila kar pravilna: Odisej bo dublinski Jud, ki ga žena vara. Njegova postava bo dobila vrsto novih pomenov, pridruženih prvotnemu, predvsem pa bo dobila potezo izgnanstva. Številna srečanja z Judi na kontinentu in premišljanje o njihovi usodi, oboje mu daje čutiti, da bo Jud kot junak *Uliksa* tudi prisposodba njegove osebne usode. Kakor on so tudi Judje popotniki, izgnanci, tujci med drugimi ljudmi. Zato bo junak novega dela človek, ki ga gledajo kot Juda po strani, ga zapostavljajo, nosil bo mnoge poteze žrtev in grešnega kozla, in nanj bo pisatelj lahko prenesel marsikaj iz svojih izkušenj z Judi, pa tudi precej svojih osebnih potez in izkušenj. Značilno je, da Joyceu, čeprav je tedaj že tako dolgo živel na kontinentu, ni prišlo na misel, da bi kontinent izbral za prizorišče svojemu romanu. Kar se mu je nabralo podatkov, opažanj, imen, značajev, vse to gradivo bo vpletel med tisto, kar hrani njegov spomin iz »dragega umazanega Dublina«. Roman sicer na neki način nadaljuje *Portret*, o tem pričuje že ponovni nastop Stephena Dedalusa. Vendar ta ni več izključen in tudi ne več pglavitni avtorjev zastopnik: portret je razdeljen, Leopold Bloom je delna pisateljeva podoba, kakor je njegova delna podoba tudi vnovič nastopajoči Stephen.

Sam Stephen s svojim intelektualističnim ponosom, s svojim uporom proti vsem avtoritetam, s svojo mladostniško zaletavostjo ne bi mogel več popolno izražati svojega avtorja. Ta si je medtem nabral dvakrat toliko let, kot jih ima Stephen, in veliko več izkušenj. Medtem je spoznal, da ni mogoče zmerom z glavo skozi zid, naučil se je prizanesljiveje ocenjevati ljudi in njihovo početje, in za gotovo tudi ve, da življenje ne moremo sprejemati in ocenjevati samo z razumom, da življenje ni samo življenje duha, temveč tudi življenje telesa, s tistimi malimi vsakdanjimi dogodki, ki sestavljajo pisano štreno posameznega dne.

Tako se je torej Joyceu polagoma izoblikovala misel, da popiše en dan v življenju svojih dveh junakov — ki jima je pridružil še Bloomovo ženo kot ženski element — na širokem ozadju mesta Dublina. Harry Lavin pravi, da bi temu lahko rekli obupen poskus, kako spraviti umetnika spet v njegovo rodno mesto — nekaj introspektivni *Portret umetnika* pred zunanjim ozadjem Dublinčanov. Kakor hitro pa je Joyce imel zamišljeno to ozadje, mu je začelo rasti v velike razsežnosti, tako je naposled stopilo junakom skoraj enakovredno ob stran. Ni čudno, da je eden najbolj bistroidnih kritikov Joyceovega dela, Hugh Kenner, v duhovitem, čeprav očitno zmotnem poskusu predstavil *Uliksa* kot roman o Dublinu 20. stoletja, parodistično postavljenem v primerjavo z Dublinom iz 18. stoletja. Roman je namreč resnično tudi podoba Dublina, čeprav morda enostranska podoba: preveč je še zmerom mračna in negativna, preveč porojena iz spominov in domišljije užaljenega umetnika. Na to je mislil Thornton Wilder, ko je zapisal, da je »umetnik preklenjen na to mesto z ljubeznijo in s sovraštvom« in da

ga je ta nepomirljivi par silil »v uničevanje in v poveljevanje« hkrati. S sociološkega vidika pa je zanimiva pripomba Arnolda Kettla, češ da so v tem nakopičenem Dublinu reči in ljudje kratko malo »tam«, da se hočeš nočeš mešajo med seboj, ne opravlja pa se nikako produktivno delo. »Ta odsotnost produktivne gmotne podlage,« nadaljuje svojo misel Kettle, »v Joyceovem svetu je zelo pomenljiva. To je naposled pripeljalo k svojevoljni- nosti Joyceovih besednih asociacij, zakaj v njegovem nadaljnjem razvoju so ga zmerom manj zanimale besede kot simboli za resnične reči in dejanja, bolj ga je zanimala beseda kot taka.« Vendar nas ti stavki že oddaljujejo od tistega, kar skuša tu objeti naša misel.

Lahko bi se morda vprašali, kako da Joyce ni poskusil, če se je že na- slonil na Odisejo, napisati nekakšnega modernega epa. Zakaj ni ustvaril nove *Odiseje*, namesto da je dal nekakšno burleskno različico starega epa, v kateri junaki parodirajo Homerjeve? Joyce je sicer nekoč rekel v pred- njem pomenu: »Mislim, da sem vam povedal,« je dejal Franku Budgenu, »da je moja knjiga moderna Odiseja. Vsaka epizoda v njej ustreza kaki Odisejevi prigodi.« Vendar te besede lahko razumemo samo tako, da se Joyceu ne zdi mogoče nikaka druga kot takšna Odiseja, kot jo je napisal: Dublin v začetku 20. stoletja nima nič junaškega, to je mračen kraj majh- nih ljudi s klavrnimi lastnostmi in z majhnimi cilji, katerih prigode je mo- goče popisovati kvečjemu burleskno. V Ellmannovi biografiji so zapisane Joyceove besede, izrečene v tistih dneh, ko je imela iziti prva izdaja *Uliksa*: »Škoda, da bo občinstvo v moji knjigi zahtevalo in našlo moralo, ali še slab- še, lahko bi jo jemali zares, jaz pa dajem častno besedo da ni v njej prav nobene resne vrstice.« Te besede je treba, kot premnoge Joyceove, vzeti *cum grano salis*, izražajo pa vendarle precejšnjo resnico: da je hotel Joyce pred- vsem napisati humoristično delo. Ni kriv on, da se bravec dostikrat vendar- le ne kratkočasi in da se prenekaterikrat še nasmehni ne more prav in brez grenkobe.

Osebe, ki ta edini dan v romanu hodijo po mestu, hodijo sicer za svo- jimi individualnimi cilji in kažejo svoje osebne lastnosti. Pisatelj pa je očitno prepričan, da so vse tudi toliko tipične, da lahko zastopajo vse druge me- ščane. Še več. Roman je mikrokozmos, ki v svojem ozkem območju zdru- žuje toliko splošnih potez, da je lahko podoba makrokozma, celotnosti člo- veškega življenja v vseh takih mestih po vsem svetu. Kolikor bolj je str- njen in enoten, toliko ustreznjejši je kot model makrokozma. Kar velja za stranske osebe, velja seveda v še večji meri za glavnega junaka Blooma in (v njegovem ožjem krogu) tudi za Stephena. Vse te ljudi je treba torej predstaviti v tistem, kar imajo najbolj tipičnega in hkrati najbolj splošno človeškega. Tu se je pisatelju vnovič nujno zastavilo vprašanje *sloga*, saj vsebina ni bila problematična, to je zajemal iz izkušenj, iz spomina, iz res- ničnega življenja. Vsebinski tudi ni bila nič posebno novega, celo marsika- tera oseba je bila prevzeta iz prejšnjih del, iz *Dublčanov* in iz *Portreta*. Zato pa je postal slog nadvse pomemben, in avtor mu je v letih, ko je ro- man nastajal, posvetil veliko premišljanja. Povrnil se je celo, pač spet za večjo strnitev in širšo veljavnost, k starim pravilom o enotnosti kraja, časa in dogajanja ter ustvaril delo, kot ga svet še ni videl: zgodbo enega dne, ki

naj vsebuje vse človeško življenje, v vseh njegovih mnogoterih plasteh in s številnimi povezavami med temi plastmi.

Ko je *Ulikses* izšel, je širše občinstvo opazilo v njem predvsem eno novost, resda najbolj očitno izmed vseh, kar jih je prinesel v literaturo Joyce, tako imenovani notranji samogovor. Vendar s tem še zdaleč niso izčrpane slogovne novote in posebnosti, ki jih je bilo pazlivejšemu bravcu mogoče opaziti v *Uliksu*. In tudi če vse ni bilo tako novo, pisatelj je prvič zbral tako množico raznih »slogov« v enem samem delu in jim dal prav neverjetno dognanost in učinkovitost. O teh pridobitvah bomo govorili pozneje, ko bomo poskusili pregledati, kaj je Joyce prinesel novega v slogovnem pogledu, in še posebej o notranjem samogovoru. Tu nas predvsem zanima, s kakšnimi nameni je pisatelj posvetil slogovni plati svojega romana toliko truda, in koliko se mu je od tega res posrečilo.

Kolikor dalj je Joyce pisal *Uliksa*, toliko večje so bile njegove ambicije. V nekem pismu svoji podpornici H. Weaverjevi pravi na mestu, h kateremu se bomo še povrnili: »Naloga, ki sem si jo tehnično zadal, da napišem knjigo z osemnajstih različnih vidikov in v prav toliko slogih, ki so mojim poklicnim tovarišem vse, tako je vsaj videti, neznani in neodkriti, to skupaj z naravo izbrane zgodbe bi bilo dovolj, da bi vsakomur zmedlo duha.« K temu bi morda kazalo pripomniti s Ph. Toynbeejem, da še noben pisatelj ni pisal enako dobro niti v samo dveh različnih slogih. Nujno je, da se pisatelju neke besede, neki stavki, neki ritmi zdijo lepši od drugih, in njegova izbira narekuje njegov stil. Mnogi pisatelji so imeli različne načine pisanja, en slog pa je vendarle njihov najboljši. V *Uliksu* sta že na začetku podana dva različna sloga: poetični, zamotani, gibčni in zvišeni Stephenov, in »nizka« Bloomova govorica, zemeljska, vsakdanja in fragmentarna. Tudi če občudujemo slog, v katerem je podan Bloom, ga občudujemo bolj zaradi kontrasta z onim prvim in ne zaradi njega samega. Stephenov slog je bogatejši, ker se giblje na več in raznovrstnejših ravlinah. Bloomovi samogovori so sicer napisani spretno, vendar imamo ob njih skoraj občutek, da je avtor pokroviteljsko izbral primeren način za nižje bitje. Pisatelj se je sicer na vso moč trudil, da ne bi zbujal tega občutka, ali to se mu ni moglo povsem posrečiti.

To Toynbeejevo mnenje je tu povzeto tako obširno, ker ob njem lahko nazorno pokažemo, kako različne razlage omogoča Joyceov roman. Vsem kritikom namreč nikakor ni bolj všeč Stephenov »slog«, nasprotno, med njimi je vrsta zelo uglednih mož, ki dajejo prednost Bloomu. Očitno je Stephen bližji Toynbeejevemu pogledu na življenje ali tudi temperamentu, drugi pa mu očitajo duhovno ošabnost in preozko razumsko usmerjenost, tako da se jim zdi tudi kot figura (vsaj v *Uliksu*) ponesrečen ali manj posrečen kot Bloom. Th. Wilder mu očita sentimentalnost, češ da »moli človeku krvaveče srce — in ne brez samovšečnosti«, in da se sicer zaradi tega posmehuje sam sebi, vendar tudi iz tega posmeha slišimo »ihtenje italijanskega tenorja«. Walterju Allenu se zdi Stephen »upodobitev posebnega primera«, ki mu zato »manjka univerzalnost Blooma in njegove žene« — in podobnih mnenj bi lahko, ko bi nam dopuščal prostor, navedli še več. Vrniti pa se moramo k vprašanju sloga.

V *Uliksu* namreč nikako nista samo dva sloga, še cela vrsta jih je, čisto po avtorjevi napovedi. Zgodilo se je nekaj povsem nenavadnega. Pri raznih pisateljih, celo na videz tako brezosebne, kot je bil Joyceov prvotni vzornik Flaubert, lahko ločimo različne sloge njihovega pisanja v raznih dobah. Po njih tudi lahko spoznamo pisateljev pristni glas. Joyce pa tega nekako po prvi tretjini *Uliksa* noče več izdati. Zreli Joyce se loči od svojih prednikov po tem, da noče imeti svojega osebnega sloga. Po prvih dvesto straneh *Uliksa* skoraj povsem izgine preprosti poetični slog, ki je bil značilen za *Portret* in se nadaljeval v prva poglavja *Uliksa*. Poetičnost je sicer še navzoča vendar le kot nekaj podzemeljski tok napaja razne govoriče, ki jih uporablja pisatelj. Slog je postal Joyceu funkcija vsebine, kakršna je vsebina, tak naj bo tudi slog. Tako so različna mesta v romanu dobila različne sloge samo po tem, o čemer pripovedujejo. Dober je vsak slog, da je le primeren vsebini. Če je treba zbuditi vtis dolgočasje, bo dolgočasen tudi slog. Seveda si Joyce ni mogel izmisliti toliko res »novih« slogov, z velikim pridom pa je na novo uporabil vrsto starih. Virtuoznost, s katero je to storil, ni ušla bistrejšim izmed njegovih tedanjih bravev in kritikov, zbuja jim je celó tesnobo in strah. »Kako bi mogel kdo še pisati, potem ko je končal neznansko čudo zadnjega poglavja?« je vprašal Virginijo Woolf pesnik in kritik T. S. Eliot, in ko je ona odgovorila z nekaj neugodnimi sodbami o knjigi in avtorju, je Eliot vztrajal pri mnenju, da je Joyce »ubil devetnajsto stoletje, razkril praznoto vseh slogov in uničil sam svojo prihodnost«. Tudi če je ta Eliotova misel šla predaleč, ni bila brez zrna resnice.

Spredaj navedeno pismo H. Weaverjevi je iz junija 1921, iz časa, ko je pisatelj končeval *Uliksa*. Na istem mestu pravi tudi: »Tu je zdaj zgled moje praznote. Že nekaj let nisem prebral nobenega literarnega dela. Glava mi je polna kamenčkov in ropotije, zlomljenih vzgalic in steklenih drobcev...« Če vemo iz Joyceovega življenjepisa kako, neizmerno dosti je bral v prejšnjih letih, se lahko čudimo gornjim besedam. Nanašajo se na pisateljevo delovno metodo v zadnjih letih nastajanja *Uliksa*, in to metodo si je vredno pobliže ogledati, ker nam bo pojasnila marsikatero posebnost dokončanega romana.

Eden izmed ciljev, za katerim je hodil Joyce v svojem delu skoraj od prvih začetkov, zavedno in nezavedno, je bila združitev naturalistične metode s simbolistično. Leta 1917, ko je bil velik del *Uliksa* že napisan, je povedal nekemu zürišskemu prijatelju, Georgesu Borachu, kako mu je bila *Odiseja* že dvanajstletnemu všeč »zaradi svojega mysticizma«. Ker je tedaj bral *Odisejo* v Lambovi verziji, ta »mysticizem« najbrž pomeni Lambovo vezanje realistične akcije s simbolizmom, in ta način je trajno vplival na Joyceovega duha — ali pa je zadel na neko njegovo posebnost — ker mu je pokazal, da je mogoče Homerjevo zgodbo obnoviti v jeziku sodobnega življenja in jo uporabiti kot podlago za simbolna dejanja. K uporabi simbolov ga je vodila tudi njegova teorija o epifanijah, kjer naj nenavaden dogodek razkriva skrite resnice, torej nosi simbolni pomen. Simbolna je bila njegova izbira psevdonima in potem imena Stephen Dedalus, simbolna je bila zgradba nekaterih zgodb v *Dubličanih*, ko je recimo »Milost« napisal v treh delih, ki posnemajo Dantejevo delitev *Božanske komedije* v tri dele. Ko je

pisal osnutek za dramo *Iznanci*, je osebe ves čas primerjal z bibličnimi in različnimi literarnimi postavami. In ko je »dodeloval« *Uliksa*, je ta spojitev realističnih detajlov s simbolnim pomenom že tako napredovala v njem, da ni uporabljal samo homerske sporednice, temveč je začel svoje osebe enačiti in sporejati še z vrsto drugih. Stephen ni samo Telemah in Dedalus, temveč na trenutke tudi Ikar, Hamlet, Shakespeare ali Lucifer. Za vlogo Odi-seja samega Stephen ni bil primeren, ker je bil Joyceova nedozorela oseba; potreben je bil drug zastopnik, in pisatelj ga je ustvaril v Leopoldu Bloomu. Vendar tudi Bloom ni samo Odisej, temveč v raznih položajih še večni Jud ali sporednica Kristusa, Jagnjeta, Slehernika. In z njunim medsebojnim odnosom, z razmerjem duhovnega očeta in duhovnega sina, je Joyce roman obogatil s še tēmo, ki je splošno človeške narave in daje romanu širok vse-človeški pomen.

Komponiranje romana

V začetku Joyce ni imel pred očmi celotne knjige. Vedel je le, da mora njegov moderni Odisej hoditi po Dublinu v vrsti epizod, ki naj bodo podobne tistim v *Odiseji*. Vendar je skušal najprej izdelati shemo za celotno delo in šele potem napisati posamezne epizode. Leta 1914 je imel *Uliksa* že toliko zasnovanega, da je, kot je povedal svojemu prvemu življenjepiscu Gormanu, začel pisati »uvodne skice za zadnje dele«. Verjetno je bilo to gradivo za zadnje tri epizode. Junija 1920 je pisal H. Weaverjevi, da je bil velik kos zadnjega dela romana — »Nostosa« — napisal že pred leti v čisto preprostem slogu. Verjetno si je najprej zamislil in skiciral »Eumaia«. Leta 1915 je pisal dramo *Iznanci*, v marsičem sorodno romanu, potem pa se je spet z vso močjo povrnil k *Uliksu* in začel komponirati epizode v njihovem dokončnem redu, obdelujoč dostikrat po dve ali tri hkrati, da bi se mu bolj »zljile«. Junija 1915, ko se je preselil v Zürich, je začel tretjo epizodo, »Pro-teja«. Maja 1918 je imel naposled zarisano temeljno zgradbo *Uliksa*, kakor jo poznamo v knjigi. Do konca istega leta je objavil v *Little Review* »poskusne verzije« prvih sedmih poglavij, in do začetka l. 1920 je ta objava dosegla epizodo »Kiklop«. Avtor sam je imel medtem že v delu trinajsto epizodo, »Nausikao«, in tudi za naslednje je imel že narejen načrt in zbrano gradivo. Tedaj pa, in ko je pisal zadnjih pet epizod, se je lotil »velike pre-delave« romana. Ker so bila prva poglavja napisana v slogu, ki se ni dosti ločil od tistega v *Portretu*, jih je 1920 in 1921 temeljito predelal v slogu in zgradbi, skušajoč jim dati zapletenost in bogatost tehnike, kakršno je bil že uporabil v poznejših epizodah. Z izjemo »Penelope«, ki je bila tako rekoč »pripisana« pozneje, bi skoraj lahko rekli, da je Joyce pisal *Uliksa* z obeh koncev hkrati, tako da se je njegovo delo — kot pri kakem kopanju predora — »staknilo« v »Kirki«, kjer so vsi motivi zbrani, preoblikovani in prepleteni. V zadnjih treh letih pisanja (1919—21) je skušal zlit celotni roman v organično celoto.

Celotno strukturo romana je skušal Joyce v tem času izpopolniti tako, da je na mnoge načine povezoval epizode med seboj. To je delal z *vodil-nimi motivi*, podobnimi glasbenim — čeprav ima primera le delno veljavo

— ki jih je vtikal v roman na najrazličnejših mestih. Ti motivi si lahko sledijo linearno, spremljajoč tok dogajanja, prav tako pa se povezujejo med seboj, prehajajo iz ene plasti — ali celo ene osebe — v drugo, zgoščujoč roman v gosto prepleteno tkivo. Da je Joyce to lahko delal, si je v tistih letih zbral posebne zapiske z gradivom, sto in sto drobnih domislekov, podatkov in opozoril — o tem pač govorijo prej navedene besede Weaverjevi, česa mu je polna glava — in jih pozneje, med komponiranjem in pisanjem, vstavljal, »montiral« na ustrezna mesta v romanu. Zanimivo je morda, da je v teh zapiskih veliko sporednic s Homerjevim epom, ki jih Joyce potem ni uvrstil v roman. To potrjuje mnenje, ki ga je že zgodaj izražal Ezra Pound, češ da so te sporednice predvsem Joyceova zasebna reč, ogrodek, pomoček za graditev, in da jih upravičuje samo rezultat. Homersko ozadje je pomembnejše za pisatelja kot za bravca, le-temu poznanje *Odisseje* ne daje globljega vpogleda v končano delo.

Se boljša kot primerjava Joyceovega delovnega načina z glasbenim se zdi primerjava z izdelovanjem mozaike. Kakor človek, ki sestavlja mozaike, je Joyce skrbno vlagal te neštete drobce na razna mesta v postavljenem okviru. Seveda pa tak ustvarjalni način ni brez svojih nevarnosti. »Mehanična narava tega procesa poudarja mehanično naravo urejevalnih načel, ki dajejo *Uliksu* njegovo površinsko enotnost in včasih zatemnjujejo globalno enotnost romana.« (A. Walton Litz.)

Sporednice in shema romana

V zadnjih letih dela za *Uliksa* je Joyce res dostikrat iskal »tisto edino pravo besedo« in skušal zvesteje ujeti govorni ritem svojih oseb, večina tedanjih sprememb pa je vendarle taka, da širijo besedilo. Prvotna verzija je na splošno očrtala položaj in položila realističen temelj dogajanju; zadnja predelava pa je prvotni načrt izpopolnjevala in širila. Formalne »sporednice«, ki označujejo vsako epizodo *Uliksa* in ki jih je Stuart Gilbert tako skrbno uredil v razpredelnico, so navadno nasledek Joyceovega poznejšega dela. Mimogrede lahko pripomnimo, da je ta metoda predelave *Uliksa* skoraj popolno nasprotje tiste, ki jo je pisatelj uporabil, ko je strnil prvotno verzijo *Stephena Junaka v Portret*. Očitno so se njegovi estetski ideali medtem, že med pisanjem *Uliksa*, močno spremenili. Prvotne verzije, objavljene v *Little Review*, še ne kažejo poznejše sheme romana. Sele pri končni predelavi jim je avtor skušal vtisniti umetelni vzorec sporednic in narediti iz romana »epično« delo.

Zapiski z gradivom za roman kažejo, da so bile nekako leta 1919, ko je bila struktura romana napol izdelana, v ospredju Joyceovega duha te »sporednice«, in tako je bilo potem pač do konca. Vrivanje teh »sporednic« v prej napisane epizode se ni vedno najboljše posrečilo. Vendar kje so razlogi za to početje? Zakaj se je Joyce v tem času vedno bolj zanimal za formalne, skoraj mehanične postopke? Deloma je to gotovo povzročilo njegovo rastoče zanimanje za jezikovno eksperimentiranje, njegova izkušnja, kaj vse je mogoče počenjati z jezikom in kako je mogoče širiti možnosti izražanja v prozi. Morda pa lahko pritegnemo tudi manj neposredno raz-

lago, ki pravi, da se je v tem kazala njegova obupna želja po enotnosti. Ker je zavrzel tradicionalne okvire doma, vere in domovine, je skušal to nadomestiti z raznimi mehaničnimi sestavi, ki naj bi nadomestili to enotnost.

Poglavitno Joyceovo prizadevanje med zadnjim predelovanjem romana se je izrazilo v tehniki, ki ji malo prej citirani A. Walton Litz pravi »ekspresivna forma« in ki skuša ustvariti neposredno sporednost med snovjo in slogom, torej prav tisto, o čemer smo že govorili, ko smo se ustavili ob mnogoterosti Joyceovih slogov. *Forma naj »izraža« ali posnema lastnosti svojega predmeta.* Sledeč temu idealu, je Joyce skušal vsaki epizodi *Uliksa* dati obliko, tako da bi izražala značilnosti tistega, kar se dogaja v njej. Epizoda, ki se dogaja v uredništvu, naj ima tudi po slogu obliko časnika — značilno je, da je Joyce šele na koncu vstavil številne časniške naslove. Epizoda, v kateri vidimo sentimentalno dekle, je zatoorej tudi napisana v sentimentalnem načinu. K temu je treba reči, da sicer vsaka umetnost »izraža«, vendar je šel Joyce tako daleč, da je v formi roman posnemal tudi brezpomembne lastnosti snovi. Kakor v vsem drugem, tako je šel z »ekspresivno tehniko« do take skrajnosti, da je dosegel izredne uspehe, pa tudi velike neuspehe. Kakor je v »Eolu« šele na koncu dodal naslove, tako je prav tam šele pozneje dodal 30 izmed 95 retoričnih figur, ki jih je potem v epizodi naštel S. Gilbert. Slog poglavja je povrhu predelal tako, da naj bi že sam spominjal na »vetrovnost«, ne samo z govorniškimi figurami, tudi z raznimi frazami in izrazi, vrinjenimi v besedilo, ki naj bi vsi spominjali na isto; seveda pa se to ni zmeraj posrečilo. Umetniški učinek epizode ni zato nič popolnejši in naše zadovoljstvo nič večje zato, ker je v njej nakopičenih toliko »pomenljivih« izrazov. Shema, ki je bila Joyceu prvotno koristna opora, je bila zdaj preveč poudarjena. Reči, ki so bile drugotnega pomena, so prišle preveč v ospredje.

Ko že govorimo o shemi romana, lahko povemo še nekaj o njeni zgodovini. Dolgo jo je Joyce skrbno skrival in jo posojal le prijateljem. Tako je krožila pod pečatom stroge molčečnosti v ozkem krogu, dokler je ni St. Gilbert 1. 1931 objavil v svoji knjigi o *Uliksu*. Po vsem, kar smo povedali o njej, je pač očitno, da je njena vrednost zelo relativna. Gilbert jo je, kot je razumljivo, precenjeval in jo postavil v svoji študiji na osrednje mesto. Še več, zelo si je prizadeval, da bi odkril kar najtesnejšo sporednost med *Ulikso* in njegovim vzorom Odisejo, razgrinjajoč v ta namen pred bravci široko poznanje zgodovine in mitologije, ki sega čez antični svet še tja na Daljni vzhod. S tem pa bravčevo pozornost največkrat samo odvrča od reči, ki so res pomembne v romanu.

Shema torej ne more biti ključ, ki bi bravcu pomagal prebiti se do skrivnosti romana. Da se je Joyce vendarle zavedal tudi problematičnosti te sporednosti, kaže to, da je pred natisom romana *umaknil* vse naslove epizod, ki so bili dotlej v romanu. Zaradi lažjega pregleda in ponazoritve pa jih le uporabljajo vsi, ki pišejo o romanu.

Za to shematičnost Joyceovega prijema je mogoča še ena razlaga, namreč ta, da je potreboval nekaj, s čimer bi mogel ujeti bežni tok doživljanja, kakor ga podaja njegovo delo. Veliko Joyceovo dejanje ni le to, da je od-

kril novo subjektivno metodo, notranji samogovor, temveč da jo je tudi vdelal v objektivni okvir. Stephen in Bloom sta nam dana tako, da se ne identificiramo z njima, temveč sta podana v širši perspektivi — s širšim pomenom in s simbolično veljavo. Stephen stoji v obupu umetnika nad tem svetom pridobitnikov, omejeencev, posebnežev in izgublencev. Tudi Bloom s svojim dobrohotnim liberalizmom mu je tuj — zato se tudi le kratko srečata — ni pa tako tuj avtorju. Z vsemi svojimi slabostmi je Bloom še vedno najbolj človeška figura v romanu. Joyce sam je s poudarkom rekel, da je hotel Blooma orisati kot »dobrega človeka«. Bloom veruje v znanost in v razumnost, kakor je veroval v mladosti Joyce (in pred njim njegov vzornik Ibsen). Stephen pa predstavlja kult umetnosti, ne ravno zaradi nje same, temveč kot »večno potrdilo človekovega duha«. Tak kult je pogosto rezultat izgubljene otroške vere, ki ni našla nadomestila v kakem samo praktičnem družbenem verovanju. Mnogi drugi spori mečejo Stephen sem in tja in mu ne dajo mirovati, umetnost pa mu obljublja mir, uravnovešenost, ubranost čustev. V nekem pogledu je knjiga tragikomedija, ker riše družbo, v kateri so »najboljši ljudje« — kot jih na tej ravni predstavljata Stephen in Bloom — izgubili verovanja in običaje, ki delajo življenje v družbi realno in plemenito. Tudi pisatelj je izgubil ta verovanja in običaje, če hoče svoja junaka vendarle nekeje zasidrati, more doseči to le tako, da ju opre na nekatere stalne sheme, ki se ponavljajo skozi zgodovino in se zdijo trajna značilnost človeškega duha. Premalo pa se je ob tem varoval nevarnosti, da zabrede v shematičnost, ki je le še nekaj mehničnega.

Zvestoba dejstvom

Iz neštetihih zgodb in anekdot je znana Joyceova velika zvestoba konkretnim podatkom. Ko je recimo pisal »Penelopo«, je imel med zapiski za epizodo tudi načrt Gibraltarja. Ker v kraju samem ni bil nikoli, si je zemljepisne podatke prepisal na posebno skico, ki jo je očitno imel pred seboj med pisanjem, tako da je mogel Molly polagati na jezik prava imena. Šel je na primer tudi tako daleč, da se je prepričal, ali more moški brez škode skočiti v prikletje v Ecclesovi ulici 7, kot mora to storiti Bloom. Tako skrb za realistične detajle je Joyce kazal pri izdelavi vseh epizod. V vsem svojem delu se je opiral na konkretne podatke iz Dublina svoje mladosti, naj jih je že zbral sam ali s tujo pomočjo. Očitno pa njegova nenasitna želja po stvarnih detajlih presega resnične potrebe njegove umetnosti. Tudi ta obsedenska želja razodeva njegovo vedno znova potrjeno potrebo po načelih reda in avtoritete. Ko se je s prostovoljnim izgnanstvom oropal družbenega in verskega reda, se, zavedajoč se razkrajevalnih sil v sodobni evropski družbi, opira na konkretne detajle kraja in značaja, da bi našel vsaj neko stanovitno podlago svojemu pisanju. Tako kot umetelna urejevalna načela, znana iz Gilbertove sheme, so mu detajli iz dublinskega življenja in mesta samega nadvse pomembni za *ustvarjanje* romana; niso pa bistveni za *razumevanje* končanega dela. Kolikor zamačujejo osrednje hoteenje romana, pomenijo ceno, ki jo je moral Joyce plačati za svoje osebne

odločitve. Morda se je teh podatkov iz mladosti oklepал toliko bolj in jih hotel imeti toliko natančnejše, kolikor bolj je videl, da mu poznejše izkušnje, poznejši doživljaji ne dajejo snovi, ki bi jo mogel umetniško upodobiti.

Težavnost romana

Oboje skupaj, prej prikazana zapletena zgradba romana s svojimi neštetimi povezavami in sporednicami, ter obilica podatkov, gradiva, ki ga v celoti ne more poznati noben bravec, je poglavitni vzrok za težavnost romana *Ulikses*. Tudi drugi romani sicer dostikrat opisujejo nenavadne dogodke in ljudi, vendar se vse to vsaj povečini nanaša na izkušnje, ki so skupne pisatelju in bravcu. Če so potrebni kaki novi podatki, so skoraj vedno taki, da jih bravec lahko sprejme od avtorja ali brez posebnega truda najde drugod. Pri *Uliksu* pa ni tako. Pisatelj terja od bravca ne samo poznanje Odiseje, temveč tudi poznanje irske (in angleške) zgodovine in zemljepisa, precej vednosti o Dublinu, kar dobro poznanje angleške slovstvene zgodovine, razgledanost po drugih slovstvih in mitologijah, po teologiji in obredju katoliške cerkve, po vrhu pa še vse mogoče naključno znanje, ki se vsakomur nabere v vsakdanjem življenju, ki pa je seveda močno različno v raznih okoljih in celo v vsaki generaciji. Zanimiva je v tem pogledu primerjava s Proustovim delom: vse težave v Proustovem velikem delu so *notranje* narave. Pisatelj je ustvaril svoj svet in ga naselil z mnogimi stvaritvami, bravec se mora vživeti vanj in ob tem celó pozabiti marsikaj, česar se je naučil zunaj tega sveta, torej prav nasprotno kot pri Joyceu. Nedvomno ima Proust v tem veliko prednost pred Joyceom. Romanopiscu bi gotovo moral biti najvišji cilj, da ustvari svojo neodvisno resničnost, naj bo še tako tesno povezana s čutno resničnostjo vsakdanjega življenja. Celo namišljeni bravec, ki bi imel vse znanje, kolikor ga terja Joyce, pa bi se le s težavo prebijal skozi *Uliksa*. Avtor ga sam ves čas izganja iz iluzije, ki jo ustvarja zanj, v svet učenosti in znanja, ki je tuj snovi romana. Kolikor dalj gremo v romanu, toliko pogostnejši so ti izgoni. Seveda je težko reči, kakšno znanje more pisatelj pričakovati od bravca. Ponekod je res mogoče povedati stvar le takó, da se je treba ob branju prebijati skozi goščavo erudicije; tako je recimo pri Eliotovi pesnitvi *Pusta zemlja*. Pri *Uliksu* pa je, to menda že lahko rečemo, potrebno veliko takega znanja, ki je odveč in včasih celo škodi razumevanju dela.

Spričo velikih težav, ki jih je Joyce hote ali nehote naložil vsakemu bravcu svojega *Uliksa*, se lahko vprašamo, ali ni šel že čez tisto mejo, ki je še sprejemljiva, Philip Toynbee sicer meni, da zadostuje »mesec dni trdega dela«, pa bo bravec lahko bral roman — ne z lahkoto, saj nobenega dela te vrste ne beremo z lahkoto — s tisto preprostostjo in neposrednostjo presojanja, ki je nujna pri vsaki umetnini. Vendar je očitno, da ta trditev lahko velja le za *angleškega* bravca, saj ima ta obilo znanja, ki ga drugi nimajo (znanje angleščine, poznanje angleške zgodovine in literature, podobna življenjska izkušnja). Pisatelju samemu je bilo največkrat v očiten užitek, da je roman težko dostopen. Če je le mogel, se je izmaknil vsakemu vprašanju, ki je skušalo razjasniti kako posameznost ali kak širši pomen

v romanu, ali pa je dajal dvoumne odgovore. Iz časa, ko ni hotel izdati javnosti sheme *Uliksa*, je tale njegova izjava: »Če bi jo [shemo] dal célo, bi izgubil nesmrtnost. V knjigo sem spravil toliko ugank in zastavic, da se bodo profesorji še stoletja prerekali, kaj sem mislil, in to je edini način, da si človek zagotovi nesmrtnost.« Poleg te bolj šaljive izjave poznamo še več podobnih, ki so bile gotovo mišljene tudi nekoliko zares.

Ali ni pisatelj precenjeval bravčeve potrpežljivosti? Da je bilo pri njem tako, lahko sklepamo zlasti po njegovem naslednjem in poslednjem romanu, *Finnegans Wake*, saj je šel Joyce tam še veliko dalj — očitno ne da bi čutil, do kod so mu brave pripravljeni (in zmožni) slediti. Gotovo je resna slabost vsakega romana, če ga ni mogoče razumeti brez posebnega komentarja poleg njega. Delo mora imeti izredne kvalitete, da se tak trud tudi izplača. Ni dvoma, da *Ulikses* take kvalitete ima, vprašanje je le, ali se bo vsakemu bravcu zdelo vredno toliko žrtvovati zanje. Tudi tu je očitna prednost, ki jo ima angleško beroče občinstvo, saj mu je že daljši čas dosegljivih nekaj del, ki so si postavila za cilj razlago *Uliksa*. Poudarek je pri tem lahko različen, včasih gre predvsem za stvarno razumevanje, drugič za seznanjanje s simboliko v romanu, razloženo po psihoanalitični ali kaki drugi metodi. Tistim, ki so brali roman v prevodu, je bila storjena slaba usluga, če so dobili v roke le goli prevedeni tekst romana — tudi če je bil »avtoriziran in pregledan od avtorja«. Lahko so sicer občudovali mnoge vrline dela, očitne tudi brez razlage, gotovo pa jim je manjkalo marsikaj, po čemer bi ga šele mogli prav ceniti.

Znanje, s katerim razni bravec jemljejo *Uliksa* v roke, je različno. Vendar si skoraj ni mogoče misliti, da bi jim ob prvem branju romana ne bila potrebna pomoč v obliki komentarja, po katerem lahko sežejo, kadar česa ne razumejo, ali tudi le, da bi bolje razumeli zapletene odnose in povezave v romanu. Prvo branje jim zato tudi ne more dati tistega užitka, ki ga delo lahko da. Nedvomno je *Ulikses* roman, ki se bravcu resnično odpre šele ob drugem, tretjem branju. Ko so premagane začetne težave, pa roman s svojo bogato strukturo daje ljubitelju literature možnost, da odpre knjigo v katerem koli poglavju, kakor si pač zaželi ali kakor se mu odpre: vedno znova bo lahko občudoval mojstrstvo peresa, ki v svojem območju nima para v vsej novejši literaturi.

Vprašanje moralnosti in opolzosti

Joyce je imel od vsega začetka težave pri objavljanju svojih del, in med poglavitnimi zadržki so bili taki moralne narave. Očitke te vrste je pisatelj odločno zavračal in trdovratno branil vsa »spotakljiva« mesta, če so se mu zdela količkaj pomembna v okviru prizadetega dela. Še ko je šlo za objavo *Dubličanov*, se je žilavo upiral zahtevam založnika Granta Richardsa, in 20. maja 1906 mu je pisal iz Trsta: »Mesta, pri katerih nisem popustil, so tista, ki povezujejo knjigo. Če jih izločim, kaj bo s poglavjem maralne zgodovine moje domovine? Bojujem se, da jih obdržim, ker verjamem, da sem s tem, ko sem napisal svoje poglavje moralne zgodovine natančno takó, kot sem ga napisal, storil prvi korak k duhovni osvoboditvi

svoje domovine. Trideset let pozneje se je pogovarjal z nemškim kritikom Alfredom Kerrom in dejal o isti stvari: »Za pisatelja je najbolj naravno, da reče lopati lopata. Nekateri moralisti celo še danes delajo napako, da manj sovražijo neprijetne pojave kot pa tiste, ki te pojave zapisujejo. ... Ljudje še vedno obsojajo za nemoralnega pisatelja, ki noče molčati o tistem, kar vsekakor obstaja. Nemoralen! Znamenje moralnosti je ne samo, da človek izreče tisto, kar ima za resnično — moralno je tudi to, da ustvari umetnino z največjimi žrtvami ... Popisoval sem ljudi in razmere v svoji domovini; podal sem nekatere mestne tipe na neki družbeni ravni. Tega mi niso odpustili. Nekateri so godrnjali, ker nisem skrival, kar sem videl, druge je dražil način, kako sem se izražal, ker ga sploh niso razumeli. Skratka, nekatere je spravljalo v bes realistično slikanje, druge slog. Vsi so se maščevali.«

Očitek nemoralnosti, tolikokrat izrečen na rovaš Joyceovega dela, je z desetletji, ki so minila, in po mnogih razpravah, pa tudi spričo spremenjenega gledanja na moralna vprašanja, izgubil veliko nekdanje moči. Če pomislimo samo, kaj vse nam servirajo nekatera novejša, zlasti ameriška dela, se zdi Joyceov roman nekaj prav pohlevnega. Pri *Uliksu* gre predvsem za domnevno opolzlost romana, deloma tudi za umazanost, za »kloaško obseidenost«, kot je rekel H. G. Wells. »Vsakemu razsodnemu bralcu je zdaj jasno«, pravi Ph. Toynbee, »da je opolzost *Uliksa* sestaven, nikakor pa ne prevladujoč del knjige.« Nekaj podobnega pravi o tem R. M. Adams, avtor ene najnovejših knjig o Joyceu, pišeč v »Partisan Review« o tem, kako gledajo knjigo danes v Ameriki. »Nismo več dolžni braniti Joyceovo moralo. Bloom na stranišču, Stephen v javni hiši in Molly v postelji ... (te reči) smo prebavili brez očitnih slabih učinkov; lahko da je ta naš 'higienični' pogled na Joycea šel dalj, kot ga bodo podprla dejstva. ... Kakor Swift je bil tudi Joyce čuten (*prurient*) avtor, tako po svojem temperamentu kot po izkušnji (*background*). Umazane besede in fekalne podobe so mu močno razvnmemale duha; navadno jih ni uporabljal s terapevtičnimi ali katartičnimi nameni. (Ali morejo imeti tak učinek, prepuščam seksologom.) S svojim močnim čutom za opolzlost in umazanijo je združeval — za 19. stoletje značilno — oboževanje ženske kot velike odrešilne moči novodobnega življenja. Spolnost mu je bila strašna in nasladna izkušnja, toliko bolj dramatična zaradi vseh tabujev in kozmičnih nagrad, ki jih je prenašal nanjo. Ta kombinacija skrajnih stališč do spolnosti se mi zdi precej daleč od stališč, ki jih vidim močno razširjena v razsvetljenih šestdesetih letih našega stoletja. Daleč je od zdravo mislečega 'realizma', od romantične promiskuitete, ali od neosebne praznega mehanizma, ki je značilna oblika večine moderne literature spolnosti. Joyce je videl v ženski vrata k nebesom in (ali) peklu; mislim, da je iz zgodovinske razdalje lažje razumeti ta pogled in manj potrebno reagirati proti njemu ali zanj.«

In še eno pričevanje, to, kar pravi Richard M. Kain, avtor ene najboljših med starejšimi študijami o Joyceu, v knjigi esejev *James Joyce danes* (1966): »Treba je brez ozirov priznati vso resnico. Kakor mnogi Irci je tudi Joyce kazal opolzko radovednost, ki jo pripisujejo janzenističnemu zatiranju narodnega moralnega ozračja. Sporedno s tem je bil Joyce v po-

govoru pretirano sramežljiv. Kakor koli razlagamo ta kompleks odzivanja, pričakujemo lahko, da avtorjeva nezadržanost ne vznemirja več bravcev *Uliksa*. Raven sprejemanja pri občinstvu se je v tem rodu tako izrazito spremenila, da odkrito govorenje v *Uliksu* ne zbuja več pripomb.«

Kaj je dal Ulikses novejši literaturi

Danes je minilo že nekaj desetletij od časa, ko je *Ulikses* prvič prišel med beroče občinstvo. Lahko torej že z zgodovinskega vidika presodimo, kaj je prinesel novega v literaturo. Razna mnenja današnjih literarnih zgodovinarjev se bolj ali manj ujemajo v tem, da je predvsem odločilno pomagati vzdigniti raven angleške proze iz puščobe 19. stoletja. Joyce in njegovi sodobniki so podedovali dolgo vrsto konvencij, napihnjen in prenatlačen jezik, medel slog in splošen prezir do literarnih učinkov. Te konvencije so zdaj premagane, vendar je bil potreben neznanski napor, da se je to zgodilo. Joyceovo pisanje na svojih najboljših straneh — kot so recimo prve strani *Uliksa* — kaže neverjetno dramatično bogastvo, prožnost in razno-ternost jezika. Prizor se razvija elegantno in kakor sam s svojo močjo, ni treba, da bi ga potiskala naprej pisateljeva roka. Če spet navedemo že citiranega R. M. Adamsa: »Na teh straneh se brez napora giblje cel kompleks energij; gospodarnosti pomočkov in bogati dosežki izpričujejo pristno stvaritev domišljije.« Z dikcijo takega odlomka je Joyce postavil merila gospodarnosti dognanosti in natančnosti, s katerimi se bodo angleški romani merili še prihodnja leta. Njegova spretnost v tem je bila neodvisna od tehničnih novot — toka zavesti, mitičnih sporednic, večjezičnih besednih iger itn.

Nekaj podobnega pravi o tem Philip Toynbee. V trenutkih razdraženosti, piše, ne bi smeli nikoli pozabiti, kakšne osupljive tehnične probleme si je zastavljal Joyce in kako skoraj nečloveško uspešne so bile njegove rešitve. *Ulikses* bi bil lahko zmagoslavno nosil breme še hujših napak, kot mu ga je naložil avtor. To je najbolj revolucionaren roman, kar jih je bilo kdaj napisanih, in tudi eden največjih. Ker Toynbeejev članek nekako povzema rezultate, ki v precejšnjem delu izhajajo tudi iz tistega, kar smo povedali v prejšnjih odstavkih in poglavjih, se zdi njegov obračun zelo koristna podlaga temu, ki ga skušamo podati tukaj.

Naloge, ki si jih je zadal Joyce, vidi Toynbee v štirih skupinah, čeprav so vse štiri tesno povezane med seboj. Prva in zdaleč najpomembnejša je bila naloga doseči spravo med metodami naturalizma in simbolizma ter jih združiti. Soroden je bil njegov napor, da bi dosegel stereoskopično vizijo. Skušal se je hkrati živeti v tri zelo različne duševnosti in z njimi predstaviti zapleteno sestavo resničnosti. Skoraj neogibno je iz tega izhajalo, da je uporabljal različen jezik za različne značaje in položaje. Tretja naloga je bila, dati romanu nekaj, kar bi bilo podobno formalni strukturi glasbenega dela. To je Joyce navadno delal s tem, da je vpeljal kako témo, ki jo je pozneje razvijal in variiral. In četrtič, podati realistično podobo čudnega in svojevrstnega poteka v človeški zavesti. Ta želja je bila prvotno dediščina naturalizma. Med pisanjem *Uliksa* pa se je avtorju spremenila v nekaj po-

vsem drugačnega in dosti pomembnejšega: opustil je poskus realizma in dajal razmeroma preprostim (Bloomovim) duševnim procesom bolj literarno obliko, s tem pa Blooma spremenil v pesniški simbol.

Prva izmed teh nalog, sprava med naturalizmom in simbolizmom, bi se lahko imenovala z drugačnega vidika še drugače: odločnost, da pisatelj v posamičnem razodene splošno, univerzalno. To sicer v nekem pogledu dosega vsak resen umetnik. Vendar se je evropska literatura na splošno, in roman še bolj kot druge zvrsti, razvijala ravno v zmerom bolj zagrizeno strnitev ob posamičnem. Joyce se ni mogel mimo vsega tega razvoja vrniti k homerski obravnavi človeka. Njegov problem je bil kako sprejeti človeka kot posameznika, pod njim pa podati enotnost človeka v vseh njegovih pratipičnih kategorijah. Zato je svojo knjigo povezal z zgodbo *Odiseje*. Zanj so bile Odisejeve blodnje univerzalna tema, iskanje žene, doma in sina, ki ga mora opravljati skoraj vsak oče v katerem si bodi času in prostoru. Kakor je ta široka sporednost z antično temo rodovitna, tako pa je bilo zmotno, da je Joyce potem tako pedantično iskal vse mogoče drobne sporednosti. V vsaki tako razčlenjeni zgodbi, kot je *Odiseja*, je nujno dosti reči, ki so samo osebna spremljava pravadne teme. Joyceova slabost je bila, da ni vedel, kje naj se ustavi. Zato preobilje drobnih posameznosti duši *Uliksa*, in to nekoliko kazi pisateljeve velike dosežke.

Notranji samogovor

Posebej je treba spregovoriti o notranjem samogovoru kot tisti literarni prvini, na katero po nekakšni neogibni asociaciji navadno najprej pomisli vsakdo, kdor je že kaj slišal o Joyceu. Splošno je namreč slišati mnenje, da je to njegov poglavitni, če že ne edini prispevek novodobni literaturi.

O notranjem monologu se je veliko pisalo; tudi za Joyceovega življenja. Ko je Joyce iskal nov način, da bi pristneje zajel osebnost, prišel tako rekoč bliže kraju, kjer se porajajo njene misli in zavestna dejanja, je odkril tisto stopnjo, na kateri se občutki, domisleki in vtisi utrinjajo nekontrolirano, povezujoč se ne po logiki, temveč po asociacijah. Prvine pisanja, ki je skušalo ujeti ta tok, je odkrival že pri starejših pisateljih, pri Tolstoju, pri Georgeu Mooru, celo v dnevniku svojega brata Stanislava, in zlasti v romanu Francoza Dujardina, *«Les lauriers sont coupés»*. Če se je pozneje v Joyceovi družbi govorilo o izviru notranjega samogovora, je Joyce vsakokrat skromno trdil, da samogovora ni sam iznašel, in ga velikodušno pripisoval Dujardinu. Vendar mu mnogi niso verjeli in so ostajali prepričani, da ima Joyce svoj samogovor iz psihoanalize, čeprav tega noče priznati. Res je z ene strani, da Freuda in Junga ni maral, res pa je tudi, da je psihoanalitične nauke dobro poznal, da si je zapisoval svoje in ženine sanje in jih analiziral, in da je v *Uliksu* in zlasti v *Finnegans Wake* pogosto uporabljal psihoanalitične simbole. Prijateljica Mary Colum mu je nekoč brez ovinkov očitala, da je tisto o Dujardinu le šala, in nadalje — le zakaj ne bi priznal, kaj dolguje Freudu in Jungu? Danes imamo zbranih že toliko podatkov in pričevanj, da smo pripravljeni avtorju bolj verjeti, kot so mu verjeli nezaupljivi prijatelji.

A naj že mislimo o tem kakor si bodi, gotovo je, da je šele Joyce dal notranjemu samogovoru pravo izrazno moč in ga uporabljal mojstrsko kakor nihče pred njim. Današnja kritika je videti že kar nekoliko ravnodušna do vprašanja, kdo je ta način »iznašel«. Že večkrat citirani R. M. Adams meni, da samogovor, če gledamo zgodovinsko, res ni bil pridobitev kakega posameznika, in da ga bodo prihodnji slovstveni zgodovinarji nedvomno jemali kot samo eno epizodo v procesu, s katerim se je akcija novodobnega romana ponotranjila in se njena opredelitev realnosti premaknila od družbene k psihološki. Če gledamo notranji samogovor le kot premik v konvencijah predstavljanja, ni tako osupljiv. Izkušnja je ujeta na bolj zgodnji in manj popolni stopnji razvoja, umetnost njenega izražanja pa je prav tako očitna kot pri dorečenih, slovniško artikuliranih stavkih starejših pripovednikov.

Tudi z notranjim samogovorom se namreč lahko izraža le tisto, kar je vsaj kolikor toliko prišlo v zavest. Iluzorno je misliti, da bi mogli ujeti v besede in izraziti tisto, kar ni tudi samo vsaj deloma izoblikovano. Prazne so zato tolikokrat izrečene besede o poglobljanju v podzavest in kar je še podobnega. Povrhu ima notranji samogovor kot metoda resne nevarnosti. Kettle opozarja, da posameznikove zavesti ne moremo — in pač tudi ne smemo — ločiti od tistega, kar se dogaja okoli njega. Mollyjin samogovor na koncu romana nam kaže, kam bi pisatelja pripeljala »čista« tehnika »toka zavesti«: zavest ne bi bila predstavljena kot dejavno dojemanje sedanjosti — ki nosi v sebi tudi poziv k dejavnosti in možnosti napredka — temveč predvsem pasivno kot način spominjanja in nagibov, ločenih od dejavnosti. Dokler se je Joyce te nevarnosti zavedal in je samogovor dopolnjeval s opisom zunanjega dogajanja, je pisal bleščeče strani. Metoda mu je omogočala naglo prehajanje iz notranjega v zunanji svet, ne da bi moral kot pripovedovalec ob tem izgubljati preveč besed. Na koncu knjige pa si je delo otežil z nemogočo nalogo. Budgenu je rekel o tem: »Skušam podati neizrečene, neuresničene misli ljudi tako, kot potekajo.« Vendar je v naravi stvari same, da za neizrečene, neformulirane misli tudi ni mogoče najti natančnega besednega izraza. »Pri tako pametnem človeku je bila to nespametna naivnost,« pravi Ph. Toynbee, »saj besede nikoli ne morejo podati napol brezbesednih blodenj duha.« Tudi če bi take besede našli, pristavlja, bi dobili le golo gradivo za psihologa, nič pa za umetnika. Taki poskusi umetnika celo ovirajo pri njegovi težavni in občutljivi nalogi, zakaj umetnost *vedno* vsebuje tudi stilizacijo, izbiranje, strnjanje, umetnost nikoli ne more biti difuzna, kot je difuzno življenje.

Res imamo od Joycea poznejšo izjavo, ki kaže, da je videl, da je tudi notranji samogovor stilizacija in ne popoln prikaz zavesti. Stuartu Gilbertu je rekel: »Z mojega stališča je skoraj vseeno, ali je ta tehnika 'resnična' ali ne; rabila mi je kot most, čez katerega sem dal korakati svojim osemnajstim epizodam, in zdaj ko sem spravil svoje čete čez, lahko nasprotno sile zavoljo mene poženejo most v zrak.« Vendar velja tudi za te Joyceove besede tisto, kar velja za velik del njegovega pisanja: nikoli zanesljivo ne vemo, kako so bile pravzaprav mišljene.

Ob koncu tega pogleda na *Uliksa* se lahko še vprašamo, kakšna je današnja veljava tega romana v svetu, zlasti v anglosaškem območju, ki mu je pač najbližji in še vedno najbolj dostopen.

Predvsem je treba reči, da bi bilo zmotno misliti, da je mesto *Uliksa* v svetovni literaturi danes, skoraj pol stoletja po izidu dela, trdno določeno in opredeljeno. Čeprav delu menda nihče ne odreka veličine, se mnenja v posameznostih, kot smo deloma videli spredaj, še silno razhajajo. V tem pogledu se mi zdi zelo značilna sodba, ki jo je zapisal eden današnjih vodilnih angleških kritikov in esejistov Walter Allen v svoji knjigi *«The English Novel»*: »Prav zaradi njegovih velikih talentov in ambicij ga [Joycea] zdaj tako težko ocenimo. Vse preblizu smo mu. Če se omejim na *Uliksa*, po večkratnem branju za svojo osebo še vedno ne morem videti romana kot celote. Ne vem še, ali je celota ali mogoče razvalina; zdi se pa pomembno zapisati, da se kaže roman toliko večji, kolikor bolj vneto se človek skuša odločiti. Težava je v njegovi zapletenosti. Roman je osupljiva mreža asociacij in povezav, ali bolje, sestavljajo ga plasti in plasti takih mrež, in težava je v odločitvi, katere izmed teh plasti so resnično pomenljive in katere samo pedantski izdelki, zakaj mislim, da je treba priznati, da je bil Joyce med drugim prav neznansko velik pedant, čisto obseden od občutka za razmerja in povezave. Problem ni za laika nič lažji spričo razsežnosti literature, ki se zdaj nabira okoli Joyceovega dela... kopičenje del, ki razlagajo *Uliksa* in *Finnegans Wake*, je postalo velika akademska industrija, posebno v Združenih državah.«

Frank Kermode trdi v svoji knjigi *Puzzles and Epiphanies* (1962), da je, kakor kaže, »moč *Uliksa*, da bi človeku prevzel duha, oslabela... Ljudje pod tridesetim letom se menda nekoliko dolgočasijo nad Joyceovim neskončnim eksperimentiranjem«, mlajšega rodu pa »ne zanima dosti velika ambicija... naj bi bila knjiga sklenjen svet, ki nosi sam sebe...«. Podobno je pričevanje R. M. Adamsa o Joyceovem slovesu v Ameriki. V že citiranem članku — ki ima naslov »Joyce v šestdesetih letih« — meni, da Joyce nikakor nima tiste moči kot v dvajsetih letih, da postajajo reči, ki jih je lahko tedaj »obesil« ljudem — teorija o epifaniji, Dedalus kot graditelj labirinta, podoba o velikih materi — zemlji — oguljene. Isto da velja o njegovem zapletenem simbolističnem ogrodju, češ da se je pokazalo kot nezadovoljivo za bravce in nekoristno za pisatelje, ki so mu sledili.

Kar morda velja za bravce, pa gotovo ne velja za kritike in slovstvene zgodovinarje. Ti se posvečajo Joyceovemu delu z gorečnostjo, ki ni v zadnjih letih prav nič upadla. To drži najbolj za Ameriko in njene učenjake, ki jim je Joyce prav posebna ljubezen. Deloma je to pripisati temu, da je po raznih ameriških knjižnicah in muzejih veliko joyceovskega gradiva — rokopisi, korekturni odtisi, tipkopisi idr. — žal raztresenega po raznih koncih, tako da je celo gradivo o istem delu včasih prav smešno razmetano. Verjetno pa je poglavitni vzrok v naravi Joyceovega dela, da se s svojo zamotanostjo nekako prilega ameriškemu načinu raziskovanja knjižnih del.

Angleški kritik V. S. Pritchett je že pred leti pisal o *Uliksu*, da se je iz komičnega epa skrčil v križanko in kot tak postal »velik, brezplačen izvozni predmet (Angležev) za učenjake-tehnike ameriških vseučilišč«. Bibliografija Roberta H. Deminga navaja 1434 naslovov spisov v Joyceu, treba pa bi jo bilo dopolnjevati iz leta v leto. Poprečno izide zadnji čas vsako leto okoli 275 knjig, ocen in zapisov, posvečenih Joyceu in njegovemu delu. Kar izide v enem letu, ima približno obseg celotnega Joyceovega dela. Izkušnje kažejo in sodbe resnejših avtorjev potrjujejo, da je vmes tudi precej mlatenja prazne slame, obilo pa je seveda tudi klenega zrnja in vedno novih osvetlitev kakih drobcev ali tudi celotnega dela.

Manj bi danes mogli govoriti o Joyceovem neposrednem vplivu na pisatelje, medtem ko je v letih po izdu *Uliksa* lahko štel med svoje posnemovavce velike ali vsaj zelo znane pisatelje — Snerwooda Andersona, Thomasa Wolfa, Jamesa T. Farrellja, Dos Passosa, Williama Faulknerja — predvsem v romanu *The Sound and the Fury*, a tudi sicer v celotnem delu — pozneje pa še Sartra s ciklom romanom *Pota svobode*, Samuela Becketta s trilogijo o Malonu, in celo Thorntona Wilderja v igri »Za las smo jo odnesli«. Za novejši čas bi ga mogli šteti za posrednega vzornika francoskega »novega romana«, očitno pa je, da ni skoraj nič vplival na novejšo angleško pisateljstvo.

Odnos kritike do Joycea je v teh nekaj desetletjih občutno nihal. Poudarjala je zdaj te, zdaj druge lastnosti in poteze njegovega dela. Medtem ko je prejšnji čas zlasti poudarjal njegovo neodvisnost in upornost, so zdaj mlajši kritiki, ki niso več sami doživljali tedanjih bojev, začeli poudarjati tisto, kar je Joyce bolj ali manj nezavedno nosil v sebi iz svojih otroških in šolskih let, tako da po Kainovih besedah ponujajo o Joyceu podobo, na kateri je »bolj katoliški od katoličanov«. Ob vsem, kar se da reči v prid takim in podobnim tezam, ima menda vendarle še najbolj prav J. Mitchell Morse, ki ga je v naslovu neke svoje študije imenoval »simpatizirajočega tujca«.

Ze dosedanje pisanje o Joyceu je dalo presenetljivo veliko rešitev za številna vprašanja, ki jih pisatelj zastavlja. Skoraj da ni bilo pisatelja, prav gotovo pa ne romanopisca, ki bi izzval tako obilico razlag, kritičnih ali življenjepisnih raziskav, itn. Ob vsej tej grmadi komentarjev pa za zdaj ni videti, da bi bili dobili — ali da utegnemo kmalu dobiti — sestav, s katerim bi bilo mogoče razložiti celotnega Joycea, njegovo celotno delo. Nasprotno, po mnenju R. M. Adamsa skoraj lahko trdimo, da takega sestava nikoli ne bo. Joyce namreč ni bil kak strog in dosleden sistematik, pri katerem bi se vse ujemalo in skladalo v sestav. Po Adamsu je Joyce umetnik, čigar delo je »struktura vtisov«. Kolikor natančneje so kritiki pojasnili in razložili kak posamezen del njegovega opusa, toliko bolj se je pokazalo, da tega ne bodo lahko spravili v sklad z drugimi razlagami. In skoraj vsak nov podatek terja revizijo prejšnjih mnenj, tako da se zdi početje kritikov zares skoraj brezupno, če naj bi dalo sistematičen pogled na Joyceovo delo.

Marsikatera izmed spredaj izrečenih trditev bo dobila svoje potrdilo ali dopolnilo, če si vsaj na kratko ogledamo še Joyceovo zadnje delo. Še ko je izhajalo v odlomkih po revijah, je zbuvalo hude pomisleke pri njegovih prijateljih in celo pri občudovalcih njegovega dotedanjega dela. Morda se je Joyce ob teh pomislekih kdaj notranje močno zamajal, včasih je celo priznal svoj dvom, vendar ni nikoli odnehal. Izpeljal je svojo zamisel do konca in se ob tem tolažil, da bodo delo prav cenili šele prihodnji rodovi. Tudi tu lahko navedemo eno izmed njegovih napol šaljivih izjav. Na vprašanje, zakaj je knjigo takó napisal, je odgovoril: »Da bodo kritiki tristo let zaposleni.« Maxu Eastmanu je rekel: »Od svojega bravca terjam, naj posveti vse svoje življenje temu, da bo bral moja dela«, in v samem romanu govori o »idealnem bravcu, ki trpi od idealne nespečnosti«. K temu je že H. Levin pripomnil, da more biti ta idealni bravec le avtor sam, medtem ko danes W. Allen vidi v tem izrednem bravcu učenjaka-slovstvenega teoretika, ki se edini lahko resnično ukvarja s tem delom.

Spričo nerazumevanja, osuplosti ali celo nasprotovanja, ki ga je »Nastajajoče delo« — kot je Joyce vse do izida imenoval roman, skrivajoč pravi naslov — zbuvalo že med revialnim objavljanjem, je Joyce dostikrat govoril ali pisal o tem, zakaj in kako je delo zasnoval. Leta 1936 je recimo povedal tole: »Ko sem napisal *Uliksa* o dnevu, sem hotel napisati to knjigo o noči. Sicer nima nobene zveze z *Uliksom*, in *Ulikses* ni terjal enake porabe energije. Od leta 1922 je ta moja knjiga zame večja resničnost kot resničnost sama. Vse se ji umika s poti. Vse zunaj nje je bilo nepremagljiva težava... Ni zveze med ljudmi v *Uliksu* in ljudmi v *Nastajajočem delu*. V nekem pogledu v tem delu ni značajev. Slog se spreminja, nerealističen je, kakor sanjski svet.« Druge njegove izjave govorijo o tem, da hoče ustvariti jezik, ki bo izražal človekovo misel v spanju, ki sledi gibanju sanj; upravičenost za to je skušal najti v velikem deležu, ki ga ima v življenju spanje.

Dragocena pričevanja o F. W. imamo še v Joyceovih pogovorih s Švicarjem J. Mercantonom, ki se je v letih nastajanja romana precej družil z avtorjem. Mercanton si je med drugim zapisal tale Joyceov odgovor o »Nastajajočem delu«: »Nočno, mesečno stanje. To skušam podati: kar se dogaja v sanjah, med sanjami. Ne tistega, kar ostane potem, v spominu. Pozneje ne ostane nič. Pozneje ne bo ostalo nič.« In po primerjavi s halucinacijami v *Uliksu* o F. W.: »Tu je neznano. Tu ni preteklosti, ni prihodnosti; vse teče v večni sedanosti. Vsi jeziki so navzoči, ker še niso bili ločeni. To je babilonski stolp... zgodovina ljudi je zgodovina jezika.« Mercanton sam pripoveduje s svojimi besedami, da mu je Joyce govoril, češ da dela po natančnih fonetičnih zakonitostih, ki vladajo vsem jezikom in gospodarijo njihovem razvoju, ker se v tem — tako je mislil — ravna po postavah zgodovine. V strogi poslušnosti jezikovnim postavam naj bi tedaj bilo poročstvo za resničnost njegove vednosti in njegovega predstavljanja dogodkov. [Joyceove besede:] »Edini razložek je ta, da jaz pri svojem posnemanju sanjskega stanja v nekaj minutah naredim tisto, kar je včasih nastajalo stoletja.« Res je malo pozneje dodal: »Pa vendar je vsa moja knjiga majava. Na nogah jo drži samo eno: avtorjeva trdovratnost.«

Ce skušamo podati vsebino tega nenavadnega dela, se naša zadruga začne že pri naslovu, ker nikakor ni nedvoumen. Ime Finnegan samo je vzeto iz neke irsko-ameriško varietejske popevke, ki pripoveduje, kako zidar Finnegan pijan pade z lestve in se ubije. Potem prijatelji bedijo ob mrliču, in ko ga polijejo z viskijem, se obudi v življenje in se pridruži splošnemu praznovanju. Naslov romana vsebuje še besedo *wake*, ki tu očitno pomeni oboje, bedenje pri mrliču in prebujenje (čeprav ni zapisano Finnegan's). In če je to sanjska knjiga, je treba kar takoj reči, da skoraj nikoli ne vemo, čigave sanje in blodnje pravzaprav beremo, ali so avtorjeve ali glavnega junaka ali še koga drugega.

Delo po avtorjevi volji nima pravega začetka ali konca, ker se nedokončani stavek na koncu: *A way a lone a last a loved a long the izteka v nepopolnega, s katerim se delo začneja: riverrun, past Eve and Adam's, from swerve of shore to bend of bay, brings us by a commodius vicus of recirculation back to Howth Castle and Environs.*

Vsebino romana moremo, ne da bi se spuščali v dolgo razlaganje, navesti samo zelo približno. Tudi ne bi imelo dosti pomena, ker noben povzetek, naj bo še tako izčrpen, ne more dati prave podobe o romanu, prej bi lahko dal napačno prav zato, ker bi zbudil videz večje logičnosti in jasnosti, kot ju delo ima.

Roman je razdeljen v štiri dele, ki načeloma ustrezajo četverim Vicovim tipičnim zgodovinskim ciklom. Giambattista Vico (1668—1744), italijanski filozof in zgodovinar, je bil dolgo povsem pozabljen. Šele v prejšnjem stoletju so ga znova »odkrili«, vsakdo pravzaprav za svoje namene (Michellet, Croce, Joyce). Joyce je našel pri njem predvsem dve reči, ki sta ga nadvse privlačevali. V etimologijah besed je Vico skušal odkriti izgubljeno antično modrost, in je imel o zgodovini in razvoju jezika sploh čisto svoje poglede. V svojem delu *Scienza Nuova*, Nova učenost, ki je še za njegovega življenja doživelo tri izdaje, pa je skušal najti vzorec, po katerem poteka zgodovina. Davno pred Spenglerjem ali A. Toynbeejem je Vico gledal zgodovino ciklično, in zdelo se mu je, da poteka v treh ciklih: mitološka, heroična in humanistična doba, s kaosom kot prehodno dobo, po kateri se cikel začne znova. Joyce je rekel o tej teoriji, da ne ve, ali je resnična, da pa mu je tudi vseeno, prevzel da jo je, ker je bila zanj koristna.

V začetku romana se sliši grom, eden tistih gromov, ki so po Joyceovi misli zbudili človeku strah pred nebom in mu hkrati dali občutek krivde (Joyce sam se je bal grmenja). Finnegan je padel z zidarskega odra in se ubil. Tudi tu bi se povrnil v življenje, pa je nezaželen, naj rajši ostane mrtev. Tu je novi Finnegan, dublinski meščan in gostilničar z imenom Humphrey Chimpden Earwicker, nadvse dvoumna oseba. Ima še drugo ime, Persse O'Reilly, sicer pa dajejo začetnice prvega imena še vse mogoče pomena, med njimi *Here Comes Everybody* (= Tu prihaja vsakdo), kar ga dela nekakšnega Slehernika, vsebovane so celo že v prvem stavku romana, ki smo ga navedli spredaj: *Howth Castle and Environs* (grad na hribu Howth nad Dublinom »in okolica«). Tudi na Earwickerja preži pregreha: v

Feniksovem parku je nekaj storil, tam sta bili dve dekleti, trije vojaki so vse videli — vendar kaj? — nekemu potepuhu je krivec zaupal svoje pregrehe, glas je šel naokoli, po obrekovanju je nastala balada o Perssu O'Reillyju, in zato se vmeša sodišče. Earwickerjev sloves je izgubljen, umakniti mora kandidaturo za mestno vlado. Sodijo ga štirje sodniki in dvanajst porotnikov, zaslišujejo priče, dokler ne nastane brezupna zmeda in ni več jasno, kdo je obtoženec in kdo tožnik. (Stvar spominja na Kafko, vendar ga Joyce sploh ni poznal.) Earwickerja »v varstvo« zapro, umre in je pokopan, vendar se govori, da je vstal od mrtvih. Nato se pogled premakne na njegovo ženo Ano Lívijo Plurabelle; potem na njuno hčer, ki ji včasih pravijo Izolda in jo je težko ločiti od matere; tudi oče se ji bliža s čustvi, ki bi jih moral čutiti le do svoje žene. Potem stopita v središče pozornosti sinova, Shem in Sham, intro- in ekstravertiranec, umetnik in praktični človek; slišimo o njunih večnih trenjih in sporih. Shem »Pisar« ima poslanico za ljudi, vendar jo njegov brat predela za praktično rabo in jo razglasi. Po vrsti drugih epizod, ki se prelivajo druga v drugo, se v četrti knjigi zdani. V zadnjem spopadu med nočjo in dnevom, se razumski realizem pravovernega krščanstva, ki ga predstavlja sveti Patrik, bojuje z idealizmom arhidruida Berkeleya, škofa iz Cloyna, zadnje utelesitve Shema Joycea. Patrik krepko zaklinja oblake in sence. Ana Lívija, ki se ji spanje rahlja v prebujanje, teče v sanjah kot reka proti očetovskemu oceanu, kjer se vse izgubi in spet najde in se spet začne: *riverrun, past Eve and Adam's...*

Snov in oblika FW

Ce se prebijemo skozi zunanje plasti, ki zakrivajo vsebino romana FW, nam postaneta jasna vsaj njegov namen in splošna zamisel. Roman je že četrti in dokončna Joyceova podoba Irske, ki jo zastopa predvsem Dublin. FW ne stoji na začetku, temveč na koncu neke poti, poti, ki se je začela v drugi polovici 19. stoletja, ko so odpovedala splošna merila, ko so se zamažale vrednote in pomeni, ki jih je prej priznavala vsaj večina družbe. Umetnost je odgovarjala na ta polom na razne načine, ustvarjajoč si svoje sestave, in takšnega si je moral ustvariti že mladi Joyce, vendar se potem ni več premaknil z mesta. Po snovi in po stališču je še vedno precej tam, kjer je stal na koncu *Portreta*. Kot mladenič je odšel v prostovoljno izgnanstvo in vzel s seboj zvesto podobo Dublina, rodnega mesta, katero je zavrgel kot nekaj, kar mu je nasprotno in tuje. Prav s to podobo — ki jo je pozneje še nekoliko dopolnil — je dobil snov, ki jo bo ves čas oblikoval. Od tistih zgodnjih dublinskih dni se tako rekoč ni več ozrl po prizorišču, ni se ogledal po Evropi, niso mu mar poznejši dogodki, ni se seznanil s poznejšimi gibanji. Njegovo pisanje se poraja samo iz spomina na tisto zavrženo Irsko domovino.

Spremenila pa se je *tehnika pisanja*. Joyce se je še bolj približal svoji zamisli o popolni umetnini, zamisli, ki se je napovedovala in deloma tudi uresničevala že v vsej drugi polovici *Uliksa*. Zdaj je res na delu veliki čarovnik, *fabulous artificer*, bajni izumitelj, ki bi hotel v svojem delu povedati vse reči hkrati. Življenje, ki ga popisuje, naj bi bilo vse življenje, in

besede, s katerimi ga izraža, naj ne bi izražale nobenega posebnega stališča, ker naj združujejo *vsa* stališča. Na to kaže že naslov, češ da je Finnegan, tj. vsak Irec, mrtev. Irska je za pisatelja mrtva, moral je pobegniti iz nje in si jo v tujini na novo ustvariti. Ustvaril je Dublin v *Uliksu* in zdaj vnovič v FW. Že v *Uliksu* je bil Dublin mikrokozem, ki je zastopal ves svet, in ta vloga je zdaj še postoterjena. Samo da je v *Uliksu* celo bravec, ki mesta ni poznal, lahko čutil pristnost podobe in videl pred seboj resničen kraj z resničnimi ljudmi, ki živijo v določenem času in so upodobljeni v vsej življenjski polnosti. Mesto je moglo biti simbol človeštva prav zato, ker je bilo tako realistično prikazano, realizem je nosil simbolnost in simbolnost je obogatila realizem in mu dala brezmejne razsežnosti. *Finnegans Wake* pa ne vsebuje nič takega več, simbolnost, ki jo vsebuje, nosijo le še gole besede, to je besedna zgradba, resda neznansko bogata in zapletena, pa vendar ob vsej svoji raznoličnosti postavljena nekje v zraku ali v brez-zračnem prostoru sanjskih prividov. Ker Joyce ni hotel priznati, da bi bile sanje kaj manj resnične od resničnosti, je prišel naposled do tega, da se mu včasih zdi, kot da ni resnično nič drugega kot besede.

Finnegans Wake se je porodil iz Joyceove nemirne želje, da bi do kraja raziskal vse možnosti tehnik, ki jih je razvil med pisanjem *Portreta* in zlasti še *Uliksa*. V tem delu joyceovo pisanje povzema prizadevanje treh generacij, ki so literarno eksperimentirale, in morda ima A. Walton Litz prav, ko vidi v tem enega izmed razlogov, zakaj Joyce ni postal nova rodovitna sila v novodobni literaturi, temveč stoji pred nami bolj kot dopolnilatelj tradicij. FW kaže skrajnje dosežke njegove umetnosti, pa tudi njene meje. To je »rezultat Joyceove popolne zvestobe zgodnjim izkušnjam, v katerih pa ne odseva ves pomen resničnosti teh izkušenj, to je neskončno bogato besedno tkivo, združeno z ohlapnostjo temeljne misli« (A. Walton Litz). V romanu *Finnegans Wake* je Joyce pognal svoje metode do mej svojega talenta in še čeznje. Ni dvoma, da je FW dobil svojo posebno obliko predvsem zaradi Joyceove jezikovne nadarjenosti, prav tako pa so ga rodile tudi njegove napačne jezikovne teorije, in gotovo tudi — čeprav nekateri kritiki to misel zavračajo — njegov pešajoči vid in naraščajoča samosebnost (egoizem) njegovih poznejših let. Poudarek na besedi je bil od nekdanj Joyceova največja moč, tu na koncu pa je ta moč pokazala tudi svojo razdiralnost.

Jezik v romanu Finnegans Wake

Jezik, ki si ga je Joyce ustvaril v romanu FW, nikakor ni povsem svojevoljen ali iracionalen, čeprav je Joyce v svojem poskusu šel dalj, veliko dalj kot vsi drugi jezikovni eksperimentatorji — ob njegovih so videti vsi drugi jezikovni eksperimenti majhni, skoraj smešni. Pri Joyceu je lahko imel bravec že v velikem delu *Uliksa* občutek, da se z besedami igra, da njegove besede sicer nekaj pomenijo, vendar jih ne gre vedno jemati povsem zares. Ta občutek o igranju z besedami je lahko tedaj tu pa tam zbujal nelagodnost, vendar igra nikoli ni bila tako popolna, da bi bila mogla povsem zakriti živo resničnost človeškega življenja, na kateri je slonela.

Občutek o tej resničnosti je lahko bravca vedno znova pomirjal. V romanu FW pa imamo lahko vseskozi občutek, da se avtor igra z besedami, in prav lahko se nam zbudi dvom, ali je za vsemi temi domisleki, anagrami, rimami, polovičnimi rimami, celovrstičnimi in večvrstičnimi besedami in nešteti asociativnimi umetnijami sploh še kaka druga resničnost, ki ni igra. S tega vidika je pravilen sklep Davida Daichesa, da je FW izreden konec enega najbolj nenavadnih poglavij v zgodovini estetske teorije in prakse v Evropi. Predstavlja besedno spretnost, prignano tako daleč, kot je bilo sploh še mogoče.

Joyce počenja z besedami reči, kot jih ni počenjal z njimi še nihče, vendar končni učinek teh njegovih besednih umetnij ni osvoboditev in obogatitev, temveč prej vtis neke osupljive, v bistvu pa vendar jalove igre. To igro sicer lahko občudujemo, vendar taka »čista« umetnost pobija sama sebe; absolutna popolnost forme osiromašuje vsebino. Prav ta doslednost pisateljevega formalnega prizadevanja, prav ta njegova sama v sebi sklenjena zgradba ima nekaj nečloveškega in nam na koncu pušča občutek, da se je Joyce, potem ko se je tako pogumno spoprijemal z vsem, kar mu je prinašala osamlejnost izgnanstva, vendarle umaknil pred življenjem samim.

Rekli smo, da so obliko romana FW rodile tudi Joyceove zgrešene jezikovne teorije. Očitno je bil namreč pisatelj pod vplivom filozofa Vica tudi glede jezika. Vico je trdil, da mora obstajati neki absolutni jezik, »duhovni jezik, skupen vsem ljudem, ki bi lahko enotno oznamoval bistvo reči. Če se bodo učenjaki blagovolili potruditi in to raziskati, lahko sestavijo duhovni jezik, skupen vsem artikuliranim jezikom...« Tu moramo očitno iskati spodbudo, ki je Joycea nagnila, da je v besedilo svojega zadnjega romana vdela drobce kakih 26 ali 27 jezikov, iz katerih je kaj znal — ali vsaj slišal — kakor da bi se [zudi] s tem lahko približal tistemu univerzalnemu jeziku. Tako je torej jezik romana FW angleščina, vendar »obogatena« z vsemi mogočimi tujimi dodatki. Nekaj podobnega je delal Joyce sicer včasih že v *Uliksu*, vendar le priložnostno, tu pa je »zlivanje« besed njegova stalna metoda. Besede zлага iz delov drugih besed, in sicer tako, da daje njihova kombinacija po možnosti misliti še na kako tretjo, četrto besedo — taka tretja ali četrta beseda je včasih podana tudi kot del prvotne, ali pa nastane, če združimo del prve z delom druge, itn. — ali na vrsto drugih besed, zraven pa ima še sama svoj pomen.

To metodo je Joyce uporabljal že takoj od zasnove romana, v poznejšem »dodelovanju« pa jo je samo še stopnjeval. A. Walton Litz pripoveduje o neverjetni zmožnosti Joyceovega spomina v tistem času — morda je bila tudi ta v kakšni zvezi z njegovim slabečim vidom — da je imel roman FW v duhu pred seboj kot celoto, čeprav so bili še celi deli romana nedokončani ali sploh le zansovani. Tako je lahko skoraj poljubno dodajal vedno nove pomene prejšnjim. Litz je natančneje raziskal nastajanje obeh zadnjih Joyceovih romanov in poroča, da je bila metoda dodelovanja besedila pri obeh precej enaka. Poznejši dodatki in spremembe so tudi v FW tekst predvsem širili in dodajali pomenom vedno nove. Znana je zgodba o najlepšem in morda tudi najbolj dostopnem poglavju FW, imenovana po glavni osebi Ana Livija Plurabelle. Padraic Colum je zapisal v uvodu k ameriški knjiž-

ni izdaji tega poglavja leta 1928: »V Ani Liviji Plurabelle gre za tok reke [Liffey] ... In Reka sama ... se širi, dokler ne vsebuje na stotine svetovnih rek. Koliko rek ima vpletena imena v zgodbo o Ani Liviji Plurabelle? Mislim, da čez petsto.« Že kritik Edmund Wilson je izrazil dvom, ali bo Ana Livija kaj bolj podobna reki, če bo v njej nekaj sto imen rek (mnoga med njimi v popačeni obliki). Prav ta imena je Joyce vrival v poglavje v vrsti zaporednih predelav, dokler mu ni postala to skoraj nekakšna pedantska strast. Podobne reči je počenjal tudi v drugih poglavjih, pri tem pa z dodatki velikokrat skazil in zabrisal prvotni pomen, ki je bil v prvi (objavljeni) verziji jasen in učinkovit. Proces zlepljanja besed je tako dostikrat razvođenil prvotni učinek, namesto da bi ga bil obogatil. V mnogih primerih je prejšnja verzija kaknega odlomka vsebovala bistvene prvine, ki so v končnem besedilu zatemnjene. Ni se mogoče ubraniti občutka, da je to Joyceovo pedantsko »dodelovanje« teksta, ki ga je čutiti vseskozi v FW, izdajalo tudi neko pešanje ustvarjalne moči.

Dosti je kritikov, ki ta Joyceov jezikovni eksperiment zagovarjajo in mu priznavajo upravičenost. Gotovo ga tudi ni mogoče kar načelno zavreči, vendar je treba ob tem upoštevati Daichesovo misel, da je tak jezik mogoč in smiseln samo, če ob njem obstaja še normalni jezik, v katerem se izraža večina. Zlite besede dobivajo svoj pomen od posameznih, s katerimi se izražajo drugi avtorji. Če si človek vzame čas za branje romana FW, bo spoznal, da je mogoče s potrpljenjem in z neutrudnim premišljanjem priti do dna skoraj vsem pomenom, tako da bo že drugo branje dalo neki občutek o resnični vsebini odlomka, ki ga bere. Sama težavnost takega razbiranja ne bi bila zgrešena, če bi bile težave poplačane z rezultatom, prav to pa je dvomljivo. Cisto gotovo je namreč, da se velikanska večina bravcev nikoli ne bo sprijaznila z neskončno zapleteno zgradbo FW. Ne morem pričakovati od bravca, da bo voljan prebijati se čez neznansko zamudne, težavne strani, ki se vrstijo pred njim v neskončnost — pač lahko rečemo takó, saj jih je čez šesto, vseh skoraj enako zahtevnih in zamotanih. Jezik tu ni več pomoček za izražanje in sporazumevanje, ker je postal po Vicovih teorijah orodje za svojevoljno »spajanje tistega, kar je bilo prvotno združeno in potem ločeno«.

Eno najbolj zanimivih analiz Joyceove metode pri tem zlivanju besed je podal v svoji knjigi *The Novel and the Modern World* že citirani David Daiches, in v naslednjem bomo sledili njegovim mislim, dopolnjenim v zadnjem odstavku z Litзовimi.

V *Uliksu* je bila identičnost ene reči z drugo nakazana z različnimi ravninami, na katerih je pisatelj hkrati pripovedoval zgodbo. V romanu FW pa so te različne ravnine združene, ne samo v pripovedi kot celoti, temveč tudi v vsaki besedi. Joyce bi hotel besede uporabljati kot glasbene akorde, da bi izrazil več pomenov hkrati, ne da bi bil en pomen podvržen drugemu. Povsem je zavrgel zaporednost v času kot izrazni pomoček, skuša jo nadomestiti s trenutno metodo, z »odsekanimi akordi«, seveda ne da bi se povsem odrekel tekoči melodiji, saj tudi ti akordi zvenijo v času. Ko bi se mu posrečilo skovati kalejdoskopsko besedo z neskončnimi vrstami pome-

nov, besedo, ki bi v enem trenutku povedala vse, bi dosegel svoj ideal. Čeprav ima roman FW šeststo strani, je mišljen kot trenutna celota. Besede si sledijo samo zato, ker Joyce ne more premagati neizprosnih postav bivanja, prostora. Tako raznoter, tako zgoščen in »teleskopičen« jeziki se bere zelo počasi, in noben bravec ne more doseči mesta, kjer bi se vse te besede zlele v njegovem duhu v eno celoto. Ta skoraj kompletni mikrokozem se skoraj ne da razložiti od kaosa.

Simbolno ozadje, ki leži za površinsko zgodbo, je veliko težje določiti kot v *Uliksu*. Bravec navsezadnje lahko ugane, da zgodba pripoveduje sanje Dublinčana skandinavskega rodu, čigar psihološko stanje je razširjeno in identificirano z reprezentativnimi tékami evropske zgodovine in mitologije. Ne more pa brez tuje pomoči ugotoviti, kakšen je odnos raznih ravnin zgodbe med seboj, kakšna je natančna narava zapletenega vzorca, in kakšen je simbolni pomen. Imena se prelivajo eno v drugo, prav tako osebe; kraji, značaji in predmeti se kalejdoskopsko podijo pred bravčevimi očmi, komaj je nekaj spoznal in ugotovil, že je postalo nekaj drugega. Seveda, kolikor bolj zamotano je gradivo, toliko strožja je struktura; sheme, po katerih so razporejeni deli *Uliksa*, so preproste v primeri s filozofičnimi mitološkimi in freudističnimi kalupi, v katere je nalita snov romana FW. V *Uliksu* so bile tri ravni, aktualna, simbolična in ezoterična. Tu je sprejeta Vicova delitev zgodovine v mitološko, junaško in človečno s kaotično kot prehodom v ponovni cikel, vendar so te ravni dosti manj ločene kot v *Uliksu*. Celo pri posameznih besedah skuša avtor doseči, da bi vsaka raven vsebovala še vse druge in vsak pripetljaj v pripovedi odseval vse prejšnje in poznejše.

Ta podoba življenja, podana v besedah, ki naj izrekajo vse hkrati, je zares osupljiva. Skoraj nedoumljivo je, kakšen trud in kakšna bistrost sta bila uporabljeni za ustvarjanje »besed lepljenk«, za neznanske besedne igre in neštete povezave. Vendar je estetski ideal, ki stoji za vsem tem, neprimeren in neuresničljiv, ker ljudje od umetnosti pač ne pričakujejo take brezstrastne vsestranosti in ker mora biti umetnost vsaj v nekem pogledu zmeraj komunikacija. Joyceovo delo pa je vedno manj komunikativno, kolikor bolj se bliža svojemu idealu. Popolno delo te vrste bi bilo povsem nerazumljivo in neberljivo, zato je tudi ne umetnina, saj umetnina ne more obstajati brez občinstva.

Joyce je živel v času, ko so tradicionalne oblike duha in družbe postale problematične, morda celo iluzorne. Oporo proti temu kaosu je iskal v svojevoljnih oblikah, ustvarjenih v jeziku, in zato ni čudo, da je šel razvoj njegove umetnosti tako, da so mu besede nehale biti znamenja ali simboli zunanje resničnosti in so postale dinamične enote, ki naj ustvarjajo nov privid resničnosti. Zdi se, da ima Joyceov svet trdno strukturo, ki ga drži pokonci kot sklenjeno celoto, podobno kot nosi struktura Dantejeve *Božanske komedije* celoto njegovega sveta. Vendar bi bila primerjava Joyceovih umetelnih sporednic z Dantejevimi površna. Notranji red *Božanske komedije* odseva pogled na človekovo usodo, ki prežema vse Dantejevo delo. Joyceovi mehanični okvirji pa so prepogosto le nevtralni

vzorci, svojevoljno ogrodje. Pri Joyceu je veliko srednjeveških nagibov, oropanih izkušenj, ki so jim dajale življenje: tehnike skušajo živeti same zase, *narekujoč* red, namesto da bi ga odsevale.

Sklep

Očitno se tudi angleški založnik knjige (Faber & Faber) zaveda, kako težko bi postala popularna, zato je pred nedavnim izdal skrajšano verzijo romana, *A shorter Finnegans Wake*. Seveda je vprašanje, ali bo taka našla kaj več ljubiteljev, še večje pa, ali ima krajšanje dela take narave sploh kak pomen.

Ob koncu tega kritičnega prikaza, ki visi nekako v zraku, ker delo našemu bralcu ni predloženo in torej povečini tudi ne dostopno, naj za zgled in ponazorilo povedanega navedem vsaj nekaj odlomkov iz izvirnika predvsem za tiste, ki znajo ali kolikor toliko poznajo angleščino; pa tudi drugi lahko dobijo neko vidno predstavo o jeziku in načinu, v katerem je delo napisano.

S str. 814: Of course our low hero was a self valeter by choice of need so up he got up whatever is meant by a stourbridge clay kitchenette and lithargogalenu fowlhouse for the sake of akes (the umpple does not fall very far from the dumpertree) which the moromelodius jigsmith, in defiance of the Uncontrollable Birth Preservativation (Game and Poultry) Act, playing lallaryrook cookerynook, by the dodginess of his lantern, brooled and cocked and potched in an athanor, whites and yolks and yilks and whotes to the frulling fredonnance of *Mas blanca que la blanca hermana* and *Amarilla, muy bien*, with cinnamon and locusts and wild beeswax and liquorice and Carrageen moss...

S str. 264:

S str. 264:
Move up.
Mackinerny!
Make room for
Muckinurney!

In these places sojournemus, where Eblinn water, leased of carr and fen, leaving amont her shoals and salmen browses, whom inshore breezes woo with freshets, windeth to her broads. A phantom city, phaked of philim pholk, bowed and sould for a four of hundreds of manhood in their three and threescore fylkers ofr a price partitional of twenty six and six. By this riverside, on our sunnybank,² how buona the vista, by Santa Rosa! Afield of May, the very vale of Spring. Orchards here are lodged; sainted lawrels evremberried. ...

THE LOCALI-
SATION OF
LEGEND
LEADING TO
THE LEGALI-
SATION OF
LATINFUND-
ISM.

S str. 492: Lonacied! Marterdyed!! Madwakemiherculossed!!! Judascessed!!!! Paraskivvymentasssed!!!!!! Luredogged!!!!!! And, needatellye, faulscrescendied!!!!!!!

² When you dreamt that you'd wealth in marble arch do you ever think of pool beg slowe.

— Dais domnas!! Dolled to dolthhod? And Annie Delittle, his dain-tree diva, in deltic dwilights, singing him henpecked rusish through the bars? My Wolossay's wild as the Crasnian Sea! Grabashag, groogy, scoop and I'll cure ye! Mother of emeralds, are poog neighbours!

Ti zgledi, upajmo, dovolj ponazarjajo neznansko težavnost besedila FW. Nič čudnega zato, da si je upal angleški kritik G. S. Fraser v svoji knjigi *«The Modern Writer and His World»* (Sodobni pisatelj in njegov svet; ponatisnjena v Penguin Books 1964) zapisati tole: »V *Finnegans Wake*, Joyceovi zadnji knjigi, je prva besedne obsedenosti povsem prevladala: to je čista glasbena juha. Skušal sem jo prebrati do konca, pa se mi, tudi če sem si skušal pomagati s 'ključi' ali s pijačo, nikoli ni posrečilo.«

Če ne že po vsem prej povedanem, bi moralo biti po teh zgledih tudi očitno, da je delo take narave pač neprevedljivo. Mogoče je prevesti nekaj odlomkov, kot so si jih recimo prevedli Francozi, nemogoča pa se zdi misel, da bi kdo lahko prevedel celotni roman. Možnosti prevajanja so res nekoliko boljše v okviru tistih velikih evropskih jezikov, ki imajo kot angleščina, francoščina, italijanščina, španščina in (dosti manj) nemščina precejšen del skupnega besednega zaklada, močno oprt na latinščino. Za jezike zunaj te skupine so težave še neprimerno večje. A že želja nemških prevajalcev, ki so na nekem zborovanju svojega poklicnega združenja zahtevali ustanovitve posebne štipendije, ki naj bi omogočila prevod romana *Finnegans Wake* v nemščino, se zdi porojena iz nepoznanja resničnih težav in tudi pravih lastnosti dela. Roman *Finnegans Wake* stoji na mejah besedne umetnosti, zato tudi ni nič čudnega, da je neprevedljiv.

KRATKA BIBLIOGRAFIJA

Mogoče bo koristno, če temu pogledu na Joyceovi zadnji dve deli dodamo nekaj bibliografskih podatkov o *Uliksu*, tistem izmed teh dveh del, ki lahko zanima širše občinstvo. Pregled naj bi bil predvsem napotilo tistim, ki bi se radi z delom in njegovim avtorjem natančneje seznanili in si želijo kažipota skozi nepregledno goščavo »joycean«.

Izvirnik *Uliksa* sam imamo danes v dveh izdajah, ameriški in angleški. Ameriška je izšla v zbirki *Modern Library* pri založbi Random House z letnico 1946. Velika večina komentarjev navaja strani iz tega natisa. Poznejša izdaja 1961 je bila žal postavljena na novo in se strani ne ujema več. Angleška izdaja je iz založbe The Bodley Head, 1964. Tudi to je druga izdaja, ki se po straneh ne ujema s prejšnjo iz l. 1937, vendar ima vsaj razpredelnico, po kateri je mogoče razmeroma hitro najti stare strani. Sicer pa angleško izdajo manj citirajo. Spricho težav, ki jih je imel Joyce s tiskanjem svojih del, je razumljivo, da so bili razni natisi polni tiskovnih in drugih pomot. Precej jih je ostalo celo še v zadnjih izdajah, in tako je nastal paradoks, da je najbolj zanesljiva izdaja romana še vedno tista, ki je izšla 1932 v Hahburgu pri »Odyssey Press«, ker je imela srečo, da jo je korigiral Stuart Gilbert. Kritik Richard M. Kain zato postavlja kot eno najbolj nujnih nalog, da izide temeljito korigirana izdaja romana, v Ameriki po možnosti s prejšnjo paginacijo.

Pred vojsko so naši redki braveci spoznavali *Uliksa* predvsem v dveh prevodih, nemškem in francoskem. Oba sta bila še vedno težavno, večini pretežavno branje — ker sta brez komentarja, to je razumljivo. Nemški prevod je delo Georga Goyerta, ki je prevedel v nemščino večino Joyceovih del. Prva izdaja je izšla l. 1930, sledili so razni ponatisi, zadnji v enem vezku 1956, vse pri švicarski zal. Rhein Verlag, Zürich. Prevod je ostal ves ta čas skoraj nespremenjen, ima pa žal veliko pomanjkljivosti. O tem je pisal Arno Schmidt, nemški pisatelj in velik ljubitelj (ter posnemovavec) Joycea, v FAZ 26. X. 1957. Napake se mu zdijo tako hude, da je članek končal s sklepom: »Nemci še ne vemo, ka je *Ulikses!*« Sklep je sicer pretiran, vendar bi bil res potreben popravljen ali pa nov prevod. — Francoski prevod je iz l. 1929 in ga je naredil Auguste Morel s sodelovanjem velikega poznavavca Uliksa, Stuarda Gilberta, v celoti pa sta ga pregledala še Valery Larbaud in avtor. Napak res nima dosti, čeprav ni brez njih, njegovo poglavitno slabost pa je dobro opazil kritik J. J. Mayoux, namreč da Morel »od enega konca *Uliksa* do drugega skuša še kaj pridati«. Prevod nekako ves čas pljuska čez robove izvirnika in zlasti v uporabi žargona ne pozna nobenih mej. Zato je mogel biti za Slovence dosti manj užiten od nemškega. — Zanesljivejši od obeh navedenih prevodov je italijanski, ki je nastal šele po vojski (A. Mondadori 1960) in je delo Giulia de Angelisa s tremi »svetovavci«. Za moj občutek je sicer nekoliko prestvaren, tako da se je precej Joyceove poetičnosti izgubilo.

Prvi Joyceov življenjepis je napisal Herbert Gorman z avtorjevim sodelovanjem. O. Bihalji-Merin navaja v svojih »Graditeljih moderne misli« (Prosveta, Beograd 1965) napačen naslov, »James Joyce, His First Forty Years«, New York 1924. To je bila prva Gormanova knjiga o Joyceu, življenjepis pa je izšel 1939. Nemški prevod Claassen V., Hamburg 1957. Delo ima seveda še vedno veliko zanimivega, ni pa ne dovolj objektivno ne dovolj popolno. Povsem ga je zasenčila knjiga ameriškega vseučeliškega profesorja Richarda Ellmanna, ki ni samo izvrsten poznavavec Joyceovega dela, temveč se je za življenjepis osebno seznanil z vsemi živečimi pričami Joyceove življenjske poti in prav tako s kraji. Njegov življenjepis je hkrati tudi poročilo o delih in poskus ocene. Prav v ocenah je — sicer v vseh pogledih sijajna — knjiga vendarle nezanesljiva, zlasti ker včasih po nepotrebnem »rešuje« Joycea. Delo je zelo obsežno, čez 800 strani, in je bilo ob svojem izidu (Oxford U. P. 1959) navdušeno sprejeto. Leta 1966 je izšlo tudi kot »paperback«, v cenenih broširani izdaji. Knjiga je nepogrešljiva za vsakogar, kdor hoče boljše spoznati Joycea in njegovo delo.

Med najstarejšimi študijami o *Uliksu* jih je dosti, ki so danes še enako vredne branja kot ob svojem izidu. Tako esej E. R. Curtiusa iz l. 1929, ponatisnjen tedaj v brošuri in (nekoliko skrajšan) v knjigi »*Kritische Essays zur europäischen Literatur*« (Francke V., Bern 1950 in 1963); študija Edmunda Wilsona, prevzeta v knjigo »*Axel's Castle*« (Ch. Scribners, N. Y. 1931, ponatis 1959). Izvrstno delo, čeprav ga je treba brati kritično, je knjiga slikarja Franka Budgena, Joyceovega dolgoletnega prijatelja, »*James Joyce and the Making of Ulysses*« (Indiana U. P., Bloomington 1960). Med kritičnimi študijami, ki govorijo o celotnem Joyceovem delu, ima še vedno

veliko ceno Harryja Levina »James Joyce. A Critical Introduction« (Faber & Faber, London, I. izdaja 1944, II. dopoljenja 1960). Izvrstna je tudi nekoliko krajša študija Davida Daichesa v knjigi »The Novel and the Modern World« (I. izdaja 1939, II. predelana Univ. of Chicago Press 1960). Najbolj znana celotna študija o samem Ulisku je dolgo bila študija Stuarta Gilberta »James Joyce's Ulysses« (I. izdaja 1930, II. predelana 1952, obe Faber & Faber. Ljudska izdaja Penguin B. 1963). Pozneje se ji je pridružila tekmica »Fabulous Voyager. James Joyce's Ulysses«, delo Richarda M. Kaina (I. izdaja 1947, II. izdaja 1959, žepna izdaja The Viking Press 1959). Preobilica psihoanalitičnih razlag kazi sicer zelo koristno knjigo W. Y. Tindalla, »A Reader's Guide to James Joyce« (angl. izdaja Thames & Hudson, 1956). Podobne slabosti ima njegova knjiga »James Joyce, His Way of Interpreting the Modern World« (Ch. Scribner's 1950). — Za 20-letnico pisanja o Joyceu je l. 1948 izšel zbornik najboljših kritičnih člankov z naslovom *James Joyce: Two Decades of Criticism*. Dopolnjen z nekaj novejšimi študijami je vnovič izšel 1963 (The Vanguard Press, N. Y.) in je s prispevki najboljših poznavavcev Joyceovega dela imenitno delo. Tu smo zlasti citirali spis Philipa Toynbeeja (zgodovinarjevega sina), »A Study of James Joyce's Ulysses«. — Nekaj podobnega skuša biti skupno delo Marvina Magalanerja in Richarda M. Kaina, »Joyce, the Man, the Work, the Reputation« (John Calder, London 1956). Knjiga je hotela biti povzetek vsega znanja o Joyceu do leta izdaje in je prinesla veliko koristnega, vendar ni povsem ustregla pričakovanjem.

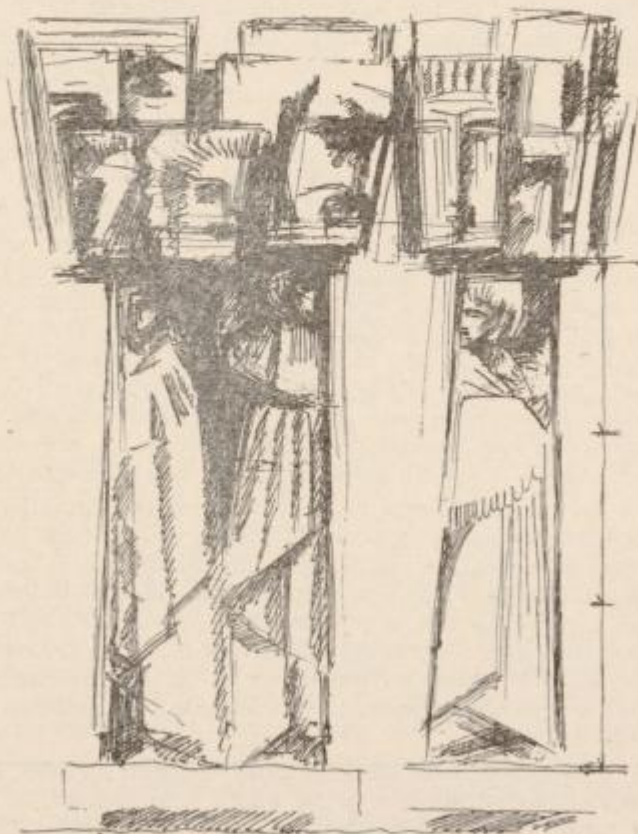
Med novejšimi avtorji so bile morda največje ambicije Hughja Kennerja, avtorja številnih študij in zlasti knjige »Dublin's Joyce« (Chatto & Windus, London 1955). Kljub mnogim globokoumnim analizam je knjiga doživela tudi precej »slabe« kritike, očitali so ji predvsem hoteno zapletenost in vrsto nedokazljivih trditev in teorij. — S samim Uliskom se med drugim ukvarjata dva avtorja, med katerimi bi za svojo osebo postavil zelo visoko S. L. Goldberga s knjigo »The Classical Temper« (Chatto & Windus, 1963). — Harryja Blamiresa »The Bloomsday Book« (Methuen, London 1966) je zelo natančen in obsežen komentar, ki sledi delu stran za stranjo. Dosedanjim razlagam avtor pridružuje zelo številne s teološkega področja. — S celotnim Joycevim delom se ukvarja Anthony Burgess v knjigi »Here Comes Everybody« (Faber & Faber 1965). — Kratko, pa zelo dragoceno delo je študija A. Waltona Litza, veliko citirana v našem članku, »The Art of James Joyce. Method and Design in Ulysses and Finnegans Wake.« (Oxford U. P. 1964.) — Zbirka esejev o Joyceovih glavnih delih je zbornik »James Joyce Today« (Indiana U. P. 1966). Za naše namene so bili zlasti koristni podatki in ugotovitve v študiji Richarda M. Kaina, »The Position of Ulysses Today«. — Delo Roberta Martina Adamsa »Surface and Symbol« (New York 1962) poznam le po citatih in pohvalnih ocenah, pač pa mi je veliko koristil njegov že prej citirani članek »Joyce in the Sixties«, objavljen v »Partisan Review«, 1962, 4. —

Zlasti za razlago dela so pomembna Joyceova pisma. Knjiga, ki jo je izdal Stuart Gilbert z naslovom »Letters of James Joyce« (Faber & Faber 1942), je bila le zelo prečiščen izbor, tako da sta konec leta 1966 pri isti

založbi izšla še dva zajetna zvezka s številkami II in III. — Pri prevajanju pa mi je bil nepogrešljiv pomočnik popolni seznam besed iz *Uliksa*, delo Milesa L. Hanleya in več sodelavcev — *World Index to James Joyce's Ulysses*, Univ. of Wisconsin Press, Madison 1965.

Morda je vredno omeniti še kako delo v kakem drugem jeziku. O knjigi Jeana Parisa »*Joyce par lui-même*«, izdani v znani zbirki »*Écrivains de toujours*« pri založbi Ed. du Seuil (Paris 1957), meni H. Levin, da bi se boljše imenovala »*Jean Paris par James Joyce*«, vendar ji je nekoliko krivičen. Nedvomno pa je veliko boljši »*Joyce*« Jean Jacquesa Mayouxa, ki je izšel v zbirki »*La Bibliothèque Idéale*« pri zal. Gallimardu (Paris 1965). Delo ima tudi prevedene odlomke iz Joyceovih del. — Prav prijetno je napisana knjižica Poljaka Egona Naganowskega, »*Telemach w labiryncie świata O twórczości Jamesa Joyce'a*«, Czytelnik 1962.

Med deli, ki so Joycea odklanjala, je še danes vredna branja knjiga Wyndhama Lewisa, »*Time and Western Man*« (Chatto & Windus, London 1927). Zal delo ni bilo več ponatisnjeno in je težko dostopno. Joyceu so v njem posvečene le strani 91—131.

Vprašanje o humanizmu

Dušan Pirjevec

Humanizem je postal kar na lepem téma dneva, a to v prvi vrsti zato, ker se mu je nekako »postavila nasproti« misel o njegovi stiski, krizi, neustreznosti in celo o njegovem nepreklicnem koncu. Odprla se je s tem izredno obsežna, pa tudi zelo zapletena problematika, ki je pričujoče razmišljanje seveda nikakor ne more izčrpati. Želi namreč razviti samo eno od njenih razsežnosti, a to v upanju, da se še dajo blokirati nekateri skrajnje nevšečni momenti dosedanjih konfrontacij, zlasti pa tisti, ki naznanjajo možnosti docela neustreznih ideološko-političnih diskvalifikacij, kajti spričo teh naznanil in sporočil gre tudi meni to pot in danes za svet, ki mu pripadam, in za možnost nadaljnje navzočnosti v njem.

Vprašanje o humanizmu in misel o njegovi usodni in nepresegljivi krizi se nista pojavila šele danes in v tistih nekaj kratkih prispevkih, ki so v tem trenutku najbolj eksponirani. Tematika sama izvira še iz časov *Perspektiv* in v zadnjih treh letih jo je razmeroma izčrpno obravnavala dolga vrsta precej obsežnih študij. Kdor se torej hoče zares konfrontirati z mislijo o koncu humanizma in s posledicami, predlogi ali sporočili, ki iz nje izvirajo, mora upoštevati neprimerno obsežnejše gradivo, a ne le štiri kratke članke. Ignoriranje tega gradiva onemogoča smiselni monolog in hkrati nepreklicno razveljavlja preveč daljnosežne in preveč ambiciozne sklepe, zlasti takšne, o katerih govorijo zadnje vrstice prejšnjega odstavka.

Misel o koncu humanizma ni izvirna slovenska iznajdba, pa tudi ni samo neposredna posledica strukturalističnega vpliva, tako da za razumevanje sodobne problematike humanizma, strukturalizma in funkcionalizma ni dovolj poznati samo Foucaulta, Althusserja, Lacana, Rolanda Barthesa itd., marveč je potrebno vso to problematiko obravnavati tudi v luči Husserlove fenomenologije, Sartrovega eksistencializma, še posebej pa Heideggrove misli, ki je v *Pismu o humanizmu* — to delo je danes vsakomur dostopno tudi v slovenskem prevodu — vzdignila problematiko humanizma na nivo problematike biti.

Pričujoče razmišljanje se ne bo skušalo vzdigniti na nivo, ki ga naznanjajo omenjena imena, skušalo se bo gibati v kontekstu, ki ga določajo razsežnosti najnovejših konfrontacij, to pa iz preprostega razloga, da s

svojimi »posebnimi« formulacijami ne bi po nepotrebnem vzbujalo vtisa, kakor da gre za nezadostno artikuliranost. Če sem se že vmešal v to zadevo, jo hočem dognati do kraja, se pravi, da jo hočem prignati do tiste točke, do kamor je mogoče pritji s tako imenovano humanistično terminologijo.

Beseda o koncu humanizma vzbuja odpor in celo zelo silovite reakcije, verjetno zato, ker vzbuja vtis, kakor da razglša konec vsega človeškega, konec resnice in smisla, ter vabi tako v nekakšen nečloveški, absurdni kafkovski svet. Zato je potrebno najprej kolikor se le da natanko določiti, česa se pravzaprav dotika beseda o koncu, krizi ali stiski. To je seveda humanizem; humanizem pa pomeni dvojje: najprej je to neka ideja ali sklop idej. Ta sklop idej, nazorov ali predstav se imenuje humanizem, ker je njihov glavni predmet to, čemur pravimo *humanitas*, se pravi torej tisto resnično človeško v človeku, tj. samo bistvo človeka. Humanizem je potemtakem najprej čisto določeno razumevanje človeka. To razumevanje »izvaja« človek sam, tako da je humanizem samorazumevanje človeka.

Humanizem je še nekaj drugega, je čisto določeno in otipljivo družbeno zgodovinsko dogajanje, ki je uresničevanje oziroma samouresničevanje tistega »tipa« človeka, kakor ga določa njegovo samorazumevanje. Humanizem je teorija in praksa obenem, in obravnavati ga je treba ravno kot enotnost teorije in prakse.

Kaj je torej *humanitas*, kaj je bistvo človeka, kaj je človek za humanizem in za humanista? Kakšen je človek v humanističnem samorazumevanju? To so zdaj temeljna vprašanja — in vprašanje je le, kje bomo dobili odgovor nanje, kje bomo zvedeli, kaj misli humanizem o človeku. Skoraj gotovo je, da se da vse to zvedeti iz tega ali drugega avtentično humanističnega besedila — in takšno avtentično humanistično besedilo je tudi Vodopivec spis *Strukturalistična kritika humanistične zavesti* (»Sodobnost« 1968, 113). O humanistični naravi tega spisa ne more biti dvoma in zato se sprašujemo, kako ta avtentično humanistični spis opredeljuje človeka. Prepričan sem, da se ne motim, ko mislim, da je avtentično humanistični odgovor na to vprašanje skrit v tistem odlomku, kjer avtor pripoveduje o neki svoji usodni odločitvi izpred tridesetih let, ki je bila takšna, da ga opredeljuje še danes in mu še danes določa smisel — in ker je avtor še danes »privrženec« humanizma, je bila to potemtakem avtentično humanistična odločitev, ki je toliko pomembnejša, ker je bila za svojega avtorja družbeno zgodovinsko in celo eksistenčno zavezujoča. Tu humanizem zares nastopa kot teorija in praksa hkrati. Razsežnosti, izvor in smisel te odločitve pa je mogoče razbrati iz naslednjega opisa možnosti, med katerimi je avtor pred tridesetimi leti izbiral in nazadnje tudi izbral: »Dilemi, da se ne odrečem svojemu kritičnemu humanističnemu spoznanju, da ohranim svojemu bivanju edino mogoč smisel, da ohranim svojo zgodovinskost, da ostanem subjekt svoje lastne akcije, je stala nasproti druga, da se proti lastnemu prepričanju identificiram z vero, katere ne morem sprejeti, da se odrečem lastni identiteti in postanem v tem trenutku samo objekt, čeprav zgodovinsko progresivne manipulacije.«

Slo je torej za temeljni vse določujoči problem edino mogočega smisla bivanja, ta edino mogoči smisel bivanja pa je za kritično humanistično spoznanje v tem, da človek ohranja svojo zgodovinskost; to zgodovinskost ohranja tako, da je in da se ohranja kot subjekt svoje akcije. Šele v tem primeru ohranja tudi svojo identiteto, ostaja zvest sam sebi in v skladu s samim seboj, in sicer tako, da ne more postati objekt tuje akcije, ki se mu kaže v tem primeru kot gola manipulacija, in tako ohranja slednjič tudi svojo svobodo.

Temeljni pojem, ki opredeljuje vse drugo, je torej: *subjekt svoje akcije*. Bistvo človeka je za humanizem in v humanizmu razodeto in skrito v formulaciji: subjekt svoje akcije. Osrednja beseda je torej subjekt, ki mu pripada na eni strani akcija, s katero šele zares stopa v zgodovino in si pridobiva ter ohranja svojo zgodovinskost, na drugi pa mu pripada svoboda, kajti tak subjekt ne more biti objekt tuje akcije ali manipulacije. V humanizmu je človek svoboden in aktiven subjekt — in priznati je treba, da se nam zdi danes takšna opredelitev na moč naravna, samoumevna in nedvoumna, saj kar naprej ponavljamo, da naj bo človek aktiven in svoboden subjekt, ne pa pasiven in mrtev objekt. Humanizem je potemtakem usodno vezan na subjekt in mu zato lahko rečemo subjektivizem. Humanizem kot družbeno zgodovinsko dogajanje je dogajanje subjektivizma, aktivizma in svobode.

Vprašanje je, ali je ta humanistični človek kot subjekt akcije sploh dostopen spraševanju, saj se zdi vendar nekaj tako samoumevnega, da ne potrebuje posebnih potrditev in je navsezadnje tako samozadosten kot narava sama. To velja zlasti za pojem subjekt. Pomen te besede se nam zdi docela jasen, večno sam sebi enak, kakor pomen besed *mati* ali *kamen*. In vendar je prav v tej besedi skrit začetek poti k relativizaciji humanizma.

Subjekt je latinsko *subiectum*. V klasični latinščini je to srednji spol substantiviranega deležnika *subiectus*, ki prihaja od glagola *sub-icio*, ki pomeni vreči pod nekaj, podvreči, podrediti ali celo zaslužniti, tako da je *subiectus* tisti, ki leži spodaj, je torej podvržen ali zaslužnjen. Po svojem izvirnem pomenu beseda subjekt torej nima zveze s svobodo, z akcijo ali zgodovinskostjo, kvečjemu tako, da je subjekt pač objekt, oziroma rezultat, dopolnilo neke tuje akcije.

To je znano celo pravnikom, saj vedo iz zgodovine prava, da francoski prevod besede subjekt — *sujet* — označuje ravno podložnika —, Slovenci pa ta posebni oziroma prvotni pomen subjekta uveljavljamo, kadar govorimo npr. o sižju — *sujetu* — nekega literarnega dela, torej o predmetu ali snovi.

Za nas je še posebej pomembna usoda te besede v filozofiji. O tem dovolj povedo že naslednje Furlanove opombe k njegovemu slovenskemu prevodu Descartesa:

Subjekt (subjectum, sujet): Lat *subiectum* (= podvrženo) je prevod gr. *hypokeimenon* (= spoda ležeče) in pomeni do XVII. stoletja tisto, kar je od našega spoznanja povsem neodvisno ter eksistira samo po sebi, ne glede na to, ali si ga kdo predstavlja ali ne. Subjekt je realna bit, ki rabi za podlog (*substrat, substratum*) atributom, torej njih nosilec (substancia).

Objekt (objectum, objekt): Lat. objectum (nasprotno postavljeno), pomeni do XVII. stoletja subjektivno predstavo oz. vsebino subjektivne zavesti... subjektivno... pa pomeni realno, od sleherne misli neodvisno eksistirajočo stvar... Descartes uporablja izraz objekt že v našem modernem, to je objektivnem pomenu.

Iz navedenih dejstev je dovolj očitno vsaj to, da bi človek kot subjekt lahko pomenil tudi podložnika, če bi to besedo uporabljali v njenem prvotnem pomenu. Zato je hkrati docela jasno, da se je človek lahko definiral in nastopil kot subjekt šele, ko je ta beseda izgubila svoj prvotni pomen in razvila nove pomenske razsežnosti. Humanizem je usodno zvezan ravno s spremembo pomena besed *objekt* in *subjekt*. Ta sprememba ne more pomeniti, da je pač nekdo nekega lepega dne kratko in malo zamenjal pomene tema dvema besedama, tako da je lahko zdaj beseda subjekt pomenila tisto, kar je prej naznanjala beseda objekt. Pred to spremembo se človek namreč ni nikdar opredeljeval kot objekt v nasprotju s subjektom, čeprav je beseda objekt označevala to, čemur pravimo danes »vsebina človekove subjektivne predstave«. Sprememba v pomenu pomeni veliko več, kot se zdi na prvi pogled. Dogodila se je kot zgodovinski dogodek, kot nastanek novega sveta, v katerem je človek sploh šele lahko nastopil kot subjekt. Res je sicer, da se tej misli lahko posmehnem in rečem, da takšne spremembe v pomenu besede nič ne pomenijo in da se zato nanje ni vredno ozirati, a ko bi tako ravnal, bi s tem jezik, govor, razglašal za nekaj naključnega in bi zanikal znano Wittgensteinovo misel, da so meje jezika tudi meje sveta. Ker pa je jezik temeljna razsežnost človeka, moram vzeti tudi spremembe pomena zares, se pravi kot spremembe v svetu. V tem primeru pa dobi naša ugotovitev, ki pravi, da se je človek lahko razumel in nastopil kot subjekt šele potem, ko se je izvršil določen pomenski preobrat, prav posebno težo, saj izvira iz nje kar sama po sebi tudi misel, da se človek kratko in malo sploh ni mogel že od nekdanj in vedno razumeti kot subjekt ali kot aktivni in svobodni subjekt. Pojemovno pomenska enota *človek-kot-subjekt* zato lahko prekriva samo neko zgodovinsko epoho, ne more pa prekrivati ali zaobjeti celote človeške zgodovine. S stališča celotne zgodovine človeštva je tedaj človek -kot-subjekt, ali krajše: človek-subjekt le nekaj delnega in zato tudi nekaj relativnega.

Brž ko postane jasno, da človek-subjekt ne prekriva celotne zgodovine človeštva, se iz tega sama po sebi porodi misel, da človek-subjekt tudi celote človeka ne more prekrivati, tako da je tudi s stališča celotnega človeka nekaj delnega in relativnega.

Takšna narava človeka-subjekta ne more biti brez posledic za humanizem, ki je spričo vsega, kar nam o njem govori obravnavani članek, utemeljen ravno na človeku-subjektu. Če človek-kot-subjekt ne more zajeti celote človeka, potem je očitno, da tudi humanizem ne more zajeti in uveljaviti te celote, temveč zajema in uveljavlja samo en njen del, a to tako, da ravno ta del razglašja za bistvo, smisel in bit človeka. Humanizem je potemtakem en del človeka vzdignil na stopnjo bistva, biti in smisla, mu s tem dal izjemni položaj, ga privilegiral. Vendar s tem še ni dejansko odpravil onega drugega dela celotnega človeka, tistega nam-

reč, ki očitno ni vreden njegove posebne pozornosti. Ta drugi del še kar naprej je in prav zato je upravičena trditev, češ da vzpostavlja humanizem izrazito dualistični svet, oziroma da svet razpolavlja. Humanizem kot subjektivizem je torej dualizem, kar je seveda lahko usodno za subjektovo identiteto.

Misel, češ da humanizem ne more zaobjeti celote človeka, da samo privilegira del te celote in postavlja tako na poseben način razcepljeni svet, se je porodila iz kratkega vpogleda v etimologijo, zgodovino in usodo besede subjekt — tako da se utegne zazdeti nekako nasilna in ne dovolj prepričljiva. Zato je nujno, da jo poskusim podrobneje dokazati in sicer v humanističnem jeziku, zaradi česar smem potrebno potrdilo za dualizem humanizma, za negojo omejenost in relativnost ter za privilegiranost subjekta, iskati predvsem v spisu, ki ga tu obravnavamo. Upam, da ravnajam docela korektno, če se pri tem sklicujem na tisti odlomek, kjer je opisana Gramscijeva misel o »intelektualcu, ki je oblikovalec kritične zavesti zaradi privilegiranega mesta, ki ga brez svoje krivde in brez svoje zsluge v družbi ima. To je ocena o izobražencu kot 'heretiku', ki vnaša nemir in spočenja herezije, ki pa so neredko jutrišnja resnica. To je resnica o intelektualcih, ki naporno in pošteno formirajo kritično zavest in si prizadevajo le-to vnašati v 'običajno, konfuzno in folklorno' zavest množic, o 'kolektivnem intelektualcu', ki dviga 'kaotično' zavest k samozavedanju in osvobajanju, ne da bi za en sam trenutek smel zavzemati pozicije elite in brez ambicije seveda, da bi se kot elita reproduciral. Gramsciju je bil pojem 'kolektivni intelektualec', kakor je znano, pojem za samo napredno gibanje oziroma organizirano stranko tega gibanja.«

Ta odlomek kaže predvsem, kako se humanizmu in kako se v humanizmu razodevata konkretna družbeno zgodovinska usoda in vsebina človek-kot-subjekta; tu je izpričan otipljivi družbeno zgodovinski smisel človeka-subjekta in njegove akcije. Človek kot subjekt je zdaj dovolj natanko opredeljen, postal je intelektualec, izobraženec, kolektivni intelektualec, kritična zavest, herezija, resnica jutrišnjega dne, napredno gibanje in njegova organizirana stranka.

Ravno ta podrobneje opredeljeni subjekt pa ima skupaj s svetom, v katerem stoji, natanko tiste temeljne razsežnosti, ki jih je misli razkrila že sama beseda subjekt. Ugotovili smo namreč, da humanizem, ki določa človeka za subjekt svoje akcije, ne počne drugega, kot da iz celote sveta in človeka izolira en del in ga privilegira — in to ugotovitev zdaj prepričljivo potrjuje tista misel citiranega opisa, ki govori o privilegiranem mestu, ki ga ima intelektualec v družbi in po katerem sploh šele je to, kar je. Subjekt, ki se tu imenuje intelektualec, stoji na privilegiranem mestu, kar pomeni, da je subjekt privilegiran postavljen na privilegirano mesto.

Vse drugo sledi samo po sebi v strogem in neizprosni logičnem zaporedju. Nasproti temu privilegiranemu prostoru, nasproti intelektualcu, kritični zavesti in resnici jutrišnjega dne stoji namreč množica s svojo folklorno, običajno, konfuzno in kaotično zavestjo, ki jo je šele treba vzdigniti k samozavedanju in osvobajanju, kar pomeni, da je brez prave zavesti o sebi in torej nesvobodna, da ji zares ne more pripadati status

subjekta. Prepričan sem, da ravnam docela korektno, če trdim, da je pred nami izrazito razpolovljeni svet in sicer natančno tak, da v celoti potrjuje že izrečeno misel, češ da humanistična predstava o človeku-subjektu ne prekriva celote sveta in človeka, razen seveda če množicam zaradi njihove nejasne in folklorne zavesti odrečemo človečnost. Množice so sicer res potencialni ali še neprebujeni subjekt, vendar zdaj in v tem trenutku, zdajle, ko jaz kot subjekt dejansko eksistiram in se odločam pred raznimi dilemami, se pravi zdajle, ko subjekt kot intelektuallec trdno stoji na svojem privilegiranem mestu, te množice še nikakor niso subjekt, so glede na subjekt, na intelektualca nekaj drugega in drugačnega.

Humanistični opis konkretnega družbeno zgodovinskega položaja, pojava in vsebine subjekta torej v našem primeru dovolj jasno dokazuje, da je humanizem v resnici tak dualizem, ki preprečuje, da bi temeljni humanistični »pojem« tj. človek-kot-subjekt lahko prekrival celoto človeka in njegovega sveta. Zato humanizem s stališča človeka in njegovega sveta ni in ne more biti splošno veljaven. Spričo tega pa lahko že na tem mestu anticipiramo bistvo krize humanizma: kriza humanizma je to, da se v obliki zgodovinskega »dogodka« razkrije ravno ta omejenost humanizma, da se razkrije, kako humanizem kot subjektivizem ne more prekriti celote človeka, da se torej razkrije diferenca med subjektom in človekom. Prihod te difference je seveda konec identitete in zato je ta kriza radikalna in sama po sebi radikalno problematizira človeka in ga izroča radikalnemu spraševanju.

Tem in podobnim sklepom, zlasti pa še samemu poteku sklepanja, je mogoče na podlagi citiranega opisa ugovarjati nekako takole: nasprotje med kritično in kaotično zavestjo ni nekaj statičnega, saj kritična zavest ne stoji kar sama zase na svojem privilegiranem mestu, marveč nenehoma deluje, ker je človek pač subjekt akcije. To delovanje je v tem, da kritična zavest nenehoma spravlja kaotično in folklorno zavest na višji, se pravi na svoj nivo; ali z drugimi besedami: objekt subjektove akcije so množice, toda ta subjektova akcija ni takšna, da bi si svoj objekt ohranjala, marveč spreminja svoj objekt v subjekt, vzdiguje množice na privilegirano mesto in jih spreminja v subjekt. Iz tega je seveda mogoče sklepati takole: humanizem kot misel o človeku-subjektu res še ne prekriva celote sveta in človeka, vendar se bo to zgodilo jutri ali pojutrišnjem, ko bodo ravno po zaslugi humanistične akcije vsi ljudje postali subjekti, ko bodo vsi vzdignjeni na privilegirano mesto, ko bo torej vse človeštvo en sam kolektivni intelektuallec, napredno gibanje in njegova organizirana stranka obenem. Humanizem je torej še neuresničen cilj, kakor je tak neuresničen cilj tudi človek kot subjekt svoje akcije. Upam, da je to dovolj pravilna interpretacija ene od temeljnih razsežnosti oziroma intencij humanizma. Prav ob teh intencijah in razsežnostih pa se odpira veriga novih vprašanj, ki naj jih podam le v skopih potezah.

Ce je smisel človekovega bivanja: biti subjekt, in če se bodo množice zaradi nenehnih intervencij kritične zavesti prej ali slej vzdignile na nivo te kritične zavesti ter postale tako pravi subjekt, potem je sicer res očitno, da je človek-subjekt postavljen za cilj in smisel celotnega zgodovinskega

dogajanja, vendar se hkrati zastavlja tudi naslednje vprašanje: kdo pa mi lahko potrdi, da je to zares pravi cilj? Kdo mi more zagotoviti in me prepričati, da je res najbolj pametno, če sprejemem za cilj zgodovine in smisel svojega bivanja ravno to, kar je in kar mi ponuja človek-subjekt? Kje naj najdem leta 1968 odgovor na to vprašanje? Pri množicah, katerih zavest je folklorna, konfuzna in običajna, odgovora gotovo ne bom našel. Na vprašanje, ki mu vsekakor lahko pripišemo usodni pomen, mi zmore odgovoriti le subjekt na svojem privilegiranem mestu, zakaj ta subjekt ni samo kritična in heretična zavest, marveč neredko tudi resnica jutrišnjega dne. Pri tem pa nastaja vsekakor naslednja težava: če namreč temu subjektu ne bom verjel in se mu bom postavil nasproti z zares radikalnim dvomom in vprašanje, bo razumel le to, da sem pač tista folklorna in kaotična zavest, ali pa bo moje radikalno problematiziranje razglasil za posledico moje naklonjenosti, da si v popolnoma »resnih in zaresnih« zapiskih nenadoma dovolim pavlihovski in hudomušne besedne parade in mimogrede nataknem svojemu nasprotniku norčevski klobuk, potem se pa sam svojim domislekom hahljam, zaradi česar bo lahko vse moje spraševanje reducirai na moj posebni hobby, ki se imenuje »prelastnjenje institucij«. Ne, popraviti se moram: vsega tega ne bo storil, to je namreč že storil in tako dokazal, da mi človek-subjekt v stiski radikalnega vprašanja ne more prav nič pomagati.

Ta težava in pa še drugi razlogi, ki ni potrebno, da jih vse navedem — o nekaterih bo pa tako še govor — mi nalagajo, da res radikalno zdvoim o tem subjektu, da ob tem bodisi individualnem bodisi kolektivnem intelektualcu zastavim zares radikalno vprašanje, da torej zares radikalno problematiziram to kritično zavest in to resnico jutrišnjega dne.

Intelektualec kot kritična zavest in resnica prihodnjega dne, človek-subjekt kot bit in cilj sta vse to in še marsikaj drugega tako, da stojita prav na tistem privilegiranem mestu — in vprašati je treba, kako je ta subjekt sploh prišel na to mesto, kjer sploh lahko je to, kar je: edini model prihodnosti in edini smisel bivanja? Na to vprašanje odgovarja naš članek zelo jasno in nedvoumno: intelektualec, kolektivni intelektualec, napredno gibanje s svojo stranko, skratka človek-subjekt stoji na privilegiranem mestu *brez svoje krivde in brez svoje zasluge* — in lahko bi rekli, da je nekaj tako trdnega, samoumevnega, naravnega kot hrast na gori.

Zdi se, da je zdaj spraševanja konec, saj tudi o hrastu nima smisla spraševati, zakaj raste. Vendar je to le videz, kajti vprašati se moramo, kaj v humanističnem kontekstu sploh lahko pomeni formulacija: *brez svoje krivde in brez svoje zasluge*. To formulacijo je treba preveriti s temeljnim merilom humanizma, se pravi s tistim, kar je v humanizmu in za humanizem edino mogoči smisel bivanja, to pa je človek kot subjekt svoje akcije. Formulacijo: *brez svoje krivde in brez svoje zasluge*, je treba postaviti v svetlobo človeka-subjekta. V tem trenutku pa se izkaže, da ta stavek, ki zastoj išče »svojo krivdo« in »svojo zaslugo«, ne more pomeniti drugega kot: brez svoje akcije, brez svojega prizadevanja.

brez svojega navora. Intelektualec se na svoje privilegirano mesto, kjer šele je to, kar je, ni vzdignil kot subjekt svoje akcije.

Tudi tu sem prepričan, da nisem v ničemer popačil celotne podobe in da sem ostal zvesto v krogu humanizma samega. Zato mislim, da je mogoče to sklepanje nadaljevati tudi takole: subjekt, tj. individualni ali kolektivni intelektualci na svoje privilegirano mesto ni prišel »s pomočjo« svoje akcije, ker pa je subjekt šele od trenutka, ko se je na to mesto povzpel, je očitno, da človek ni bil vedno in že od vsega začetka subjekt-svoje-akcije. Subjekt ni že od nekdaj subjekt. Da človek sploh more biti subjekt, da sploh lahko je kritična zavest itd., mora biti naprej postavljen na to privilegirano mesto, moral je torej biti najprej predmet ali objekt postavitve. To kar je, ni po svoji, marveč po neki tuji krivdi in zaslugi, to, kar je, je kot objekt tuje akcije. Tudi tu se kaže, kako človek-subjekt ne more prekriti celote človeka in zato je potrebno izvedeti, kdo je kriv in kdo ima zaslugo, da stoji ta človek-subjekt na tem privilegiranim mestu. Čigav objekt je torej človek kot subjekt?

Temu vprašanju je mogoče dati drugačno obliko. Če intelektualcu tj. človeku-subjektu brezpogojno pripada ravno to privilegirano mesto, potem mora takšno mesto najprej biti. Odkod torej to privilegirano mesto, ko pa je očitno, da si ga človek-subjekt ni sam ustvaril s svojo akcijo.

Odgovor na ta vprašanje je morda skrit v temle opisu Gramscijeve misli, ko govori o intelektualcu, ki je »oblikovalec kritične zavesti zaradi privilegiranega mesta, ki ga brez svoje krivde in brez svoje zasluge v družbi ima«. Ta stavek se — zlasti spričo celotnega konteksta — da razumeti tudi nekako takole: to privilegirano mesto kar že nekako je in je kar samo po sebi namenjeno intelektualcu. Očitno je, da bi v tem primeru imeli opraviti s posebno predstavo o družbi, in sestavni del te predstave je očitno misel, da je družba pač urejena tako, da je v njej tudi to privilegirano mesto, da se nasproti kaotični zavesti lahko postavi kritična, humanistična zavest. Družba je kratko in malo tako zgrajena, tak je njen ustroj, kar pomeni, da določa intelektualca ravno ustroj družbe. Za besedo »ustroj« pa uporabljamo tujko: *struktura*. Iz tega bi potem seveda sledilo, da je intelektualci, da je človek-subjekt postavljen po strukturi, da je torej objekt strukture. Človek je potemtakem lahko subjekt samo v določeni strukturi.

Najbrž je vsakomur jasno, da zdaj nismo več v humanizmu, marveč že v strukturalizmu. Humanizem se očitno lahko sam iz sebe, če ga dosledno mislimo do kraja, kar na lepem prevesi v strukturalizem, v tisto torej, kar tako odločno odklanja, v svoje nasprotje, v svojo negacijo. Vendar pa to nekaj pomeni tudi za strukturalizem: vse kaže, da ima humanizem sam v sebi možnosti, da se iz njega razvije strukturalizem. Iz tega ni težko napraviti sklepa, da je strukturalizem samo do kraja izvedeni, tj. konsekvntni humanizem.

V tem trenutku se humanizem lahko brani nekako takole: je že res, da je tisto privilegirano mesto in vse, kar je z njim v zvezi, »posledica« strukture sveta in družbe, vendar strukture ne padajo z neba, niso večne in so v dosegu človekove akcije, zato bomo strukturo spremenili in to bo

dovršeno tedaj, ko bo z delovanjem kritične zavesti vsa konfuzna zavest tako predelana, da bo vse človeštvo en sam subjekt itd. Tista posebna razklanost sveta kot struktura je za humanizem v tem primeru nekaj začasnega, je konkretno historičen in zato spremenljiv pojav. Načeloma humanizem pravzaprav sploh ne more sprejeti večnega dualizma, ker bi s tem blokiral sam sebe, saj je jasno, da bi, ko bi bil dualizem večen, nikdar ne bilo mogoče večine kaotične zavesti spremeniti v kritično, in s tem bi padel celotni humanizem. Poleg tega se »večni dualizem«² znajde pred vrsto drugih nerešljivih problemov. Razklanost sveta je namreč lahko nekaj večnega, če razglasim načelo dualizma za glavni temelj, za glavno načelo sveta in zgodovine. A ko sem dualizem razglasil za glavno načelo, je svet prenehal biti dualističen, ker je temelj sveta zdaj le eno samo načelo, v resnici pa bi morali delovati dve načeli. Ko razglasim dualizem za edino načelo sveta, dualizem že odpravim. Podobne težave so tudi pri polarnosti ali protislovnosti kot edinem načelu sveta.

Brž ko pa je razklanost sveta nekaj začasnega in torej človekovi akciji dosegljivega, jo je mogoče že natančneje opisati. Tu je na voljo več možnosti. Se najbolj abstraktna, čeprav že uveljavljena, je tista možnost, ki ta dualizem razlaga kot reprodukcijo temeljne dualistične strukture človeka, ki v tem primeru postane *animal rationale*. *Rationale* tj. razumsko, racionalno ima seveda potem pomen subjekta, pomen kritične zavesti — in stoji nasproti animaličnemu kot kritična zavest nasproti kaotični. Brž ko se humanizem opre na to definicijo, da bi z njo pojasnil ustroj sveta, v katerem se zanj odpira posebno privilegirano mesto, pa mora hkrati vzeti nase tudi to posledico, da pomeni zmaga subjekta v resnici zmago tega, kar je obseženo v besedi *rationale*, ali z drugimi besedami: ko bo kaotična zavest vzdignjena na stopnjo kritične, bo to trenutek, ko bo preplavilo svet ravno to racionalno. V tem primeru je cilj subjekta in njegove akcije zmaga racionalnega, se pravi racionalizacija sveta. Po vsem tem pa ne bi bilo težko zapisati, da je namen humanizma in njegova resnica ravno racionalizacija. Danes že vemo, kaj ta racionalizacija pomeni in kaj prinaša s seboj.

Dualistični ustroj sveta in družbe, ki je tako usodno povezan z možnostjo subjekta in intelektualca, je mogoče v okviru samega humanizma razlagati tudi dosti bolj konkretno in sicer kot posledico in obliko delitve dela. V tem primeru bi bilo tisto privilegirano mesto samo reprodukcija delitve dela, in delitev dela tista »sila«, ki omogoča intelektualca na način in v razsežnostih, da mu pripada tudi status subjekta lastne akcije. Ali nekoliko preprosteje: zaradi delitve dela imamo na eni strani duhovno, na drugi materialno delo, oboje je enako potrebno, da družba sploh lahko živi. Ta delitev je nekaj začasnega in bo polagoma izginila.

Če humanizem utemeljuje svojo vizijo sedanjega sveta na podlagi delitve dela, potem je treba v tej luči razumeti tudi njegov cilj, se pravi cilj njegove akcije: če hoče intelektualec, človek-subjekt zares vzdigniti vse množice na svoj nivo, potem je to mogoče doseči le tako, da dosežemo najprej odpravo delitve dela. Resnični cilj je tedaj poenotenje dela. Poenotenje dela je hkrati osvoboditev dela. Osvoboditev dela je njegova

sprostitev. Osvoboditev dela kot njegovo poenotenje je na eni strani dvig produktivnosti, na drugi strani pa zlitje znanosti in proizvodnje, duha in telesa. Takšno zlitje poznamo danes v tehniki. Najbrž ni potrebno na tem mestu navajati citate, ki pripovedujejo, da postaja današnje delo vse bolj intelektualno, in ki dokazujejo, kakšen velikanski delež ima v sodobni produkciji znanost in kako je znanost vedno bolj odločilni faktor dela, se pravi produkcije. Če torej razumemo cilj humanizma kot poenotenje dela, kot odpravo delitve dela, potem je ta cilj tako rekoč že dosežen, ta cilj je tehnika, je tehnizacija sveta. Če pa bi bilo tako, bi bilo jasno, da se humanizem pač ne more upirati tehnizaciji sveta, pa naj bo še tako brez duše, saj je ravno zmaga tehnike njegov resnični cilj.

Ni mogoče vedeti, ali so vsi ti sklepi glede na obravnavani tekst zares docela korektni, ker nam pač ta tekst ni dovolj jasno odgovoril na vprašanje, zakaj je svet sploh tako urejen, da stoji na eni strani kritična, na drugi strani pa kaotična zavest, in zakaj je v sami tej ureditvi skrit tako rekoč ukaz, da mora kritična zavest spravljati kaotično na svoj nivo. Ali določeneje: obravnavani opis postavlja privilegirano mesto, vendar se ne sprašuje o tem mestu, še manj pa o njegovi privilegiranosti, čeravno je to mesto temelj, na katerem stoji človek-subjekt. Tako nismo imeli druge možnosti, kakor da smo se prepustili nekaterim domnevam, ki jih sam tekst epsplicito ne potrjuje, a ki vendar sodijo v splošni humanistični kontekst. Analiza nekaterih mogočih humanističnih razlag same izvirne dualistične situacije pa kaže, da se nagiblje humanizem v smer racionalizacije, tehnizacije in strukturalizma. Vendar mora ta misel ostati glede na obravnavani tekst samo domneva.

Doslej smo spraševali humanizem o njegovih izvirih, se pravi predvsem o strukturi sveta, v kateri je subjekt sploh šele mogoč. Tu nam naš tekst ni bil vedno v pomoč. Zato moramo zdaj vprašati humanizem glede na njegov cilj. Ta cilj poznamo: vsa kaotična zavest bo predelana v kritično in vsa množica bo postala subjekt. Kaj ta cilj pomeni in sicer kaj pomeni glede na temeljno merilo samega humanizma, glede na človeka, ki je subjekt svoje akcije? V luči tega merila se vprašanje humanističnega cilja razkriva takole: ko bo vsa množica vzdignjena na nivo subjekta, ko bo v socialno zgodovinskem prostoru povsod samo še subjekt, je vprašanje, ali bo to sploh še pravi subjekt. Že na prvi pogled je jasno, da bo to kaj nenavaden subjekt, saj ne bo imel — če ostanemo za zdaj v območju družbeno zgodovinske akcije — pred seboj nobene kaotične zavesti več, da bi jo spravljal na nivo kritične; pred njim ne bo nikakršnih množic, ki bi jih moral spreminjati v subjekt. To bo torej subjekt brez objekta in zato tudi brez resnične socialno zgodovinske akcije, torej tudi brez zgodovinskosti. To torej ne bo več subjekt, saj je jasno, da bo tudi celotna struktura spremenjena tako, da ne bo nikjer več tistega posebnega in privilegiranega mesta. To bo konec subjekta, konec njegove akcije in konec njegove svobode.

Ta konec subjekta ima več pomenskih razsežnosti, ki jih je potrebno vsaj mimogrede opisati. Ta konec subjekta, svobode in akcije nikakor ne

pomeni, da je kdo od zunaj dokončal in pokončal subjekt v njegovi svobodni akciji. Ta konec je »rezultat« lastne subjektive akcije in je torej samoodprava, ali nekoliko bolj dramatično: samomor. Samoodprava je logična in naravna dopolnitev subjekta in njegove akcije. Človek, ki se je zasnova kot subjekt svoje akcije, kot intelektual, kot kolektivni intelektual, napredno gibanje in njegova organizirana stranka, se je torej hkrati zasnova tudi kot samoodprava. Ta samoodprava je natanko to, kar človek-subjekt zares hoče in je zato njegova samouresničitev: v njej prihaja na dan resnica človeka-subjekta. Uresničitev pomeni, da je subjekt dosegel to, kar je hotel, da je njegova akcija uspela, da je zmagal. Samoodprava subjekta je njegova zmaga, ta zmaga pomeni, da svet ni več razpolovljen, da je povsod samo še kritična zavest, da je torej povsod samo še subjekt, da subjekt povsod srečuje le samega sebe, ali v humanističnem slovarju: človek srečuje povsod le samega sebe.

Humanizem lahko zdaj odgovarja, češ da je vse to komaj nekakšna glasba prihodnosti, kajti kdo ve, kdaj bo folklorna zavest zares dozorela v kritično, in kdo ve, koliko časa bo morala kritična zavest neprenehoma vzdigovati zavest množic k samozavedanju in osvobajanju. Vendar pa to ni več načelen odgovor, in brž ko preostane humanizmu le še to, da začne razpravljati o času, je jasno, da je svojo usodo že sprejel, da je torej vprašanje njegovega cilja, njegove samoodprave že docela realno vprašanje, ki se mu misel ne more več izmakniti. Humanizem sicer res lahko čaka in šteje dneve, misel tega ne more več. Tega ne more, ker stoji pred dolgo vrsto znamenj, ki naznanjajo, da se je humanizem kot zmaga in samoodprava subjekta že dopolnil. O tem govori zlasti moderna znanost, kadar pojasnjuje samo sebe. Za zgled naj bo knjiga Wernerja Heisenberga *Das Naturbild der heutigen Physik*. Izhodiščna teza knjige je misel, ki je postavljena tudi za naslov enega izmed začetnih podglavij in ki se glasi: *Der Mensch steht nur noch sich selbst gegenüber* — pred človekom stoji samo še človek, ali z drugimi besedami: človek povsod srečuje le še samega sebe. S to mislijo Heisenberg ne opredeljuje samo socialno zgodovinskega nivoja naše sodobne eksistence, marveč tudi človekovo razmerje do narave, do fizikalnega predmeta. Naj navedem krajši odlomek:

Ta novi položaj se najbolj jasno kaže ravno v modernih naravoslovnih znanostih, kjer se je izkazalo... da delcev materije, ki so prej veljali za zadnjo objektivno realnost, ne opazujemo več samih na sebi [-an sich-], da jih ni mogoče objektivno postaviti v čas in prostor in da je pravi predmet znanosti samo naše poznanje teh delcev.

Cilj raziskovanja ni več spoznati atome in njihovo gibanje na sebi [-an sich-], tj. ločeno od našega eksperimentalnega spraševanja... tako da običajna delitev sveta na subjekt in objekt, na zunanost in notranost, na telo in dušo ne more več ustrezati in vodi samo v težave. Tudi v naravoslovnih znanostih predmet raziskovanja torej ni več narava za sebe [-an sich-], marveč samo narava, kakor je izpostavljena človekovemu spraševanju — in v tem pomenu človek tudi tu srečuje samo še samega sebe.

Po Heisenbergovem prepričanju pa je v takšnem položaju skrita tudi velika nevarnost, ki jo metaforično opisuje takole: »Z na videz neomejeno razširitvijo svoje materialne moči je človeštvo kakor kapitan, čigar ladja je narejena iz tako velikih količin železa in jekla, da magnetna igla njegovega kompasa ne kaže več proti seceru, marveč samo še na železno maso ladje. S takšno ladjo ni mogoče doseči nobenega cilja več; plula bo lahko samo še v krogu in prepuščena bo vetrovom in tokovom... Nevarnost pa traja samo toliko časa, dokler kapitan ne ve, da njegov kompas ne reagira več na magnetične sile zemlje. Ko je to jasno, je nevarnost že napol odstranjena...«

Brez pomena bi bilo posebej dokazovati pomembnost in veljavnost Heisenbergovih misli. Za nas je zdaj pomembno le to, da Heisenberg razločno in pristojno ugotavlja, da se je dopolnil konec razcepljenosti na objekt in subjekt, kar hkrati pomeni, da subjekt, t. j. človek, povsod srečuje samo še samega sebe, da je le sam svoj cilj, to pa na eni strani pomeni, da je človek zdaj zares središče sveta, da je torej zares to, kar si humanisti tako vroče želijo; na drugi strani pa to pomeni, da cilja sploh ni več. Preostaja samo še vožnja v krogu, izročenost tokovom in vetrovom: nihče ne ve kam, ne kod; a to je hkrati: misel vtaknila je glavo pod perot. Misli ni več, kakor tudi kompas ne deluje več, misel je prišla na točko nič.

To, kar je razkrila analiza humanistične vizije človeka in njegove prihodnosti, in to, kar govori tu Heisenberg, je eno in isto. Ker pa govori Heisenberg predvsem o sodobni tehniki in znanosti in oziroma fiziki, je domala očitno, da je triumf sodobne znanosti in tehnike z vsemi svojimi nevarnostmi ravno triumf humanizma kot subjektivizma, je delo in zmaga človeka kot subjekta. S fiziko in tehniko je človek postal absolutni subjekt: kamor koli se ozre, srečuje vedno le samega sebe, postal je torej tako rekoč bit vsega, podlaga, temelj, *subiectum*. V moderni tehniki in znanosti z vsemi njenimi nevarnostmi se šele izpričuje resnica subjekta in se šele dokončno izkazuje, kaj pomeni, da je človek tisto, kar leži pod vsem drugim in na čemer leži vse drugo, to je torej *sub-iectum*.

Ce je resnični cilj subjekta, da bi tudi množice z njihovo kaotično zavestjo spremenil v subjekt, in če je smisel tega cilja v tem, da bo povsod samo še subjekt, potem je očitno, da je tisti splošni položaj, ki ga opisuje Heisenberg, uresničitev subjektovega cilja. To uresničitev označuje Heisenberg tudi z besedo: »na videz neomejena materialna moč človeka«, mi pa temu po navadi pravimo, da je človek obvladal naravo, da je torej postal to, kar je za subjekt določil že Descartes, prvi mislec modernega subjektivizma: »se rendre comme maîtres et possesseurs de la nature — narediti se za gospodarje in lastnike narave«. Ivir človekovega obvladovanja narave je sodobna znanost, način pa tehnika. S tehniko vlada znanost, vlada človek-subjekt naravi. Vladati se v grščini reče *kretein*, zato je človek, ki vlada s tehniko, tehnokrat. Tehnokrat je dopolnjeni človek-subjekt. Človek-subjekt je temelj humanizma, zato je dopolnitev humanizma tehnokratizem. Tehnokratizem pomeni, da subjekt povsod srečuje

le še samega sebe, da je torej absolutni subjekt, je torej v neprenehni identiteti. Tehnokratizem je stabilizirana, do kraja zavarovana identiteta subjekta.

Moderni tehnokratizem, znanost in tehniko pa doživljamo kot nevarnost, oziroma kot nekakšno prav apokaliptično grožnjo, ki grozi človekovi biološki, pa tudi njegovi duhovni sferi. O tej nevarnosti govori tudi Hiesenberg. Poskusiti je treba, da bi to nevarnost opredelili na podlagi temeljnih misli tega razmišljanja. Tehnika in znanost kot tehnokratizem prinašata konec subjekta in sta zaradi tega nevarni ravno subjektu samemu, ker sta njegova samoodprava, saj odpravljata njegovo akcijo in njegovo svobodo, skratka njegovo zgodovinskost. Brž ko pa subjekt izgubi svoj objekt, ostane brez cilja in naša ladja začne pluti v krogu, izročena vetrovom in tokovom. Toda Heisenberg pravi, da nam ta nevarnost zares in usodno grozi le, dokler kapitan ne ve, kaj je z njegovim kompasom, dokler misli, da se ni nič spremenilo, da je to še vedno dobri stari kompas, ki nezmotljivo kaže proti severu. Nevarnost je zares smrtna in radikalna, ko se »ne zavedamo«, da se je nekaj bistveno spremenilo, dokler torej »mislimo«, da veljajo še vedno stara razmerja, da je še vedno nekje neki objekt — cilj in zanesljiv usmerjevalec akcije, dokler je norma in merilo vsega še vedno to, čemur pravimo subjekt-svoje-akcije, in dokler torej »uporabljamo« znanost in tehniko ravno na podlagi tega merila, se pravi v interesu subjekta in njegove akcije. Iz tega sledi: znanost in tehnika sta tehnokratizem in smrtna nevarnost za človeka, ko sta v rokah tradicionalnega subjekta, v rokah humanističnega človeka-subjekta. Ali nekoliko bolj konkretno: smrtno nevarna je kritična zavest, smrtno nevarna je individualni ali kolektivni intelektualec, ko se na svojem privilegiranem mestu oboroži z vso moderno znanostjo in tehniko, z vsemi sociološkimi in psihološkimi znanstvenimi analizami, z najrazličnejšimi modernimi aparaturnami, in začne tako oborožen spreminjati tisto kaotično, zmedeno in folklorno zavest po svoji podobi. Ta nevarnost prihaja od tega, ker še vedno velja, da človek-subjekt prekriva celoto človeka, zaradi česar dobi subjekt t. j. kritična zavest, individualni in kolektivni intelektualec dolžnost, da čimprej in po čim krajšem postopku vzdigne množice na nivo subjekta, da jih torej čimprej osvobodi in počloveči. Iz tega izvaja tudi pravico, da v imenu tega počlovečenja in osvobojenja uporabi vsa moderna znanstveno iznajdena, preskušena in potrjena sredstva, da bi prav z njihovo pomočjo množice kar se da naglo prestavil v status človeka-subjekta. V tem primeru je takšno ravnanje »seveda« v interesu množic samih, je v interesu njihove človečnosti, kar pomeni, da se to smrtno nevarno ravnanje utemeljuje ravno v človečnosti, v *humanitas*, v Človeku in Človeštvu.

Vendar je v tej smrtni nevarnosti tudi že rešitev, saj ravno ta nevarnost, ki prihaja nad nas od tehnike in znanosti, izpričuje, da med subjektom in človekom ni več mogoče napraviti enačaja. V tej skrajnji nevarnosti, ko je misel stisnjena ravno na tisto točko nič, zasiže z vso razsvetljujočo močjo diferenca med človekom in subjektom, med življe-

njem in akcijo, med resnico in svobodo, med *poiesis* in *praxis*, med mislijo in poezijo na eni ter humanizmom in znanostjo na drugi strani.

V svetlobi resnice difference postane jasno in se uresniči to, da subjekt s svojo akcijo ni več v skladu s človekom in človeštvom; iz tega sledi, da izgubita subjekt in njegova akcija svojo utemeljenost v človeku in človeštvu. To seveda ne pomeni, da zdaj kar na lepem ni nobene akcije in nikakršnega subjekta več, pač pa se Akcija spremeni v akcijo, postane nekaj prosojnega in verifikabilnega, izmerljivega. Njeno merilo je neposredna učinkovitost, oziroma: njeno merilo ni več tista daljna prihodnost, ki je nekeje preko, nekeje *trans* akcije, tam, nekeje, ko se bo kritični zavesti vendarle nekoč posrečilo predelati in spraviti k sebi vso nesrečo kaotično, zmedeno in folklorno zavest. Merilo akcije je zdaj neposredna sedanost, njen obseg je to, čemur pravimo kratkoročnost ali srednjeročnost, njen obseg je oročen. Akcija in subjekt sta oročena, postavljen jima je rok. To oročenje je dogajanje resnice difference. Vztrajati v tej resnici pomeni na eni strani vztrajati pri resnici naše epohe, na drugi strani pa pomeni jemati akciji in njenemu subjektu njun transcendentni mandat; to omogoča transformacijo akcije in subjekta, omejevanje njune nevarnosti. Vztrajanje v resnici difference kot radikalna negacija transcendentalnega mandata se ne more izraziti na tradicionalno aktivističen način, ne more zasnovati nove akcije ali novega gibanja po zgledu tradicionalnega subjekta, akcije in gibanja, ne more se spremeniti v konkretno akcijo zoper neko drugo akcijo — to bi namreč pomenilo zdrsniti iz same resnice. »Medij« tega vztrajanja sta misel in poezija, vendar tako, da misel zdaj ni več napotilo za akcijo in da poezija zdaj ni več ne bojna pesem ne žalostinka za padlim junakom. Resnica difference kot dogajanje čisto konkretnega človekovega bivanja sredi vsakdanjega življenja odpira v človeku neke nove prostore in razsežnosti, o katerih govori tudi tale Heisenbergova misel: »Prostor, v katerem se človek razvija kot duhovno bitje, ima več dimenzij in ne samo tisto, v kateri se je v zadnjih stoletjih naselil.« Na tem mestu o teh prostorih in dimenzijah ni mogoče podrobneje razmišljati, vendar pa ni danes nič bolj nujno, kot izročiti se odpiranju teh prostorov in razsežnosti, osvoboditi se zanje in vanje. Tako izročena in osvobojena misel se uresničuje tudi v besedi o koncu humanizma.

Krog razmišljanja je zdaj sicer sklenjen, vendar pa je potrebno spregovoriti še o nekem vprašanju, ki se je s posebno silo oglasilo v dosedanjih konfrontacijah. To je vprašanje o strukturalizmu. Strukturalizem govori na eni strani o smrti človeka, na drugi pa o razsrediščenju subjekta. Količkor se humanizem upira strukturalizmu, se upira torej razsrediščenju subjekta in se tako ponovno potrjuje kot misel subjekta, kot subjektivizem. Glavno področje uveljavljanja strukturalizma je zgodovina oziroma zgodovinska razsežnost človekove eksistence, zato je Sartre ob strukturalizmu postavil dilemo: z zgodovino ali proti njej. Zgodovina je za strukturalizem prosojna struktura in to ima več pomenov. Brž ko je zgodovinska dimenzija človeka preparirana tako, da postane prosojna struktura, je s

tem hkrati zgodovini vzet njen subjekt, oziroma subjekt zdaj ni več središče, »središče« je struktura, kajti subjekt je postavljen šele po strukturi. Če pa je zgodovinska eksistenca človeka preparirana tako, da je docela prosojna, potem je že jasno, da se je spremenila v predmet, kakršni so predmeti tako imenovanih eksaktnih znanosti, ali z drugimi besedami: strukturalizem omogoča eksaktno znanstveno spoznavanje zgodovine, je definitivno poznanstvenjenje zgodovine in je v tem smislu zavezujoč za celotno zgodovino in vse njemu sorodne znanosti. V strukturalizmu so se izpolnile davne sanje vseh tako imenovanih humanističnih ved, sanje ramreč, da bi postale prava znanost po zgledu naravoslovja. V strukturalizmu lahko postanejo vse zvrsti zgodovino in politične do literarne zgodovine zares prave znanosti, zato ni prav nobene možnosti, da bi se humanistični znanstvenik kot znanstvenik strukturalizmu lahko uprl. Sprejeti ga mora kot svojo dopolnitev.

Strukturalizem kot maksimalno znanstveno natančno spoznavanje zgodovinske eksistence človeka pomeni, da zdaj človek, se pravi znanost oziroma znanstvenik, obvladuje tudi zgodovino. Naj ponovim: zgodovina je postala prosojna struktura. Brž ko pa je zgodovina prosojna struktura, je že jasno, da človek ni več suženj zgodovine, vzel je, kot temu po navadi pravimo, svojo zgodovino v svoje roke. Človek obvladuje torej sam svojo zgodovinskost. Zgodovinskost pa je, kot vemo iz Vodopivčevega članka, »rezultat« svobodne akcije subjekta. Zato: obvladati zgodovinskost je isto kot obvladati njen izvor: subjekt in njegovo akcijo. To obvladovanje pa »opravlja« strukturalizem, se pravi znanost, ali z drugimi besedami: človek kot znanstvenik. Človek kot znanstvenik obvladuje zgodovinskost in z njo tudi akcijo in njen subjekt. Očitno gre za dve razsežnosti istega pojava: na eni strani jemlje človek svojo zgodovino v svoje roke, ali kar je isto: jemlje svojo usodo v svoje roke, je torej zares uspešni subjekt svoje akcije; na drugi strani pa s to svojo akcijo obvladuje svojo zgodovinskost, obvladuje samega sebe in svojo akcijo. Človek kot subjekt svoje akcije obvladuje samega sebe kot subjekt svoje akcije. V tem primeru je človek zdaj absolutni subjekt, na drugi strani pa se kot absolutni subjekt samega sebe kot subjekt tudi odpravlja. Položaj je natanko isti, kakršen se je razvil Heisenbergu. Strukturalizem je zato samoobvladovanje subjekta, je torej avtokratizem. Avtokratizem kot samoobvladovanje subjekta je samoodprava subjekta. Kot upravljanje samega sebe t. j. kot dopolnitev tiste temeljne humanistične težnje, ki hoče, da naj bi bil človek-subjekt edina resnica sveta, je strukturalizem v resnici dopolnitev humanizma. Strukturalizem je zato tudi dosledni subjektivizem. Ta dosledni subjektivizem kot dopolnitev humanizma je hkrati samoodprava subjekta, vendar ostaja ta resnica v strukturalizmu prikrita. Strukturalizem sicer res govori o smrti človeka, vendar pozablja, da gre v resnici za samomor. Strukturalizem potrebuje človekovo smrt zato, da bi konstituiral znanost, da bi znanost uveljavil tudi nad zgodovinsko razsežnostjo človeka, da bi torej to razsežnost podredil do kraja uveljavljenemu subjektu. Smrt človeka potrebuje strukturalizem zato, da konstituiral tako rekoč to, čemur bi lahko rekli popolni subjekt. Prav zato ne more razsrediščenja subjekta

razumeti kot samoodpravo subjekta. Ali z drugimi besedami: vsi so opredeljeni po strukturi razen strukturalizma. Natančno to pa trdi tudi humanizem: vse je ena sama konfuzna, kaotična, nezavedajoča se in neosvobodjena zavest razen kritične zavesti, zbrane v intelktualcu na njegovem privilegiranem mestu. Kakor humanist privilegira kritično zavest in intelktualca, ravno tako strukturalist privilegira samega sebe. Ko je svoj čas Sartre očital »očetu« sodobnega francoskega strukturalizma Claudu Lévy-Straussu, da je esteti, ker hoče ljudi preučevati, kakor da so mravlje, je Lévi Strauss odgovoril, da je to pač stališče slehernega znanstvenika in zato brez razburjenja sprejema Sartrovo oznako, da je namreč esteti, ki preučuje ljudi, kot da so mravlje. In zato ni prav nič čudno, če je hkrati dodal, da ima nasprotje med naravo in kulturo predvsem metodološko vrednost, čeravno hkrati razglašča svojo znanost za humanistično. Strukturalizem kot humanistična znanost spreminja ljudi v mravlje, se utemeljuje na smrti človeka in tako sam uveljavlja razliko med humanistično znanostjo in človekom. Zato je strukturalizem višja stopnja v dogajanju resnice humanizma, je več kot navadni humanizem in sicer toliko več, da mu navadni, vsakdanji humanizem nikakor ne more »do živga«. Strukturalizem je bliže svoji resnici kot pa ta navadni in vsakdanji humanizem. Vendar pa »uporablja« to svojo bližino resnici na »tradicionalni«, na subjektivistični način: razsrediščenje resnice ne razkaže kot samouničenje subjekta, smrt človeka se ne more razkriti kot samomor, marveč pomeni samo zmago človeka nad svojo lastno zgodovinskostjo. Svetovno zgodovinski pomen te zmage ostaja prikrit. Prav zaradi vsega tega pa je docela nedopustno, da nekoga, ki govori o koncu humanizma in ki humanizmu kaže znani dve možnosti: ali funkcionalizem ali obrat, razglasim za strukturalista. Misel o koncu humanizma ni isto kot strukturalistična misel o smrti človeka. Za slovensko kritično humanistično zavest bi bilo nadvse pomembno, ko bi doumela to razliko.

Zdaj smo pri koncu. Skazalo se je, da se humanizem kot subjektivizem dovršuje danes kot zmaga in samoodprava subjekta, to pa v položaju, ki ga označuje Heisenbergova misel, da človek povsod srečuje samo še samega sebe. Ta samouresničitev kot samoodprava človeka oziroma subjekta ima podobo upravljanja narave in samega sebe, kot tehnokratizem. Tehnokratizem in avtokratizem sta dovršitev, uresničitev humanizma kot subjektivizma, sta njegova resnica — hkrati pa sta to, čemur humanist po navadi pravi »tisti absurдни in grozljivi Kafkov svet«. S tem se izpričuje tudi docela neustrezno razumevanje Kafkovega dela, saj v humanističnem kontekstu pomeni sklicevanje na Kafko, da je njegovo delo neke vrste humanistični protest proti absurdnosti tehniziranega in racionaliziranega sveta. Ravno nasprotno je res: podrobnejši pretres, ki hkrati lahko vključi vase tudi vse druge dosedanje interpretacije, kaže namreč, da je njegov *Proces* pravzaprav proces proti junaku tradicionalnega romana, se pravi, da je sodna obravnava in obsodba tradicionalnega humanističnega junaka, medtem ko roman *Grad* »upodablja« tisto stanje, ki bo nastalo, ko se bodo humanistični ideali uresničili. Grozljiv svet,

ki ga uprizarjajo Kafkovi romani, je svet uresničenega humanizma in zato seveda humanizem ni nikakršna obramba pred tem svetom.

Popolnoma jasno je, da noben avtentični humanist ne more sprejeti trditve, češ da je svet Kafkovega *Gradu* svet uresničenega humanizma, da je torej ta svet uprizoritev resnice humanizma. Priznati je treba, da tak humanistični ugovor vsaj deloma tudi drži. To, kar avtentični humanist misli o sebi in o humanizmu, je nekaj, kar se bistveno razlikuje od sveta Kafkovega romana. Če pa kljub temu še vedno vztrajam pri svoji interpretaciji tega teksta, potem v tem primeru sprejemam nekakšno dvojnost: na eni strani je to, kar humanizem misli sam o sebi in o svojem pomenu; na drugi strani pa je njegova prava resnica, kakršna je razodeta v Kafkovem delu. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je humanistična misel o humanizmu pravzaprav nekakšna zmota, iluzija ali celo laž. To bi bil površen sklep. Kafkov *Grad* res uprizarja resnico humanizma, vendar je bila ta resnica dolgo prikrita in v času te prikritosti ni bila nikakršna laž ali zmota v običajnem pomenu teh besed, če je humanist mislil, da samo humanizem odpira človeštvu zares svetle perspektive. Ker pa je temelj humanizma človek-subjekt, je s tem povedano tudi, da je bil humanizem kot svetla perspektiva mogoč ravno v času prikritosti resnice subjekta, tako da je zgodovina našega sveta kot dogajanje humanizma pravzaprav razkrivanje njegove resnice, njegovo uresničevanje — in v poteku tega uresničevanja, stopanja v svojo resnico, postaja ta svetla perspektiva vedno bolj temna. Humanizem, ki je subjektivizem, ima očitno že od vsega začetka svojo svetlo in svojo temno plat, vendar tako, da je bila ta temna plat prikrita, čeprav je bila hkrati tudi vedno navzoča — kakor velja to za eno izmed temeljnih humanističnih načel, za svobodo, s katero je imel humanizem skoz vso svojo zgodovino kar naprej hude težave, ker se je kar naprej hotela sprevreči v anarhijo, v negacijo in uničevanje, a je kljub temu svojemu »hotenju«¹ še kar naprej ohranjala pomen ene najvišjih vrednot. Zgodovina humanizma je potekala torej kot neke vrste obrat, katerega možnost je nakazana že v znani in popularni formulaciji: svoboda, ampak... Ta »ampak«² je način prikrivanja temne plati svobode. Ob vsem tem se seveda zdaj odpira dolga vrsta novih vprašanj, zlasti pa vprašanje temeljnega ustroja subjekta, njegove akcije in svobode, hkrati pa še vprašanje o zgodovini, o naši zgodovini kot uresničevanju in razkrivanju tistega, kar je bilo prikrito. Ten vprašanj na tem mestu ni mogoče razviti, omenjam jih le zato, da vsaj nakažem še nekatere doslej neomenjene razsežnosti, ki jih ima misel o koncu humanizma. O tej misli pa je na podlagi celotnega razpravljanja zdaj ob sklepu mogoče reči, da je to hkrati misel difference, ki se razkriva v uresničevanju, v razkritju resnice subjekta. Zato je misel difference tudi misel resnice nevarnosti, a ta resnica se razodeva v skrajni stiski, v območju skrajne ogroženosti, na točki nič mišljenja. Glede na »posledice«, ki izvirajo iz difference tako za akcijo kakor za subjekt, tako zt misel kakor za poezijo, pa je potrebno poudariti, da je misel difference danes in pri nas podložna neki posebni avtoriteti. Ta avtoriteta je usodnost in urgentnost vprašanj, pred katera som postavljeni na tem prostoru kot ljudje in kot

pripadniki malega naroda v trenutku, ko se odpiramo svetu moderne tehnike in znanosti, svetu moderne produkcije, in ko vstopamo v to, kar imenujemo mednarodna delitev dela. Podrejenost tej avtoriteti ne dopušča, da bi se misel difference šele »pogajala« za svojo resnico in za svojo pravico, pa čprav se temu pogajanju pravi dialog.

Prostor senc

TARAS KERMAUNER:

PREMIŠLJEVANJE OB POEZIJI BRACA ROTARJA

(Nadaljevanje in konec)

*Njegova pot se je končala
ko je hotel postati kamen*

(Karavana)

RAZLOM IDENTITETE. Dozdaj smo opisovali skoraj izključno le eno samo stran Rotarjevega pesniškega sveta: svet in človeka kot senci, pasivizem, udanost potekanju, vissenje v praznem. Ob tej smeri pa obstaja še druga, mogoče pesniško manj značilna, bolj splošna, vendar tudi po svoje pomembna — značilna je za pesnikovo vmesno razdobje. Ta smer je s prvo skorajda v nasprotju ali vsaj v nesoglasju. Tudi njo je pesnik podežoval iz izročila, hkrati pa je njeno vsebino temeljito skusil na svoji koži. Gre za moment upornišтва, težnje po avtonomiji, socialno političnega kriticizma.

Pesnik ni ves čas zvest opisovanj popolni identiteti med sabo in svetom, med subjektom, ki izginja, in gmoto senčnih reči, med živim konkretnim posameznikom in družbo. Že v eni svojih prvih pesmi — v *Okviru* — je odkril tudi drugačno razmerje med tema obema pomenoma. V začetku pesmi podaja identiteto. *Odprlo se je in tema je bila dovolj zgovorna. / Notri je bil, zvedel sem, ko mi je nekaj povedalo moje ime. / Potem je začel peti in takrat sem videl luč na dnu, / takrat sem prvič zvedel, da je. / Mogoče tista pesem z besedami brez pomena. / Mogoče tista luč in vedel sem, da ima nekje obraz, / pa tudi roke, čeprav skrite v gori ali temi. / Govoril je šume, ki so bili jaz. Pesnik ne reducira vsega zunaj mene obstoječega name, na čisto subjektivnost (kot Grafenauer, ki opeva zgolj notranjost subjektivnega). Prej bi se dalo reči, da subjektivnost potaplja v zunanji svet, v dve obliki tega sveta: v serializirano skupino in v materijo. Skupina mu pomeni celotni človeški rod, v njej ni nič več živega, notranjega, polnega, svobodnega, otrpnila je v institucijo, serializirala se je, se usužnjila pratikoinertnemu svetu, nase gleda kot na reč, izgubila je znake človeškega: razčlovečeno krdelo, higienski vrsta, trop opic. Materija mu pomeni mehko in topo, močvirje in z ogljikovim monoksidom napolnjeni zrak,*

nezavedno zunajčloveško kot tako. Serija ljudi je šele postala razčlovečena, materija je nečloveška že po sebi.

V začetku *Okvira* ti dve prvini še nista podrobno diferencirani. Ne ve se še, kaj je tisto, kar je v okviru, kar je vsebina sveta: ta skrivnostna brezpomenskost je mogoče serializirana skupina, mogoče snov, verjetno oboje skupaj. Za zdaj je pomembno, da je med pesnikom — subjektom — in objektiviteto identiteta. Na koncu II. pesmi *Okvira* pa se ta identiteta prvič nalomi. *Stal je na robu in glava mu je izginjala v nebo. / Takrat je bilo črno z napovedjo zvezd. / Potem sem videl, da ima v rokah okvir. / V njem je bilo nekoč zrcalo in spoznal sem: / njegova beseda ni moj obraz in ne moje telo.* Konkretnejši razlom te identitete čutimo že v *Padcu*. *Šel je naprej od vasi do vasi / tudi v taborišča s smetnjaki je šel / le kdo bi verjel zgodbam o gozdovih / zato so ga pregnali in / mirno gnetli svoj kruh.* Naleteli smo na oznako: *pregnani so ga*, oznako, ki nam je tako znana iz Zajčeve poezije, iz odnosa med Rabljem, ki preganja, in Žrtvijo, ki je preganana. Serija je tokrat rabelj, posameznik žrtev. Seveda ta njun odnos tu sploh še ni razvit. Natančneje pa je že podan v *Karavani*.

*Da ne bo so rekli
on pa je hotel postaviti kamen
zato so se smejali kar naprej smejali
(Karavana)*

MESIJANSTVO IN ZGLED. V Zajčevih Črni možeh, napisanih skoraj deset let pred *Karavano*, je bil spor med posameznikom in sovražno skupino brutalen, bestialen, ekskluziven. Pesem je obujala spomin na revolucijo, na prizore, kako so fašisti morili nedolžne mirne vaščane, jim zažigali strehe nad glavami, jih izganjali v tujino. Zdaj je konfrontacija med poloma veliko manj konkretna, veliko manj določna. Rotar ne pozna poživljenega nasilja. Serializirana skupina ni čisto Zlo, skupina Morivcev, sestavljena je iz vsakdanjih ljudi. Zajčeva Grupa je vedela, kaj hoče: Zlo. V sebi je nosila Pomen: njena zavedna in jasna volja je bila naperjena zoper Človeka. Rotarjeva serija (časovna razdalja med Morivsko skupino in nevtralnno serijo kaže na pot, ki jo je v tem času prehodila slovenska zgodovina: na ideološko in moralno nevtralizacijo, naturalizacijo, politično dezekskluziviranje, na reifikacijo zgodovine, medčloveških odnosov in posameznikov) je že napol reč. *Zvečer so prižigali ognje in mrmrali pesmi / ki jih ni nihče razumel / ni več razumel.* In: *Zjutraj so blebetali tuje čarovne besede / tema je vdrla v kolibe in usta / le malo stvarjem je ostal smisel / z molitvijo so čepeli v jarku in se praskali / ko jih je poklical iz gozda / dvignili so glave v tisti smeri / mogoče ropoče boben so rekli in čepeli naprej / lovili so rakce v potoku / ko so molitev končali so začeli znova.* Serija sama sebe ne razume več, ne ve več, čemu se žene za materialnim ugodjem, čemu opravlja delovne posle, čemu sploh še goji ostanke svoje nekdanje Ideologije (moli), oslaboumljena masa podljudi — kakšna degradacija v tako kratkem času — je gluha za posameznikove pozive k prebujanju. Ta hip še ni spora. S tem ko konkretni človek daje zgled, ra-

zodeva svojo mesijansko poklicanost. S tem ko *postavlja kamen*, kaže vsem drugim, kako je treba živeti, da je življenje smiselno in človeško. Rotar je tu še povsem v okviru izročila (čeprav bi pomenilo *postavljanje kamna* zgolj pisanje pesmi, je vendar v neskladju z vsakodnevnim životarjenjem serije; pesem je nosilka Pomena). Kakor ga je prej zanikal in prehajal (v čisti reizem), ga zdaj obuja. Pesnik nosi luč: *ex oriente lux*, kamen postavlja na *vzhodni strani*; bedasta sodrga se je *smejala*, ko je njegova senca izginila na *vzhodni strani*. (Jasno je, da je tudi tedaj, ko je Mesija, subjekt le *senca*.) Masa se je še naprej ukvarjala s svojim nesmiselnim in nerazumljivim početjem, čeprav je *hotel postaviti kamen / čeprav na vzhodni strani*. Pesnik ve, da njegovo mesijanstvo nima zajčevskih nadzgodovinskih razsežnosti absolutnega in dokončnega spopada v človeštvu (razsežnosti Revolucije), zaveda se, da je majhno, neusodno. Zato nadaljuje: *Toda jutro ni prineslo sonca kakor ponavadi / le na poti je bila majhna svetloba / psi z belimi repi so lizali slani prod / na poti po kateri je hodil ko je prihajal*. Skromno je, a hoteno in resnično. Pesnik se ga ne odreka. *On pa je hotel postaviti kamen nekam v bližino / glej je rekel in pobral roko odtrgano v gozdu / ležala je na tleh brez ostalega telesa / sesula se je v prah in kosti*. Samo postavljanje kamna ni herojsko dejanje, do njega vodi pot skoz sesute roke, a je. Celo serija ga vidi; zdaj jo je strah pred njim. Sledijo mu. *Šli so za njim da bi videli kamen / zadelali so se ob drevesa / niso spoznali dvojnih stopinj pred seboj / šepetali prej vesele besede / pomenijo grozo*.

Pesnik ponavlja v majhnem, kar so nekoč — *mogoče* — storili Veličani človeštva (*dvojne stopinje* pomenijo najprej stopnje mitskega Velečloveštva, nato adekvatno ponovitev te hoje v osebi Pesnika-Vidca). Ta možnost je ta hip podlaga pesnikovega odnosa do sveta. Mali Mesija je mali prerok, neznatni voditelj, ki kaže pot. Čisto potihem in nezveneče pravi svojim pomasovljenim sodobnikom: *ego sum via, vita et veritas*. S svojo resnico jih zadeva in prizadeva. Posrečilo se mu je postaviti svojo malo, a pristno resnico, oni pa, nezavedni spački, mu niso mogli slediti do konca, zgrešili so njegovo blagovest, se izgubili, spet nadaljujejo staro životarjenje v krogu, *svoje nesmiselno premeščanje, vrtenje*. Šel je z nekom z roko v roki / *do velikega rdečega stebra brez vrha / njegova pesem jim je razjedala misli / tu je postavil kamen / zgrešili so sled / treba je nekaj je treba so rekli / in hodili v krogu*. Zagoričnikovo vrtenje v krogu je večno vračanje enakega, je ontološka resnica o tem, da človek po vseh porazih znova vznikne, da po vseh zmagah znova mrkne, da se nenehoma vrača temeljno razmerje ekspanzije in umiranja; tak je Zakon Casa. Rotarjevo vrtenje je nekaj povsem drugega. V njem ni nič ontološko religioznega, to ni nihanje najbolj bistveno človeškega. Vrti se *v krogu*, kdor zaide, kdor se preda proizvajalno-porabniškemu ciklusu, iz njega ne vidi ven, pripet je nanj kot na edino mogoča tla sveta. Zagoričnik odkriva Zakon sveta kot takega, Rotar — v tem času razkrinkuje in kritizira neko — zanj — degradirano obliko tega sveta: serijsko življenje moderne industrijske družbe, srednjih slojev, ki so njeno socialno bistvo.

NEMOŽNOST MESIJANSTVA. Slovensko mesijansko, moralistično izročilo je pesnika opredelilo za prav malo časa. Čeprav že samo na sebi ni bilo velepomembno Spreminjanje sveta, je imelo kaj kratko sapo. Zelo hitro se je izkazalo za nemogoče. S tem pa se je pesnikova obuditev izročila pokazala za koristno, saj zaradi tega njegov pasivizem ne nastopa več le kot tak; po sebi, temveč ga vidimo tudi kot določen rezultat pesnikove socialne skušnje, njegove povezanosti s konkretnim življenjem, z izročilom, s slovenskimi izhodišči. Iz tega poraza mesijanstva je izšel reizem očitno še bolj okrepljen.

Obudimo si to odrešeniško zgodbo od njenega bojevitega začetka do žalostnega konca: do poraza. Takrat kot nosivec Iskanja, Perspektive, bistveno človeškega, Odrtega ne nastopa posameznik (zoper serijo), temveč ponovno oživlja, čista, človeška, neserializirana, nealienirana skupina, občestvo svobodnih posameznikov. (Serijsko je pesnik za hip postavil v oklepaj.) Takšnega primera Zajčeva poezija ne pozna. Pri Strniši so vsi bojevniki že vnaprej obsojeni na propad, medtem ko Rotar o tem ni apriori prepričan: uporablja — in ravno v tem je redkost te pozicije — odprto situacijo, še vse možnosti so tu, nobeden, ne avtor, ne nastopajoči, ne bravec še ne poznajo konca, pesnik neprizadeto opisuje, kar je sam živel: bojevito socialno politično zgodovinsko *akcijo*, *akcijo*, ki je temeljila na veri v možnost uspeha, na prepričanju, da se da svet spremeniti, da se da najti resnica, z agiranjem prodrati onstran, v bistveno človeško. Te akcije in njenih akterjev sicer ne podaja z izbranim besediščem Vere in vznemirjenja, že skoraj vidi njeno manj donečo plat. *Nekega jutra so prišli do vznožja sončne ure / potni in utrujeni so postavili taborišče / iz pisanih cunj so šotori / trpeli so v železnem obroču ki je zapiral prostor / tam daleč je morje in hiše.* To so iz usodne zakletosti v zgodovino Biti (ki postaja Nič) iztrgani Strniševi *Vikingi*, ljudje, ki ne priznavajo predestiniranega sveta. Ne hodijo nasproti Cilju (*morju in hišam*) zato, ker bi bili naviti kot mehanizem od Tistega, kar jih ima absolutno v oblasti (od Biti-Niča), njihova akcija je rezultat konkretnega nezadovoljstva s svojim dejanskim socialno moralnim stanjem. Proizvajalno-porabniški in ideološko brezperspektivni svet — ves čas že imenovan *železni obroč*, ki *zapira prostor* — jih moti, nočejo več živeti v njem, oditi hočejo drugam, utemeljiti nov — Človeški — svet. Pravi ljudje so, živijo iz potrebe. normalno reagirajo na nemožnost, uresničiti hočejo možnosti; ne obupajo, čeprav so *utrujeni*, čeprav že slutijo, da njihova pot ne bo lahka, da Cilj ni dosegljiv v nekem končnem času, temveč se mu mogoče bližajo le v neskončnosti, se pravi infinitezimalno, s stalnim samopreraščanjem, z nenehnim transcendiranjem danosti, z uresničevanjem, s potjo samo. Ni sledu o fanfarah in transparentih, kakršne je poznala kramparsko-lopatarska poezija. Cilj ni dan kot Obljuba, Cilj je treba izboljševati. V njihovih srcih pa se skriva slutnja: *mogoče* pa nam ni Cilj posajen visoko nad nas, v pozitivno Prihodnost, *mogoče* je nekje spodaj in nas naše uresničevanje pelje navzdol. Zato

pesnik piše: *Nekoč je padla zvezda in otroci so tekli za njo / tja proti koncu navzdol proti koncu navzdol / kolibe so razpadle v gozdu / ko so prišli do začetka so obstali / drgetali od mraza v sivih platnenih haljah / z bosimi tenkimi nogami / in z vođenimi očmi iskali sled / kdor jo je videl je šel / naprej ali kako drugače / nekdo je moral najti pravo. Mogoče zvezda ni bila pritrjena na nebesni svod, mogoče ni bila božja odposlanka, vhod v Nebo, mogoče je bila le padla zvezda, utrinek, ki se ob trčenju z atmosfero razblini v nič, mogoče tečemo — z vsem tem svojim humanističnim samouresničevanjem — le zmerom bolj navzdol, v prepad ne-človeškega, ne-smiselnega, ne-utemeljenega, ničnega. Mogoče. Dejstvo je, da nam zvezde ne potrjujejo naše vere, nemile so nam, okoliščine nam naše upanje ves čas postavljajo z dežja pod kap, Zatočišča — ideološka, religiozna, moralna — nam *razpadaajo*, naš pohod — pohod resnice — je podoben pohodu drgetajočega deteta, ki se je izgubilo in išče pot.*

*Njihovi predirni glasovi so prišli do izvira
in obviseli znotraj obroča ki je stiskal glave
očetom in materam med rojstvom in smrtjo
(Akcija)*

NEMOŽNOST REŠITVE. Slehera pot nas zmerom pripelje v izhodišče, *do izvira*: v to, kar smo bili, v preteklost, v danost. Zvezda pade tja, od koder je bila izstreljena. Pot upora je pot videza in nezmožnosti. Odprtost rabi le za to, da še bolj utrdi zaprte strukture našega življenja. Iskavska skupina hodi in hodi, a vse zastonj. *Bili so majhni rjavi otroci / ko so odšli iz vasi so lajali psi / gospodarjev ni več / usmrajeni vodnjaki so zastrupljali zrak / potem je padla zvezda / le malo so mogli vzeti s seboj / ko so hodili v vrsti po krivi poti.* Pravo pot je treba najti, hodimo pod znakom: najstva — *moramo* — a vsaka pot je kriva pot. Obnavlja se preoblikovani cankarjevski motiv: hoja je ista, tipično slovenska, le Cilj je izpustil svojo idealno dušico, spremenil se je v *padlo zvezdo*. Najsi hodimo še tako dolgo, rezultat je zmerom enak: kamna ni mogoče ne najti, ne postaviti. To se je le — za hip — zazdelo. Če že nočemo pristati na kraju, od koder smo odšli, v banalni danosti — in še zmerom smo svobodni, odprti ljudje — bomo obviseli v praznem, obstali v koraku. Pesnikova temeljna téma: obviselost, plavanje v brezračnem — je dobila novo potrdilo, konkretno zgodovinska skušnja ga je pripeljala do istega: do njegove osebno pesniške narave kot take. Zato se *Akcija* konča: *Velika kolesa pozabljenih strojev / nihala ur zapičena v zemljo / ustavljeni čas v variacijah svetlobe / mrtve oči neznanih ptic so govorile o prenehanju / konec gibanja in majhni rjavi tujci izven obroča / brez sil ki tvorijo ali rušijo / nenaravni mir klasične podobe / iztrgan iz okvira potopljen v vodo.* V teh verzih so vse temeljne Rotarjeve eksistencialije: *kolesa strojev* (brezizhodnost proizvodno-porabniškega *circulusa vitiosusa*), nečasnost, obstalost časa (*nihala ur so zapičena v zemljo*, čas je ustavljen, prenehal je), *konec gibanja*, zunajdinamični svet, v katerem — ravno narobe kot v Zagoričnikovem — ni ne navzgor ne navzdol stremečih sil, ne ustvarjanja ne razdiranja, ne ekspanzije ne zagrizenega umiranja, podoba brez napetosti, *nenaravno mirna*,

razmočena v tekočini, potopljena, potopljena. Minisubjekt, ki se je skušal vrniti v okvir aktivističnega humanizma s pomočjo svobodne, iščoče, solidarne, odprte skupine, je padel iz tega okvira, se znova sesedel vase, v svojo ugaslost, minimalnost, spet je obvisel v zunajpomenskem, enak objektivni podobi, slikarski materiji, zastali in nikoli več oživiljeni zgodbi na platnu. Človeška akcija se je končala z absolutnim — čeprav nepatetičnim — neuspehom. Možnosti humanizma so se ponovno zmanjšale; zdaj so skoraj enake ničli.

*sovražili so bolne starce na posteljah
ki žro lastne otroke
da bi ostali živi še nadaljnjih pet minut
(Akcija)*

SOCIALNO-POLITIČNA KRITIKA. Preden pa se pridružimo nadaljnji intenzifikaciji nevtralnega, si moramo ogledati bistveni spremljajoči pojav *akcije*: socialno-politično kritiko. *Akcija* razodeva dvojno naravo: po eni strani je iskanje cilja, pot v prihodnost, odpiranje zgodovine, po drugi spor z danostjo, kritika tega, kar je. Rotarjeva kritika je prisotna ateistična kritika: do kraja dosledna, neusmiljena, saj razen prihodnosti, ki pa šele prihaja, ni na tem svetu ničesar stalnega, trdnega, dokončnega, enkrat za vselej veljavnega. Za vsem je treba postaviti vprašaj, vsemu se je treba približati s povečevalnim steklom dvoma, le ena stvar ostaja zunaj dvoma, absolutno veljavna: kritika sama.

Tu se je — prav tako le za nekaj časa — pesnik spet oddaljil od svoje narave. Kritika in akcija sta negaciji, videnje v praznem pa je maločemu tako tuje kot negiranje. Videnje ni ne postavljanje kamna ne napadanje zastarelih socialno-političnih struktur, zunaj obojega je, pa niti negacija obojega, temveč njuna najčistejša nevtralizacija. Rotar je mojster nevtralizacije, v obravnavanem času pa ga je zaneslo v aktivno zanikanje. Custvo miniskupine — v bistvu nestrpne religiozne sekte, ki živi s celotnim okolnim svetom v nepomirljivem sporu — je *sovražstvo*, dejaven odpor do tistih, ki vladajo, pa tega, po njenem prepričanju, niso več zmožni, saj so *na postelje priklenjeni starci*. V imenu humanistične pravičnosti pesnik razkriva nečloveško situacijo. *Starci* nimajo nobene pravice *žreti lastnih otrok*, njihova pobuda — ohraniti se še *pet minut* pri življenju, na oblasti — je kar se da zoperčloveška, nizkotna, morivska, bedna, zla. Minigrupa ni dobesečno militaristična, ne ubija telesno, zadovoljuje se s čustvovanjem in ideologijo (kritiko); v tem je zelo različna od Zajčevih — iz Revolucije porojenih — skupin. Ve, da je na njeni strani resnica zgodovine. *Ta čas je že mimo / odkar so odšli in jih pustili brez hrane / bolne in slabe na ležiščih / zapisane temu kar je bilo ves čas prisotno / bolj ubite kakor če bi bili mrtvi / ubite dokončno za zmeraj / s sovražstvom ali brez vendar surovo / brez trohice upanja ali česa podobnega*. Hromi oblastniki so že *brez hrane*, ne poji jih več Vera v Prihodnost in Cilj, *oslabeli so, bolni, zapisani smrti*, se pravi temu, kar sami ves čas živijo, a obenem tudi sejejo naokrog, vsiljujejo drugim. Pesnik jim ne dopušča nobene možnosti, nobene *upanja*, njihova moralna, humanistična *mrtvost* je veliko hujša od zgolj telesne: je *dokončna*.

*S tem je konec so rekli in hodili naprej
pozabili lažnive kletve
na brezup tistih ki so jih rodili
(Akcija)*

PRAVIČNOST. Rotar ni pristranski. Enostranske obtožbe mu ne uga-
jajo. Zajčeva ihta mu je tuja. Stoji sredi med poloma. Razlomljenost sveta
na čisto Prihodnost in golo danost, med katerima ni nobene zveze, se mu
zdi problematična. Gledati ljudi, ki vladajo, zgolj kot oblastnike — kot
funkcije, ne videti v njih njihove tragične ali vsaj žalostne človečnosti, se
mu ne zdi pravično. Kar odličen humanist je. Kako je mogla skupina pra-
vičnih *pozabiti* na brezup svojih očetov? Očetje so sicer pohlepni *starci*,
zapisani poginu, vendar so hkrati tudi ljudje, trpeči, nesrečni, ponesrečeni.
Pesnik se zaveda, da so brezupno rodili in umirali nenasitni / z zmeraj
pripravljeno lažjo v premajhni lobanji / obsojeni na srečanje z resnico v
njeni najtežji obliki / bedno vozlanje misli zapuščenih / spoznavni znak
mornarja v megli / pomeni konec nekoga ali nečesa / določenega v obliki
ali v bivanju. Življenje teh molohov ni prijetno, bedno je, zoprno, kdo bi
zamenjal z njimi? Humanist veruje, da se bojo srečali z resnico in to v
njeni najtežji obliki. To srečanje bo trčenje, polom, konec. Biti oblastnik
ni zavijdanja vredno. Zato je treba te nesrečnike pustiti pri miru in jim
omogočiti, da opravijo sami s sabo. Pesniku se upira, da bi pri priči for-
mirali sodni zbor in jim sodili. Zajčeva nenehna težnja po sojenju, razso-
janju, obsojanju, po Sodiščih in Obsojencih — težnja, ki izvira iz čisto
določene zgodovine in je izraz pesnikove osebne skušnje — mu je tuja.
Ljudje si ne smemo lastiti teh pravic, hkrati pa ni primerno, da sami po-
stavimo — Zlega — Boga, ki bo to sodbo nad nami opravil. Vse kaže, da
Rotar le ni pravi aktivist, da mu je vse preveč blizu pasivna nevtralnost:
sodba naj pride sama od sebe.

*Dvanajst jih je potovalo po deželi
proti jugu in drugam
pohabljenih iz neke vojne že zdavnaj končane
pod zidovi mrtvega mesta ali kje drugje
(Trčenje)*

SAMOKRITIKA. Kratkotrajna in kaj malo slavna epopeja je končana.
Aktivistični humanizem je odšel rakom žvižgat. Začenja se čas vsesploš-
nega mačka. Pesnik ugotavlja ponesrečenost *akcije*, nesmiselnost njenih
izhodišč. Spet sprejema svojo začetno senčnost, le da jo — po konkretni
skušnji — vidi bolj konkretno in bolj diferencirano.

Hojo miniskupine svobodnih nasproti Človečnosti podaja zdaj manj he-
rojsko. Dvanajsterica Vidcev-Kritikov je gruča invalidov, iz vojne, ki so
jo bojevali z danostjo, so prišli brez udov, iztrganih jezikov. Nasprotniki
— Oblastniki — jih niso ubili, dvanajsterica se tudi ni vdala, ni se spreme-
nila, kot toliko drugih nezmagovavcev, v sužnje. Videla je vse, slišala vse
in zdaj šele razumela problematičnost svojih izhodišč, fiktivnost svojih
Ciljev, pomanjkljivost svojega orožja, neutemeljenost svoje akcije, vpraš-

Ijivost svoje eksistence. Zdaj se šele zares zaveda sveta in sebe, a nemočna stoji pred svetom, strmi vase, vse doživljajoča, a nema in brez rok. Zdaj ni več pomembno kritizirati Danost in Oblast, pozornost se je prenesla drugam: k razumevanju sebe in svojih dejanj. Treba se je sprijazniti z realiteto, ne si zakrivati oči, sprejeti dejstva, kot so in kot so se dogodila. *Izpljunilo jih je ob prvi slabi uri.* Iztrgani so iz resničnosti, izvrženi, zagnani v fiktivno vesolje od stvarnih sil sveta, eksorbitalni sateliti dejanjskega dogajanja. Iz nosivcev Smisla, odpiravcev Prihodnosti, zastopnikov Človečnosti so mahoma postali iztirjenci. *Cakali so zvok sirene, a zastonj.* Sirene, ki bi pretrgala in dokončala vladanje danih, nezmožnih, zoperčloveških Oblastnikov, napovedovala njihovo Smrt, ni. Oblastniki sicer niso postali nič bolj človeški ali opravičljivi, sploh ne. Potrošniško-porabniška družba ni odkrila v sebi nič več Smisla kot prej. Voja se je končala s porazom za obe strani. Mini skupina je *pohabljen, mesto* — svet danega — je *mrtvo*. Dvanajsterica razpreročenih prerokov se potika *pod zidovi mrtvega mesta*, od daleč posluša, kaj se godi v tem nedogajajočem se mestu: *drhtenje strojev v neznanem mestu / je utrip življenja zunaj nas in nad nami.* Življenje mesta je *drhtenje strojev*, naše življenje je *čakanje* na zvok sirene, ki ga nikoli ne bo. Sirena je že vso večnost in bo še vso večnost nema.

Minikreatorji so hoteli spremeniti Zgodovino, hoteli so ustrezno ponoviti, kar so pred njimi nameravali storiti že njihovi očetje v svoji mladosti, a se jim ni posrečilo. Zdaj ugotavljajo, da se je ponesrečilo tudi njim. *Dvanajst jih je potovalo po deželi / zaviti v meglo in druge skrivnosti našega časa / mimo in skozi nas brez posebnega napora / obremenjeni s seboj / in ne z zgodovino uporom in drugimi možnostmi.* Postali so megla (sestra sence). Namesto da bi dali svetu nov obrazec kako živeti, namesto da bi utemeljili novo, zares trdno Arhimedovo točko, so se prelevili v breztelesne prikazni, ki potujejo *mimo nas in skozi nas*, brez ostanka, brez izzova, brez katastrofe, neujemljivi, prazni. Nobene zgodovine niso započeli in uresničili. Njihov upor je bil fiktiven. Ničesar niso podrli, ničesar prinesli. Svet ostaja, kot je bil. Zgodovina male skupine je zgodovina *senc in megla*. Pesnik sprejema to konsekvenco, sprejema jo kot potrditev nekdanje, temeljne pozicije. Nič velikega se ne da storiti, nobene Zgodovine ne morejo postaviti. *Kakor da ni dovolj nositi sebe / roditi se in se umoriti ko pride čas / ko pride trenutek kratkega stika / ne velik in ne majhen toda ne tako brezpomemben.* To je vse. Smrt dvanajsterice je *trenutek kratkega stika*, popolnoma fizičen dogodek, zunaj človeškega pomena, čeprav ne brezpomemben zanje, ki so v *kratkem stiku* pregoreli.

Svetih vojn ni več grobovi zveličarjev so prazni
(Trčenje)

FILOZOFIJA MAČKA. Pesnik postaja zmerom bolj konkretni. Uči nas: dokončno smo stopili iz območja *svetega* in prestopili v banalno. Zavedneje in določneje ponavlja, kar je že nakazal v začetku: *prebivamo v praznem*, nobeden se ne more več *zveličati*, saj ni nebes in pekla, ni *Zve-*

ličarjev, ni Resnice. *To ve že vsak otrok in se smeje herojem / porojenim iz sanj in nepoznavanja zgodovine.* Heroji so bili ponesrečene posledice nezdravih sanjarij (o možnosti in neogibnosti postavitve absolutno Novega sveta). Rotar se je tudi pridružil temi o nemožnosti aktivizma, o absurdnosti heroizma, ki sta jo po Tauferju razvila posebno Salamun in Zagoričnik. Heroji so bili pomote, ni jim živeti pred občinstvom ki se zanima le zase / in druge majhne podrobnosti.

Vse, kar danes živi, je ponesrečeno: Oblastniki in Uporniki. Oboji so tuji otroci s tujimi starši na pločnikih / sinovi ki niso pili mleka svojih mater. Tujci smo sebi in drugim, vse je tuje, ta svet je svet odtujenosti (odtujenosti od naše humanistične predstave o samih sebi — kar kaže, da pesnik še zmerom vleče za sabo svoj humanizem — le da ga izraža per negationem). Smisel in oblika življenja je drugo. Drugo, ne to, kar smo in kar je v dosegu naših odrezanih rok. Naš svet je svet drugosti.

Maček je popoln. Noben medikament mu ne odpomore. Gnus v želodcu je kot butanje plime ob pristaniški pomol. Prejšnje predstave o uresničevanju porajajo zdaj svojo negativno podobo: Zemlja zemlja na obzorju je le utvara / ki naj reši prihodnost za nekaj naslednjih trenutkov. To je že obup, protest zoper iluzije, nesrečnost. Pesnikova reakcija je notranje sorodna Minattijevi, Kovičevi in reakcijam drugih porevolucijskih pesnikov, kar nam kaže na določeno zakonitost zgodovine. Upanju neogibno sledi ob-up, veri ne-vera, čaru in očaranosti raz-očaranost. Kar se je v Minattijevi poeziji zgodilo v večjih zgodovinskih razmerjih, se je pri Rotarju ponovilo v manjših, a na las enako. Prej je pesnik opeval najprej Veliko Revolucijo, zagon Historičnega subjekta, organizirano skupino, Vero Naroda, Up (proletarskega) Razreda, potem je z obupom zapisal konec Zagona, institucijalizacijo grupe, sklerotizacijo organizacije, odpravitve Vere, laicizacijo Naroda, banalizacijo in naturalizacijo Razreda. Zdaj je njegov pesniški naslednik najprej podal na novo rojeno vero male skupine, dvanaesterice, socialno povsem obrobne skupine, njen novi zagon, njen projekt in perspektive prihodnosti — vse sezidano na temeljih revolucionarne Ideje, na doslednem izvajanju njenih načel, na zavesti Poslanstva, češ treba je opraviti, česar niso opravili naši očetje, vse, kar je znotraj revolucijske Ideologije — nato pa je (analogno prejšnjemu prelomu situacije) z žalostjo orisal ponovni polom stopnjevanje revolucijske zavesti. V tem se Rotar bistveno loči od Salamuna ali Zagoričnika. Ta dva, sama aktivista, kažeta namreč nemožnost aktivizma kot takega in se ne spuščata v konkretno zgodovino, v svoji poeziji eksplicite ne ponavljata plime in oseke, Vzгона in Presahnitve, Upa in Brezupa. Zagoričnik je spremenil ta zgodovinsko konkretni proces v ontološko podobo sveta, to, kar se v dejanski zgodovini dogaja zaporedoma, je niveliziral kot istočasno. Salamun pa se je sploh omejil zgolj na upodobitev mačka, druge etape, upada, le da je ta upad združil z zagonom prve etape, s silo in napetostjo aktivizma; tako je dobil aktivistični nihilizem. Rotar je še najbolj zvest realiteti, dejstvu. Ob zaprti strukturi — Zagoričnikovo in Salamunovo — postavlja (v tej fazi)

odprto. Zato je — v tem pogledu — najbližji izročilu in tudi najbolj humanistično usmerjen. Nemožnost se pri njem šele izkaže. Nemožnost je šele zgodovinska posledica, ki nastopi kasneje, za možnostjo (medtem ko je pri Zagoričniku istočasna z možnostjo, pri Salamunu pa prvotna in sploh edina; ta pesnik je možnosti potisnil v področje, ki leži onkraj Reči, in s tem reizem utemeljil religiozno).

*Ce dežuje odpremo marelo
in če igra godba na pihala je praznik
imamo še druge zabave*

(Tok)

NARAVA SODOBNE POEZIJE. Minatti je vztrajal v situaciji čustvenega, idejnega, vsakršnega mačka, ni se ji odpovedal. Lamentacija o neeksistentnem človeku je njegova jutranja in večerna molitev, njegov na glavo postavljeni: Maria, Ave, Razumljivo. Njegova vpetost v revolucijo je bila tolikšna, tako temeljita, da je ne more pozabiti nikoli več. Potrgane vezi z Upanjem mu ne pomenijo razveze in osvoboditve, tudi ne preprostega dejstva; zanj ostajajo in bojo ostale, pomenijo in bojo pomenile raztrganost eksistence, natrganost življenja, presekane spoja z Živim izvirom in Pravim človekom. Minatti toži in kliče po Njem. Mikrosgodovina mini skupine je bila veliko manj usodna. Njen polom se je dogodil tudi v drugačnem makrosgodovinskem in socialnem kontekstu. Prej sta bila v sporu totalna politizacija in pravica do privatnosti, zdaj ponovna prebuditve človeka in zunajsmiselnost vegetiranja. Rotar si je zelo hitro opomogel od udarca, opustil toženje in prešel na nove pozicije; toliko laže, ker so različico obupa že kar se da natančno obdelali njegovi predhodniki, novo področje zunajsmiselnega pa je bilo pesniško še neodkrito.

Jasno je, da se pesnik ni absolutno prilagodil proizvodno-porabniškemu ciklusu in vegetiranju človeško nerazvitih ljudi — tako kot se Minatti ni bil prilagodil obupu. Minattijev obup še zmerom izraža obup nad neeksistenco upa in je torej izrazito negativistično čustvo. Podobno je tudi z Rotarjevo zunajsmiselnostjo (in navsezadnje tudi s Salamunovim nihilizmom, z njegovo zopersmiselnostjo). Tudi zunajsmiselnost je eksistencialija, ki je negacija smisla. Vendar je med reakcijama tudi bistvena razlika. Obup je direktna negacija Upa. Če bi hoteli odkriti isto strukturo pri Smislu, bi trčili na Ne-smisel. Zoper-smiselnost, a posebno zunaj-smiselnost pa sta v nekoliko drugačnem razmerju do smisla, manj neposrednem, manj preprostem. Čeprav sta si reakciji sorodni v tem, da je bil obup pristna eksistencialija privatnikov v totalitarnem okolju (da so izgubljeni zasebniki ta Obup živeli kot svojo najbolj intimno resnico), zunajsmiselnost pa je prav tako eksistencialno jedro proizvodno-porabniškega zaprtega cikla, sta različni v nečem drugem: Obup je ves čas doživljal sam sebe kot negacijo, zato je predstavljal nesrečno zavest, manj obstojno, odvisno, zunajpomenskost pa se nima za negacijo, vidi se kot nekaj

nevtralnega in predvsem naravnega, zato obstojnega, avtonomnega in trdnega. Rotarjeva intencija, da to vegetiranje razkrinka, da pokaže nečloveškost takšnega sveta (presojano seveda s stališča humanizma, določene predstave o človeku), je tu neprimerno manj očitna, bolj skrita je, implicirana. Njena posebna značilnost je v tem, da vidi v humanizmu nekaj nemogočega, zastarelega, nebogljenegega, neresničnega (pesnik je namreč videl polom in nemoč humanizma — bodisi da se je ta kazal v revolucijski ali v sentimentalni obliki). Ker torej pesnik izhaja iz humanizma, po njem méri svet in ugotavlja njegovo nečloveškost, ponesrečenost, obenem pa v ta humanizem ne veruje, pride v njegovi poeziji in v njegovem odnosu do sveta do zanimivega paradoksnega obrata: pesnik spodbija aktualno obliko sveta in z njo vred sam sebe, pesnik se isti sam s sabo (kar je normalno), obenem pa se isti tudi z aktualno obliko sveta (njegovo zunajpomenskostjo). Isti se torej s tem, kar spodbija. Izrazito shizofrena situacija. Jedro te poezije je samospodbijanje, nenehno identificiranje s tem, kar ni. (To velja tudi za Salamuna in Zagoričnika.) Bravcem in sebi se daje kot nekaj, kar ni (kot identiteta z vegetiranjem, kot aprobiranje vegetiranja), hkrati pa se ne daje kot to, kar je (kot identiteta s humanističnimi izhodišči, ki jih noče priznati, če pa jih — zasebno, sam pri sebi — prizna, ne ve z njimi kaj početi). Zato je drugačen tudi postopek branja te poezije, odnos bravcev do nje. Pri Minattiju se je bravec lahko brez nevarnosti identificiral z očitno zavestjo njegove pesmi, s tem, kar je pesem hotela in pripovedovala; in ni bil prevarjen. Intencija pesmi je bila — vsaj v nekem pogledu — enaka njenemu rezultatu. Pri Rotarju to ni več mogoče. Verjeti pesnikovemu očitnemu hotenju pomeni nasesti mu, biti speljan na krivo pot. Bravec eksplicitni vsebini te poezije načeloma ne sme zaupati, odkrivati mora tisto, kar je v njej skrito, tisto, česar tudi sam avtor ni hotel skril (z namenom, da bi otežil dojemanje pesmi), temveč kar je tudi samemu avtorju skrito; kar je dvoumna skritost ali skrita dvoumnost naše sodobne situacije, naš humanistično-reistični paradoks. (Zaradi vsega tega zahteva sodobna poezija drugačno estetiko, drugačno teorijo komunikacije med pesmijo in občinstvom, bravecovo intenzivnejše in ustvarjalnejše sodelovanje pri razkrivanju in s tem šele ustvarjanju pesmi itn.)

Rešitev iz te paradoksnе situacije, ki se pesnikom ponuja kot najbolj učinkovita, je ponovna postavitev Vere in enosmiselne Trdnosti, le da tokrat s popolno izločitvijo humanizma, z brezprizivnim sprejemanjem reizma. Če človeka ni, če obstaja le Reč (s svojimi čutnimi manifestacijami: rečmi), potem je odnos pesmi do braveca in braveca do pesmi, njun odnos pa je odnos reči do reči. Reč je po definiciji zunaj pomena, rešena uganka, in paradoks odpravljen. Besede v pesmi so brez pomena zame, imajo le pomen zase, ki pa je nam skrit in ga reč ne more nikoli odkriti. Vsaka reč ima svoj pomen; in to zadošča. Pesmi in braveci se srečujejo kot reči z rečmi, zaprti pomeni z zaprtimi pomeni, nikjer ni nobenega spora več, nobenega nerešenega vprašanja, nobene nejasnosti. Če ni nikogar, ki bi hotel reševati in razreševati svet okoli sebe, tudi ni nerešenih problemov. Vse si je med sabo zunanje, in edino prav je tako. Svet zame ali za nas nima nobenega smisla oziroma nesmisla, svet ima smisel sam v sebi in po

sebi. S tem je pripeljana do skrajnosti in kot program utemeljena zahteva po popolnoma nereflektiranem svetu. Sodobna poezija, ki jo obravnavamo, je poezija skrajnega reflektiranja (v njej je vsaka podrobnost, vsak delček skrit refleks drugega delčka, njegova in s tem lastna negacija), ki samo sebe predstavlja sebi in drugim kot zunajreflektiranost, kot popolno, naivno, neposredno, naravno odsotnost reflektiranega, kot čisto nevtrálnost v odnosu do Uma in Pomena.

*Živeli so v majhnem prostoru
dokler je voda voda je treba piti
skozi zazidana okna prihaja vonj po sopari
prisoten tudi drugje tokrat ali kako drugače
zato so dvignili roke proti soncu*

(Tok)

POSTOPNA REIZACIJA. Rotarjeva poezija kaže postopno odstopanje od humanizma in približevanje reizmu. Tudi zveze med prvinami (stavki, besedami, verzi, dogodki, dejstvi) se zmerom bolj rahljajo, vendar začasno še ostajajo podrejene temeljni ideji: podajanju *majhnega prostora*, zaprte situacije (*zazidana okna*), samoohranjevanju (dokler je voda, jo je treba piti). Pesnik gleda na vse to mirno, objektivno, ljudje — in on sam — se mu kažejo kot nekaj tujega, z mano komaj povezanega. Ta tuja množica se duši v zaprtem prostoru, vzdiguje roke proti soncu, a to njeno iskanje Rešitve je prav malo uspešno. *Sonce* — simbol Cilja — je *navadno sonce*, *prirejeno za posebne razmere*, ljudje vzdigujejo roke — hrepenijo po *Svetlobi* — v *čednem leskovem okviru brez posebnosti*. Njihovo koprnenje je uokvirjeno, omejeno; predstavlja kvečjemu lepo estetsko podobo. Rotar postaja predvsem slikar. Takoj ko je obračunal z možnostjo Rešitve, Spreminjanja, Akcije, je odvrigel tudi čas. Čas je potreben tam, kjer se kaj godi, kjer kaj nastaja, kjer gre nekdo od izhodišča k cilju. Če te teleološke strukture ni, je čas zgolj enakomeren, nevznemirljiv miren tok, v katerem je vse isto, vsi dogodki so enako pomembni: *vzdigovanje rok* je identično z *majhnim prostorom*. Prej je spreminjanje pomenilo vrednoto, zdaj ni nobenih vrednot več, vse si je enakovredno. Po čem naj pesnik sodi? Kaj naj mu bo za merilo? Vzdigovanje rok in zazidana okna nista v zagoričnikovskem odnosu vzdigovanja in padanja, Zakona Časa, ki istočasno realizira obe nasprotni smeri. Za Rotarja sploh nista nasprotni. Pesnik ju gleda kot dve smeri, med katerima ni niti prave vzročnosti. Vzročnost postaja zmerom manjša, zmerom bolj navidezna. Takoj ko je svet izgubil svojo zgodovinsko odprtost (v prihodnost), takoj ko se je zaprl, tudi ni več vzrokov in posledic. Stvari stojijo ena ob drugi, zmerom bolj vsaka zase v sebi samostojna, zmerom manj povezane — čeprav je res, da ta proces reizacije na tej stopnji še ni prišel do svojega konca (vršiči v poeziji I. G. Plamna). Tu se šele izvija iz tradicionalnejših oblik. Pesem je še zmerom globalno povezana, ima dovolj enotno zgodbo, le ta povezava postaja zmerom bolj nenujna, prosta, viseča, nebitvena, naključna.

Posamezni verzi se zmerom bolj osamosvajajo in začenjajo živeti avtonomno življenje.

*so pravili drug drugemu in na koncu že vpili
hiša je kar čedna s to streho*

(Tok)

KRIKA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA. V toku postopne reizacije pa se ves čas oglašajo še stare prvine, pesnik jih celo krepi in razvija. Na klasičen način biča samozadovoljnost povprečnih mestjanov, ki so do kraja privolili v zaprti proizvodno-porabniški cikel, se prilagajajo vsem njegovim manifestacijam, nočejo videti čezenj. Tisto poprečno, kar imajo in v čemer živijo, jim je vseč, pomeni jim Merilo za vse. Tako predstavljajo zabiti, nerazvit, topoumen svet. Če se med sabo spopadajo, to niso več Boji, Vojne, ne majejo in ne podirajo se več kraljestva, narava ne pozna več bliskov in viharja, vse je udomačeno in spravljeno na mini mero (v tem je očitna sorodnost s Salamunovo kritiko banalnih srednjih slojev): *trčenje besed je podobno iskri*. Ni več svetovnega spora med dvema Besedama (recimo Komunistom in Kapitalizmom, glasom Prihodnosti in zvonom Svobode), ki grozi upepeliti ves svet, vsi spori so besedni in besedni spori so sporčki, sosed opraska soseda, predstojnik stopi uslužbencu na kurje oko, prijateljica je obrekovala prijateljico, največ, kar se zgodi, je požar v mestnem veterinarskem zavodu. Ogenj vidimo le še v muzejih, varno shranjen za netalečimi se stekli, pod njim je z buciko pritrjen listek z natančnim domačim in latinskim strokovnim imenom. Le *iskre* še prasketajo po tem našem ljubem udomačenem, nenevarnem, nerazburljivem, motnem svetu.

Vse je z vsem v primernem soglasju. (Kako različna je Zagoričnikova vizija, odkrivajoča Spor kot temelj življenja!) *Za vogalom teče kanal / brezpomemben vendar miren*. Vse je primerno mirno, voda iz kanalov se ne vzdiguje, gnus ne preplavlja ulic, kuga nas ne zasipa s svojimi smrtonosnimi klicami, vsak odtok je skrbno izpeljan v bližnjo reko, pregledal ga je mestni fizik in mu dal higienično odvezo. Ljudje niti ne vejo več, da živijo v zaprtem prostoru, škatla, v kateri gomazijo, se jim zdi Ves svet, edino mogoči, pravi, prijetni svet. Zato: *sklenjen kovinski obroč okrog mesta / zapirda običajne poti časa / prihranjen za drugo priložnost*. Rotarjeva poezija je tipično urbana poezija, vse je v njej posredno, civilizirano, na videz kulturno, poravnano, dezodorirano, klasificirano, asfaltirano, vse urejeno s prometnimi znaki, podhodi, vertikalami in horizontalami, iz stanovanja v stanovanje se komaj sliši, sstanovavci se komaj poznajo, vsi živimo eno samo množično, a atomizirano življenje. V tem našem ljubem mestu čas ne teče, ni ga, ure sicer kažejo nekaj, kar pravi čas nadomešča, vendar je to domači, mestni čas, *prirejen za posebne razmere*, rodni izum časa, ki ne teče, ki ne zori in propada, temveč se ponavlja, prestopa, stopica na mestu, dela videz in vtis časa, v resnici pa je popolnoma zunajčaso-ven mehanizem. Pravi, pristni čas v mesto nima dostopa, mesto je zaklenjeno z obročem, zavito v staniol papir, neprepustno za vetrove veselstva,

avtonomija neavtonomnosti. Prečudovita iznajdba, tak okvir ali obroč, ki nas varuje vsega hudega, zraven pa ga ne vidimo in ne trpimo od zaprtja, od klavstrof obije.

Ni več ne idealov ne moškega orožja, vse to je zloženo v narodnih galerijah. *Zastave in kopja v vitrinah drsijo tudi skozi stene.* Nekoč so ljudje umirali za *zastavo*, za simbol Svobode, Naroda, Vere, za Vrednoto nad vrednotami; danes peljemo svoje predšolske otroke v nedeljo dopoldne na ogled teh znamenitosti, razlagamo jim: to je tank in to bodalo, to mušketa, to mačeta, to so bili temni temni časi človeške predzgodovine, ko je brat izdajal brata, rojak pokončaval rojaka, ko je na svetu vladal še prepir in zlo. Danes je, hvala bogu, vse urejeno. Živimo v velikanski lekarni, ki združuje *dobro in zlo*. Nekoč tako pomembna principa sta se medsebojno odpravila, nevtralizirala, kaj je danes *dobro*, kaj *zlo*? Je, kar je, živimo, kar živimo, in tako nam bog pomagaj! Nobena stvar ni več to, kar je bila nekoč — prevelika, preskrivnostna Zadeva, ki je skrivala v sebi vse polno pomenov, ti pomeni pa so kdaj pa kdaj udarjali na plano in vse — nepričakovano — razbili; zdaj teh pomenov ni več, nepreračunljivosti so porezane korenine, zdaj je naša biblija velikanska šolska Računica, v kateri so zbrani vsi potrebni podatki za naše vsakdanje življenje. Dve in dve je štiri, štirikrat štiri šestnajst, to so edine možnosti, naš svet ne pozna nobenih nenadejanih možnosti več, nobenih izbruhov, vojn, strasti, alienacij, zablodelosti. Vse je, kar je: *premiki v zemlji so le premiki* — ne pa udori, katastrofe, potresi in pretresi.

Takšen je naš svet, samozadosten in samovšečen, prirejen za malo-meščansko prežvekovanje preteklega. Ne vidi iz sebe. Ne ve, kaj se pripravlja zunaj. A pesniku je to znano. Čuti, da se takšno nečloveško življenje ne more dobro končati. Življenje malomeščana je *pesem v zaprtem sodu / postanek na konici noža*. Salamun sam opravlja posel mestnega konjederca, ki je v navalu svete jeze podivjal in namesto konjev dre svoje someščane, te zoprne četrtljudi; Salamuna je obsedel Vidov ples religioznega izvirka. Rotar je mirnejši, manj se čuti poklican, še manj izvoljen. Nič ne namerava opraviti sam. Njegove roke ne vodi Bog Lizola. Čaka. Zadovoljuje se s čakanjem. Ve, katastrofa bo prišla, čeprav mu še ni znano, po kom; maščevanje bo prišlo, a ni še jasno, kdo bo njegov vračnik. Apokaliptična znamenja so še nejasna, komaj napovedana v krvavi zarji: *otrpnejo v nenadnem prihodu dneva / poraznem napovedanem s slutnjo prejšnji večer / v plesu duhov nad grobovi spečih / napoved stika spreminja poti gibanja / nekoga ali nečesa v obtoku časa*.

*okus po soli združuje nekaj
(Žival)*

NEKOHERENTNOST. Salamunov svet je skrajnje koherenten. Vsi njegovi deli tečejo iz istega vira, izrezani so iz enega bloka. Zagoričnik pozna dve smeri, vendar se mu je že dovolj kmalu posrečilo, da ju je poenotil v višje počelo: v Zakon Časa in jima dal s tem notranjo mero. Rotar ni gotov sam sebe. Niha. Meče ga sem in tja, pada iz enega položaja v dru-

gega. Po polomu perspektiv mini skupine mu ni jasno, kako je prav za prav s tem svetom in njim samim, kaj naj znotraj življenja, ki ga živi, počne? Naj spet veruje? V Reč. Že, ampak... Naj še naprej kritizira vsakdanje okolje, način življenja srednjih slojev? Že, ampak... Ta trenutek nadaljuje humanistično kritiko vsakdanjega življenja, na tihem preti s katastrofo, torej ima temelj, Arhimedovo točko (Prihodnost, Nič), naslednji hip se mu že zazdi, da s to prihodnostjo, ki je povsem negativna, ni nič, da ne daje nobene prave opore, da sili človeka v abstraktno preroštvo, v zastarelo kulturno-politično kritiko, in že pristane v svetu, ki ga je ravno kar popolnoma zanikal. Ne znajde se. Ne ve, kako in kam. Spodrezane so mu noge. Rad bi stal, a ga ne držijo. Rad bi gledal, a ne vidi. Spet spodbija sam sebe, spet živi, česar ne živi, in oboje hkrati: prihodnost, v katero ne veruje, in zdajšnjost, ki se mu studi. Do kraja neutemeljen pada, se vleče naprej ali nazaj, slepi hromec brez bergel. Zdaj ne gre več za mačka, položaj je nevzdržnejši, stiska hujša. Imeti mačka, kakšna sreča! Imeti mačka, to je rešitev, stališče — to je čustvo kesanja, opravljanje pokore, moralčno samoočiščevanje v zavesti grešnosti. Storil sem greh, zdaj sem že napol rešen, ker se greha zavedam, ker vem, da je bilo moje dejanje greh. Že funkcioniram moralčno. Že sem spet vključen v eno od svetovnih pozicij, koherentno, varno, s perspektivo drsim po tiru bivanja. Vendar moralnega mačka ni mogoče imeti kar naprej, ga podaljševati v nedogled: maček zahteva pokoro, ko pa si spokorjen, moraš začeti Novo življenje, uvrstiti se v Vrsto Pravičnih, zapeljati se po Tiru Pravega. Potem spet lahko grešiš, a grehi smejo biti zgolj posamezne iztiritve, padci, nesreče, nikakor pa sistem. Sistem je Bit, Niči so le luknje v tem sistemu. Tu pa se je Rotarju zalomilo. Maček ga ni pripeljal do Tira, do Vrat v to ali ono božje kraljestvo, nikakor se mu ni posrečilo uvrstiti se nekam. Ves potoglav se opoteka zunaj vseh vrst, tava od ene k drugi, vsaka ga pri priči zavoha kot izdajavca, kot glasnika lukenj, ki se le od časa do časa vključi v polno Bit, sicer pa se potepa po širnih nekontroliranih planjavah nezavezanosti. Od daleč se sicer spogleduje z Vrsto, ki je nekoliko oddaljena od drugih, njena barva je črna, njen korak kar se da nepravilen, anomičen, anarhističen: z Vrsto pripadnikov Niča. Tudi ti vejo, kaj je prav in kaj ne. Bit so zamenjali z Ničem, zdaj živijo v njegovi sredi skoraj enako dobro kot drugi v tej ali oni različici Biti. Vse je Nič, to je njihova einsteinovska formula. Vse je Nič in Nič je naš Gospodar in spet: vse je Nič. Nič ni potrebno rešiti, ker je vse že vnaprej nerešljivo, nično. Nič ni treba trditi, ker se nič ne da dokončno trditi. Vsaka trditev mora biti le negativna, se pravi: trdim, da to ni in to ni in to ni; kaj je, ne vem; vse je vprašljivo; največ je postavljati vprašanja; na ta vprašanja pa je mogoč en sam odgovor. Spominjajo na Molièrove filozofe pironiste, ki jim je bilo v njihovi skeptični zagnanosti prav tako vse absolutno jasno in ki so bili v tem hujši od slehernih razglašanih, neskritih dogmatikov. Tudi njihov Temelj je jasen: Nič, njihov Cilj razločen: Nič, njihova praksa znana: vnašanje Niča v vse, spreminjanje vsega, kar še stoji, v Nič. Rotarja ta nauk privlačuje, ker je trden, moderen, nihilist ve, česar dogmatiki ne vejo; da se vse konča s smrtjo (z Ničem), da se nič ne ohrani, da je vse minljivo,

da je vse, kar bivamo, mitologija in mistifikacija. Vendar — nekaj mu ne da, da bi se na pete na glavo zapodil v njihov trop in pozvanjal z njimi vred v čast njihovega enoličnega Boga. Je to posledica vezanosti na izročilo, okus, strahopetnost, počasnost, neodločnost, tega sam ne ve. Ve le to, da ne more ne sem ne tja, da ne ve, kaj bi in kaj je in kaj je res: da je trpen dokument tega, kar se dogaja z njim. Dodajmo: in kar se dogaja z večino nas vseh.

To nihanje: na eni strani potujoče dogmatske vrste. *Kazali so proti vzhodu in drugače / po poti je vendar treba hoditi / v vrsti ali ne to je danes nepomembno / važna je enotnost kraja.* Eni kažejo proti vzhodu, drugi proti zahodu, tretji v nebo, četrty v pekel, kakorkoli, le da je smer, le da se da hoditi, da se človek navadi na enakomerno pozibavanje kamele, udarjanje vlaka, brnenje motorja; ko nekam potujem, se ne sprašujem več, ali je prav ali ne, samo potovanje mi daje zavest koherentnosti, stalnosti, varnosti, solidnosti. Kako naj vem, ali bom prispel na Cilj? Glavno je, da se mu bližam, da mi je Cilj jasen: da Cilj je. *Enotnost kraja*, koherentnost skupine, institucije, množice, zavesti, to je bistveno. Sam ne morem biti nikoli enoten, sam sem le sam — to pa je komaj vzdržno bitju, ki ni rojeno za samoto, človeku, ki je družbeno bitje. A kaj, ko so vse te urejene in neurejene vrste le griva podivjanega žrebca, le kamenček na kapi vulkana, ki se pripravlja na izbruh. Kako naj se jim zaupam? Preveč domišljije imam, da bi se počutil varen, ko sem ovca med ovcami, ki drvijo v prepad. *Prostor velika dlan na steni lokomotive / pošast porojena iz blodenj in bolezn.* Lokomotiva drvi v neznano, atomski pošasti se blede od sle po neznanem, jaz pa naj sedem v vlak, ki ga vleče za sabo in ki mu je namenjeno, da bo vsak čes zdrknil čez ploščo sveta, čez rob oceanov? Stiska me, duši, ne moremo se prilagoditi proizvodnoporabniškemu životarjenju, mera tega življenja je premajhna zame. *Možnost besed zmanjšana v preozkem drlu.* Pripadnike nasledlega broda, iztrijence mini skupine bo ravnokar zadušilo, obroč družbe, v kateri prebivajo, jih zmeraj huje veže okrog prsnega koša, zrak ne doteka več, sapnik se je zožil, *besede* — izpoved — ne morejo na dan. A če bi *besede* bile, lepo spravljene v srcu in pameti, pripravljene, da udarijo, da razložijo resnico, potem bi vse še šlo. Problem bi bil le v nepravčnosti, nasilju okolja, ki človeku Resnice ne pusti, da bi svojo — in s tem našo skupino — Resnico izpovedal na glas, vsem ušesom jasno in blagodonečo. Razbili bi okvir, ga vrgli proč, slabo socialno-politično ureditev nadomestili z dobro, in problem bi bil rešen. A žal ta vzorec naših prednikov, ki so tako naivno in prisrčno verovali v Absolutnost svoje Resnice in popolno zavrženost vladujoče družbe, za nas ne prihaja več v poštev. Med njimi in nami je zgodovinska skušnja, mnogopovedna, nespodbudna, bridka. Našim staršem se je posrečilo zamenjati zunanjo oblast, institucije stare družbe so brez ostanka vrgli na smetišče, vse so postavili na novo, zamenjali so barve, zidake, zavest, odnose, vrednote, še lak in transparente, a ... Ta »a« je naša bridka zgodovinska skušnja. *Obroč* je ostal, čeprav je druge barve, iz drugačne kovine in ima drugačen naslov; še zmerom stiska, še zmerom se dušimo, še zmerom nismo našli svoje rodne Itake. Pesnik ne toži in ne cvili (kot žaluje nad istimi dejstvi recimo

Minatti); ugotavlja: ugotavlja predvsem razliko. Ni več pomemben obup nad neizpolnjenostjo sanj, nad tem, da je večno živi zimzelen sicer preživel voléjo zimo in nečloveški sneg, posušil pa se je sredi najbolj mlačne pomladi, bistveno je nekaj povsem drugega: da ni več Vere v Zimzelen, da se viharji ne dajo previhariti, da ni Besede, ki bi pomenila Znamenje, novi Cilj, novo Odrešitev. Ni hudo, da beseda ne more iz *preozkega grla*, da so družbene komunikacije zaledenele in neprehodne, hudo je, da se je beseda v srcu in glavi posušila: da besede ni več. Mogoče so sem in tja kakšne majhne, nepomembne, empirične besedice, a te niso Ključ, te so le proteze, naramnice, pasovi, vezalke. Rotar je pesnik te situacije, situacije, v kateri manjka temeljna koherentnost človekove identitete z njim samim.

Zato ima roke obrnjene v drugo smer, zmerom v drugo smer. Zato se je vse, kar se je zgodilo, zgodilo po naključju. Od tod nepomembno vendar zanimivo propadanje mesta / jok nekoga nad zanemarjenimi okni. Pravi si: kakor da bi sploh morali tekati drugam. Ali se ne da živeti kot ovca ali hrošč ali list ali kamen? Nesmisel vrnitve ima posebno vlogo v tem kraju. Kaj bi se vračali v Izhodišča, v Temelje, bodimo, kjer smo in kar smo! Dovolj je stvar ki nekoliko meri. Zakaj hočemo mero Mere, človeka Clovečnosti, Sveti svet? Neumen poskus otipati svetlobo. Zakaj se ne zadovoljimo s tisto merico svetlobe, ki nam prodira skoz opno okoli planeta ovitega obroča? Še zmerom je boljše kot nič. Vidimo sicer slabo, vendar vidimo. Zakaj hočemo nemogoče? Pesnik — današnji človek — bi se rad prilagodil, čez vse rad bi obrnil evolucijsko črto, sestopil za nekaj klinov, postal Žival, razrešena mučnega hlepenja po Nesmrtnosti, po Biti, po Bogu, po Sebi, a kaj, ko tega ne more. Ne more sam sebe in s svojimi močmi zmanjšati, si vzeti višino in težo, izbrizgati odvečne možganske centre, ne more privoliti v gibanje skrečeno na vreščanje živali. Žival, ki jo skušamo živeti, je žival z dvomljivim mesom. Nič več ne vem in ne znam: drugačna je pot primerjati je ne morem.

*Smisel ne sije skoz predmet
(Okus)*

IZGUBLJENOST. Pesnik ravnokar obravnavano témo intenzivira in variira. Njegova téma ostaja on sam: lastna izgubljenost v svetu. Vse je vprašljivo, a vendar iz te vprašljivosti ne dela sistema in trdne točke. Popisuje, kako ga zanaša, kako niha, kako plava, njegovi popisi pričajo o znakih, ki jih puščajo na njegovem otrplem, mlahavem telesu kvazi dogodki našega kvazi sveta.

Fizični obstanek danes ni problem. Vsi imamo zadosti kruha in streho nad glavo: *Skrb zaradi strehe je odveč*. Muči nas še zmerom nekaj drugega: *iskanje nečesa znotraj kroga*. Pa se da znotraj kroga (*okvira, obroča*) sploh kaj najti? Ali pri najboljši volji in pri vsem trudu nazadnje ne izbrskamo le *nekaj zlizanih misli v obtoku*? Mogoče pa je treba iskati *zunaj kroga*? Mogoče *približevanje ali kaj drugega / obstaja v brezbarvnem prostoru na nasprotni strani*? Kaj sploh iščemo? Kakšna je tista stvar, ki

jo iščemo, zaradi katere — ker je nimamo — nismo zadovoljni s sabo in svojim svetom, še več, menimo celo, da ne moremo človeško, to je smiselno, živeti? Ali *pe enako podobna sebi / kot kakršni koli stvari v obsegu*? Ne znam se izraziti. Nimam besed. Vse, ki jih uporabljam, so neuporabljive: *otečene besede nerabne kakor vedno*. Z našim jezikom ne pridemo nikamor; bi bilo treba iznajti novega? Ampak saj sploh ničesar novega ne iznajdemo, obnavljanje danega se nenehno perpetuira: *manjka odkritje otokov in celin, nihil novi sub sole, enakomerno razdeljena presenečenja, manjka tudi izbira med gibanjem in stanjem*. Ne izbiramo več, niti izbire nismo več zmožni. Volimo le to, kar smo in kar je: *stanje*, prav za prav sedenje, ležanje, položenost. *Gibanja* ni; kar se prodaja kot *gibanje*, je le sejmarska igračka, slepilo. Nič se ne posreči, pa naj počnemo kar koli: *spomnimo se prošelj za dež*, kako nenavadno neuspešne so bile. Brez dvoma, vse vrste eshatologij, mesianstev, Novih svetov, vesoljnih Obljub, vse same praznoverne *prošnje za dež*. A dežja ni. Suša je popolna. Vse je zabito in zablokirano. *Misel znotraj ne predre stene*. Ljudje se s svojih planetarnih religioznih izletov *vračajo brez plena / z okusom v otrplem jeziku / izsušenem zaradi mnogih možnosti / z okusom po postanem*. Vse te možnosti so navidezne, fiktivne, izmišljene. Niti ene ni. Oziroma: ena sama: ta, ki je in ki sploh ni možnost, temveč danost: *postana* možnost. Sem in tja pa celo zoprna možnost, danost nasilja, občasnega zmerom znova ponavljajočega se preganjanja: *spomnimo se lova na čarovnice*. Ničesar ne moremo spremeniti, ker ni časa. Če ni časa, ni možnosti spreminjanja: *drugače teče čas / ujet in zaprt v nekaj strani*. Vse postaja *dvomljivo*: pesem in drugo. *Obstoj pesmi dvomljiv z gozdovi in prostoru*. Še zmerom se ne morem *stisniti* v kepico brez pomena: *stisniti v kot ni tako lahko*. Bo zares prišla katastrofa? Se ji da zaupati? *Najbolje je čakati jutra*. A kje je živa vera Judov v babilonski sužnosti, ki so peli: zdaj je noč, a prišlo bo jutro? Pot iz sužnosti je prismodija, saj vemo, kako to gre: *potem so krenili naprej po skoraj znani poti*. Edino, kar se da, je plavanje sence: *obstati v razmerju s svojo senco*, vse je padanje predmeta skozi prostor, padanje, ki je povsem neustavljivo zaradi neznanih vzrokov. Ko bi se vsaj dalo kaj razbrati, kaj določnega. Tako pa plahutamo drug ob drugem kot *senca ob senci*, neznana nam je pot, od kod in kam. Izgubljenost je najhujša zaradi nevtralnosti, mraka, nejasnosti, neizrazitosti, v kateri smo; to je tista že znana zagoričnikova luč, ki ni ne svetloba ne tema: *ali drugačna pot svetlobe ne pomeni ugašanje / tudi prižiganje je temu tuje*. Smo v izgubljenosti mlačnega in postanega.

*Se spati je težko če ne veš kam pelje vlak
(Zenit)*

OBEŠENJAŠKA NEMOČ. Opotekanje se nadaljuje: prihajamo v zenit nemoči. Situacija postaja obešenjaška. Pesnik zmerom bolj fiksira nefiksiranost sveta oziroma fiksiranost zračnosti. *Odločil se je opolnoči med levim in desnim*. Od Velikega, Pomembnega, Težkega, Vesoljnega je ostala le še burka v domačem krogu. Odločati se, zares smešna stvar. Tu morajo

imeti svoje prste vmes skrivnostne vedeževalke, hiromantinje so danes vest in glas sveta, pojdimo opolnoči na križišče, zaokrožimo ris, ponesimo s sabo nekaj srnjakovih dlačic, dekagram kafe, košček mila in list gnile solate, vse to polijmo z bučnim oljem in zalijmo s scalino dvomesečnega dojenčka, nastalo zmes položimo v pripraven zabojček, potem pa na vso silo pihajmo vanj; mogoče se bojo odprle platnice tega našega tako strogo zavezanega in zašitega sveta, mogoče bomo lahko pokukali vanj in videli, kar nam je zdaj odrečeno. Zares, *nekje na vzhodu je počilo*. Bo, ali bo? Se bo zgodilo? Ah ne, saj vemo, da ni nič, tudi burka ne daje pokoja. Vse je le vožnja z zaprtimi očmi skozi temo. Res je, da je *odločitev pomembna odločitev*, vendar kaj bomo s črno magijo, s polnočnim plesom, okostnjaki, srnjakovimi brčicami in čiračarami sodobnih kvaziideologij (smo v dobi konca ideologij). Oh ti široki svet razodet do podrobnosti! Saj je vse le področje znanosti, računstva, tega, kar je do kraja in brez ostanka znano; poleg izmerljivosti in prostorsko kvantitativne preverljivosti vseh stvari pa je znano predvsem to, da smo zašiti v žep neznanega ponočnjaka in da nam njegova majava hoja ne daje nobenih posebnih užitkov. Znanost znotraj črnega žepa, kakšno zadoščenje, kakšna perspektiva. *Spoznati usodo in jo zapeljati*, to že, vsak ti obeta Lepšo prihodnost, na koncu pa se izkaže, da smo bili vsi na škodi. Žal se ne moremo odpovedati spoznanju: *igra predvidevanja dogodkov ni uspešna / če gre za rešitev v lesenih razmerah*. Lesene razmere, da, tako se temu pravi, drvarsko okorne, hlodi smo, ki smo obležali tam, kamor nas je stresel voz nam povsem nerazumljive in nerazumne, v abotnega voldkodliaka predelane Zgodovine. Kar živimo, je *nemožnost dotikanja*, znani srednjeevropski svet stolpnice in drugih čebelnjakov je do skrajnosti natančen v vsem: v izoliranju in v pričujočnosti ob skupnih magičnih obredih; vsaka *predstava se prične natanko ob določnem času*. Tu ni popuščanja. Vsak naj se drži pravil. Kdor jih bo prekršil, bo tepen. Mislimi moraš zgolj na črto, ki so ti jo določili. Šk'liti čez njo, je nespodobnost. Saj vemo, da *Obzorja* ni, da je namalano, *obzorje* je le vrstica, ki so jo nekdanji Velikani potegnili okrog svojega tabora, zdaj spijo in hočejo imeti mir, ne marajo, da jih kdo ponoči opazuje. *Obzorje* ni horizont Biti; zato ni v resnici prav nič nevarno, če se nam misli srečajo s tem našim pretežkim, od vlage napojenim, čez naše oči poveznjenim pokrivalom. Sleherno *stikanje misli z obzorjem nečesa omejenega je varljivo*. Ne morem postati sam s sabo identičen, s sabo kot s Človekom, sem pa — in ne morem drugače — identičen z vsem kot z rečmi: vse je identično z vsem, vsaka reč z vsako rečjo. Zato je vseeno, ali srečamo Boga ali Gospoda Antona, isto pomeni: zaslišati zvok trombe na dan Poslednje sodbe ali uščipniti miš v njej ljubki, mehki, navihani repek. Svet se je čudno zamotal: *neomejeno premikanje / v daljavi že zastrti z nekimi dogodki / je podobno dejanjem ob nepravem času / vendar to ni tisto kar pomeni žvižg / ali srečati gospoda v temni obleki*. Zdaj je vse popolnoma jasno: nož ni cmok, je pa pladenj; pladenj ni nož, je pa cmok; cmok ni pladenj, je pa pladenj. Stvari dobivajo svoja zanesljiva merila, znanost se je izkazala za kar se da uspešno gospodično: vse nas je zapeljala, zdaj sedimo na njeni geometrični postelji in poslušamo predavanje, ki nam ga je pripravila namesto priča-

kovanega poltenega užitka. Rešila nas je, bodimo ji hvaležni. In rezultat: zagotovljena nam je Srečna družba. Srečni smo — ne: srečni moramo biti — da smo se navsezadnje izkopali iz srednjeveške umazanije, da ni več kuge in lakote, da se makadamske ceste, po katerih so se vozili postiljoni Marije Terezije, umikajo asfaltnim in betonskim cestiščem, da gradimo svojo Strado del Sole, ki nas bo enkrat za vselej popeljala v Campanellovo Città del Sole. Prej je to obetala politika, zdaj je politika podala roko ekonomiji, obe devici skupaj — s pomočjo tretje, znanosti — bosta uresničili tisočletno kraljestvo. Kar so sanjali Joachim da Fiore, Fourrier, Tomaž Mor in sveta Katarina, to se nam obeta v najbližji prihodnosti, in tokrat ne več na mistični, utopični, čustveni, nerazumni način, ne, zdaj so tu dokazi, elektronski računalnik je izdal svoj blaženi Manifest, naša domača ročna računalna so ga podprla, stvar je tako jasna, da se da predočiti s kroglicami na računalu za prvošolčke.

Pesnik vse to ve, srce se mu medí, ko vidi, kako je šlo človeško delo v cvet, kako bogato je obrodilo trpljenje zgodovine. Ve, kaj je *merilo stvari ali globina sence opoldne*, ve, da je to *poigravanje podob v paradoksu* in da to poigravanje *naposti za hip ko doseže zenit konica*. Zdaj smo v zenitu. Prišli smo do vrha, preplazili vse nebotične stene, zmagali vse previse zgodovinskih ukan, *Zaprta prostor* je Leibnitzov ali Panglossov najboljši svet izmed mogočih. Dozoreli smo v dan Spočetja Novega sveta, v dan, v katerem so se razkrile vse Skrivnosti. *Konica zdrsrne skozi stene zaprtega prostora*. Vse je pripravljeno, vse luči prižgane, slavnostni govor bo vsak hip zadonel z balkona naše Humanitarne Akademije Znanosti, *zaradi bližnjega dogodka je razsvetljena okolica*, in ... in ... ali Veličina res ne bo nikoli zmagala, ali jo bo res zmerom porazila banalnost? *To je slika gospe pravi tista na levi*. Pogled čakajočih množic torej ni uprt v lansiranje najbolj znamenitega sputnika od mogočih: v lansiranje nove Zemlje. Ženske še naprej opravljajo, moški se še naprej prepirajo, vsebina najbolj srečnega in popolnega sveta ostaja večna vsakdanjost slaboumnih Butal, navsezadnje še: *ampak srečanje je tisto kar manjka*. Dogodka ni, izstrelitev je odložena do prihodnjic, svet bo še nekaj let drsel po izrabljeni in svetleči se zadnji plati, njegova pristna resnica bo še naprej *zvižanje v želodčnih ali drugih krčih*. Zatorej: *stopi naprej bratec po prejšnjih stopinjah*. Kar se zdaj zgodi, je sodni dan v burki: *takrat se oglasi trobenta za odrom*. Pesnik se prav nič več ne grize, da samoprevvara ni uspela, da je trobenta lesena, naš svet oder na sosedovem skednju, da piha občinski bebec v trobento zaman in da je Novo življenje potonilo v občinskem gnojišču.

*Vsekakor je potreben zasilni izhod
v primeru povodnji neprimerni čolni
(Sistem)*

PARADOKSALNI HUMOR. Gotovo smo že opazili, da postaja Rotarjev pesniški svet nekam humorističen. To ni Salamunova bistroumnost, izrazita, jedka, razkrajajoča ironija, ki je posledica avtorjevega nenavadno aktivnega odnosa do sveta; Salamun si ne more pomagati, vse se mu pri

priči pod prsti spremenjeni v posmeh, v skoraj ponižujoče smešenje. Rotarjeva pasivnost povzroča drugačne učinke. Njegovi verzi prav za prav niso naperjeni zoper nikogar, kar tako so, visijo v praznem, pesnik pove, kar se je vanj usedlo. Pomanjkanje koherentnih zvez med dogodki, razpad dogodkov in sveta, osamosvajanje prvin, vse to se kaže samo od sebe, brez grenkobe ali zagrizenosti ali temačnosti. Rotar nič ne razbija, se ne maščuje, ne očiščuje, sploh nič ne dela: njemu se dela, svet se dela na njem. In če se svet pokaže smešen, nebogljen, smešen, ni avtor te poezije prav nič kriv za to. Rotar sprejema svet, kakršen je, vendar ne privoljuje vanj, pa tudi ne ne privoljuje. Že obravnavano samospodbijanje je rodilo na določeni stopnji — zdaj, ko se je pesnik nekako osvobodil prevelike težokrvnosti, ko je postal prostejši v odnosu do sebe in sveta, ko se je skoraj že do kraja odrekel tožbam, ko sicer še ni zanikal humanističnih in drugih tradicionalnih človeških izhodišč (težnje po Rešitvi itn.), jih pa jemati kot že vnaprej nemogoče, ko se mu je torej posrečilo gledati objektivno, neprižadeto, skorajda lahkotno samega sebe — humor. To je paradoksn humor samospodbijanja sveta in pesnika. Avtor nima nobenih drugih ambicij več kot popisati svojo obležanost. Ne stremi več k Rešitvam, le podaja to svojo nekdanjo, zdaj že opuščeno, pa vendar še ne opuščeno zagledanost v Rešitve. Odnos do Rešitev mu je ostal kot vzorec, kot pasiven odtis, kot preteklost, kot ostanek čustva; in ker ničesar ne zavrača, ne odpravlja tudi tega ostanka. Naj bo, če je. Vendar pa vanj ne veruje, ne goji ga kot nekaj resničnega, aktivnega, mogočega. V njem leži kot usedlina. Ves svet — popadan po koščkih — leži v njem kot usedlina. Rotarjev humor je smešna situacija usedlin, ki so zapletene v nebogljen in nemočno igro, povzročeno po drugih in drugem, nerazumljeno, odvečno, neumno, a pristno.

Zdaj je postal svoboden. Ni mu potrebna zagoričnikovska zagrizenost, da bi vzdržal. Saj mu sploh ni treba vzdržati. Saj ničesar ne drži. Rotar ni kariatida ali Atlas. Na njem ne sloni ničesar. Kakšen svet neki! Sveta ni. Svet je igra senc, usedlin, ki odsevajo v pesnikovih očeh kot pesniškem zrcalu. Tudi ni šalamunski strojček za strganje umazane kože, lupin, gnilobe, odrgnin, čudežni strojček za ustavljanje aseptičnega sveta. Ničesar ne namerava očistiti, nič odpraviti, nič pokončati, nič utemeljiti, sploh se na noben način noče mešati v megleni potek tega visečega sveta. Naj visi, kakor mu je všeč. Sam je zdaj neodvisen: sence ga ne prizadevajo, saj je sam senca, senca skoz senco, to nič ne boli. Vse je izgubilo resničnost, trdnost, otipljivost, gotovost. Eno je drugo in pesnik z največjo lahkoto piha v te sence, sence se postavljajo na glavo, plavajo naprej in nazaj, se premešavajo in s tem kažejo svojo resnico: resnico sveta: svet je senčna igra.

O *Dogodku* govori brez težave. Dogodek nima več teže in realitete. Ni več nekaj, kar zahteva Vero vase, prakso uresničevanja. Kje sta že vzpon in padec miniskupine! Takrat je še nekaj stalo, čeprav je bilo v tem nekaj prav malo gmote. Zdaj je z gmoto enkrat za vselej opravljeno. Z *Dogodkom* se da igrati (s sabo se da igrati). *Verjetnost je tisto očarljivo v dogodku / zgodilo bi se lahko že včera. Seveda, včera, danes, jutri, kako je to brez pomena. Vse, kar je, je mogoče rahlo prelivanje sprememb, te spremembe pa so prelivanje senc. Razlike so tako popolnoma brez pomena,*

da lahko govorimo o njihovem kakršnem koli pomenu. Razlike so, razlike niso, in? Zato: *Drugačno je stanje snovi oblikovane kot kocka / ali možnost oblikovane kot kocka / ali možnost predmeta v drugi luči / zajemi smešnost v poseben prostor / stara aktovka debelega gospoda / nejasen izvor oblike nečesa opazimo le spotoma / včasih pomeni isto kot izgubljen denar / shraniti kozarec v nočno omarico / ali pomisliti natanko o nekaterih stvareh.* Znanstveni, objektivni, pusto opisovalni jezik se meša z najbolj banalnimi opravki. Kaj je eno in kaj drugo? Svet je tako absolutno abstrakten, izprazenjen vsebine in pomena, da je vse mogoče in nič ni mogoče, da je kocka isto kot *aktovka debelega gospoda*, da *denar* pomeni — a le *včasih* (Rotar za nobeno ceno noče biti dogmatik) — isto kot *shraniti kozarec*. To je že prava igra presenečenj, vodvil, v katerem iščemo skritega ljubimca, pa najdemo staro krtačo za zobe, iščemo nevesto, pa odkrijemo serca, ki šahira, in vsem nastopajočim se zdi to popolnoma razumljivo in normalno. Niti ne vejo, da so iskali kaj drugega. Iščem nevesto, najdem konja, ali to ni prav? Kaj je tu narobe? Ali nisem našel, kar sem iskal? Seveda sem našel — saj med konjem, nevesto, šahom, robcem, stekleničko z dišavami in Zaratusstro ni nobene resnične razlike; vse razlike so le odtenki, razlike senc. Vsi, ki govorijo, imajo prav, in to o vsem, o čemer kar koli trdijo. *Ni verjetno da bi vlak odpeljal prežgodaj / pravi gospa z rdečimi lici in ima prav.* Vsi imamo prav, vse je prav. Med prav in neprav loči merilo. A kdo ima to merilo? Imeli so ga Velikani, pa so ga odnesli s sabo, v grob, onkraj zgodovine, na luno, kdo ve. Zdaj sta dobro in zlo isto, voda in zrak takisto. Kitajski akvarel ne pozna jasnih ločnic, vse se preliva, a ne postaja svoje nasprotje — kot pri Zagoričniku — temveč ostaja to, kar je bilo. Svet je nerazpoznavna enolončnica.

TRPNA NEIZBIRA. Zagoričnik je organiziral in v Postavo predelal obe temeljni istočasno nasprotujoči si smeri človeško svetovnega, znotraj vsake od obeh smeri pa dopušča — in celo zahteva — popolno identiteto vsega; vse se meša, vse je poenotujoča čobodra. Rotar je to čobodro raztegnil na vse; pri njem ni v Postavo organiziranih smeri, vse je brezsmerno, vsesmerno. A tudi ta »vse« ni Zagoričnikov tako rekoč aktivni Vse, Vse, v katerem avtor na vso silo hoče vse spojiti, identificirati, zbrati, popisati, navesti, odkriti; Rotarjev vse je trpen, je pač vse, kar ga zadene, ne pa vse, kar je v svetu — je vse v odnosu do senčnega komaj subjekta, nikakor pa Vse v odnosu do bogatega objektivnega Sveta. Rotarjev vse je kar koli, to in ono. Zagoričnik ne izbira, za svojo neizbiro ima povsem določen namen: hoče biti kompleten, kompleksen, totalen; izbiri se je torej odrekel po svoji volji. Rotar ne izbira, ker nima nobene volje. Njegov neznatni subjekt je čisto brezvoljen. Opisuje, kar pač zazna, in vse, kar zazna, opiše. Ničesar noče kompletirati, nobenih ambicij nima, da bi dosegel Resnico sveta, da bi poustvaril Svet v njegovi popolnosti, namreč nobenih posebnih ambicij; njegove ambicije so enake ambicijam slehernega umetnika, v katerega naravi je pač — nekako samo od sebe — da skuša podajati resnico. Zagoričnik to umetniško lastnost hoté stopnjuje: on hoče do absolutne resnice, do Totalne, do takšne, ki bi zajela vse druge; nikakor se noče zadovoljiti le s svojo. Rotarju lastna resnica zadošča.

Zdaj nima nobenega posebnega namena več: ne razkrinkava družbe, ne iskati Rešitve, ne opisovati njenega poloma. Zdaj le še zapisuje — čeprav je jasno, da zapisuje v okviru tistega, kar je, kar vidi, za kar ga je napravila osebna zgodovina, se pravi v okviru implicitne družbene kritike in podajanja zloma sleherni Reševalne akcije. Ta struktura je skrita v njegovem vidu, v njegovi apercipiji, v njegovem »naravnem«¹ odnosu do sveta; poleg osebnih ima tudi svoje, socialne korenine. Na očitnem polju, v razkriti plasti pesmi pa se ti globlji razlogi in determinante ne vidijo več. Pesnik podaja, kar koli mu pride na misel in kakor koli, brez namena, brez smeri, brez poante, brez forme. Njegova senčnost je dobila tako še novo karakteristiko: njegov svet so sence brez oblike. V *Sistemu* — ki ima parodično ime: Rotarjeva poezija je sistem brezsystemskeosti, zunajsystemskeosti — nadaljuje zapovrstjo: drugače je seveda s hišo / in če dežuje ne gremo na cesto / misel iz druge smeri ni uspešna / tako gladko skozi odprtino ne moreš / najbrž je treba prežati na morebitno priložnost / možnost je tisto kar pomeni most / ali zlit vodo skozi okno / ko pade ena je treba iskati naprej / izbiranje je včasih nepotrebno / posebno lep večer ne pomeni konca / ali kakšno pohištvo vam ustreza / vprašanje rase nasproti odrto na robovih / živahno mesto danes poljubno / mogoče je potrebna nova napeljava / nihče ne ve kje stanuje Anton. Takšen je konec pesmi.

Struktura sveta je v pesmi zlahka zaznavna. V njej so vse prvine, o katerih smo že govorili — a na način popolne nesystemskeosti, popolne prepuščenosti temu, kar pride in kakor pride. Najprej so navzoče značilne pesnikove oznake: *najbrž, morebitno, včasih, mogoče*, oznake, ki so čisto nasprotje slehernemu — pa tudi nihilističnemu — dogmatizmu, sleherni vrednosti, sleherni jasni izbiri. Kažejo na odločitev za izbiro ne-izbiranja. Potem so sklopi besed, ki pričajo o nemožnosti: *ne gremo na cesto, misel ni uspešna, skozi odprtino ne moreš, nihče ne ve*, drugi, ki podajajo možnosti, kažejo, da so te možnosti fiktivne, prazne, abstraktne, zgolj besedne: *treba je prežati na morebitno priložnost*, to je lepo navodilo, zlat nauk, vendar kar se da načelen in nekonkreten; z njim si ni kaj pomagati. Pesnik nam ga ponuja kot obnošeno blago, kot senilen ostanek vzgoje in filistrske preteklosti, kot čist negativum. Sam niti najmanj ne vrjame vanj, govori o njem kot o neumnosti. Nato definira samo *možnost* in skaže se, da pomeni možnost *zlit vodo skozi okno*, se pravi ne-možnost, neuporabljivost, nepotrebno, nekoristno, odsluženost, postanost. Možnost zlivanja vode proč je prav zares smešna možnost. Potem se poziva k Dejanjem, k Iskanju, spet bo postal Popotnik za Resnico — pesnik ne more in ne more iz svojega danega okvira, znotraj teh eksistencialij (Reševanje itn.) se je formaliziral njegov svet in o teh eksistencialijah nam zdaj pripoveduje, naj to želi ali ne, nenehoma mu prihajajo na jezik, iz podzavesti v zavest, iz implicitnega v eksplicitno, le da kot odsekani kosi celote, kot deli brez pomena, kot sence brez senc, kot izginjanje materije: *treba je iskati naprej*, saj imamo še vse šanse, *lep večer* še ni konec sveta, jutri bo tudi dan, mogoče bo takrat kaj za pod zob in za pod zavest; to iskanje pa že spet pomeni — za enačenje rabi pesniku besedica *ali* — izbiranje pohištva, nakupovanje mobilij po svojem okusu. Rešitev (Možnost, Iskanje) je enaka mobiliji, polepšuje

nam zasebno življenje, povečuje udobje, se pravi da je povsem vpeta v proizvodno-porabniški cikel, v naše životarjenje znotraj obroča. Naša vprašanja so *odrta vprašanja*, vpraševati — ta ponos Zagoričnikovega prometejstva — pa pomeni govoriti o *poljudnosti mesta*. Vpraševati je kokodkanje, brez teže, brez pomena. Ni odgovornosti, ker ni temeljev, na katere bi jo bilo mogoče postaviti. Vpraševanje je blebetanje. Glasilke delajo, glas prihaja iz ustne dupline, se formira v zvoke, na kakršne so nas v mladosti navadili in kakršne nam omogoča naša človeška narava, na videz imajo ti zvoki nekakšen red, pravimo jim besede in stavki, v resnici pa je vse to poljubno vižuganje z zvoki, sesljanje, drdranje, klobasanje. Nemogoče je izvedeti, kaj pomeni. *Mogoče* je hotel nekdo reči, da je potrebna *nova napeljava*? Mogoče, vse je mogoče: se pravi nič ni mogoče, vse je le možnost blebetanja.

*Jutri nas obišče Gospod Anton
(Gospod Anton)*

ZDAJ PA O BOGU. Velikansko razdaljo, ki loči Zajca od Rotarja, oziroma razliko, ki je nastala v nekaj bore letih slovenske povojne zgodovine, zelo nazorno izpričujeta naravi obeh Bogov, Zajčevega in Rotarjevega. O Zajčevem smo že dovolj povedali: to je Velik, Zel, Vsemogočen, Absoluten Bog, ki nas ima vse drugače v rokah, kot ima katoliški Bog svoje vernike; katoliški se le včasih neposredno vmeša v naše vsakdanje življenje, pravo in dokončno demonstracijo svoje moči si je prihranil za Poslednjo sodbo, za Zadnji dan človeštva, Zajčev nas drži tako rekoč noč in dan, sleherni sekundo v svojih žarečih kleščah, nas z njimi ščipa, nam onemogoča sleherni korak, pokvari sleherni veselje, muči brez prenehanja, ubija za šalo in po Eichmannovem receptu. Rotarjev Bog je vse drugačen. Napoveduje ga že zadnji verz *Sistema*: *nihče ne ve kje stanuje Anton*. Najprej se zdi, da je Bog skrivnostni Godot, ki ga vsi čakamo, a ne vemo, kje prebiva, kdaj nas obišče. V pesmi, ki ima Boga v naslovu — *Gospodu Antonu* — pa zvemo že določneje: *Jutri nas obišče gospod Anton* Jutri, da, jutri. Jutri bo vse, jutrišnji dan je človekov — Božji — dan, jutri se bomo veselili, vstal bo nov dan, Nov človek itn. Zdaj že vemo: Bog je eden tistih, ki pridejo *jutri*, danes pa, ko so nam zares potrebni, so nekako nepreklicno in brez izjeme odsotni.

Salamun in Zagoričnik, oba govorita o Bogu slabo, brez spoštovanja. Prvi pravi: *ali ste že videli boga / kako teče da bi prišel pravočasno ob pol treh?* Drugi: *tako se je trafil tudi bog, nazadnje pa izrekel / b e s e d e / ki so bile popolnoma brez pomena*. Vendar veljajo te nespoštljive besede le klasičnemu, tradicionalnemu Bogu, medtem ko sama postavljata novega, svojega Boga: Zagoričnik Zakon časa, to je neko Vrhovno načelo, ki obvladuje celotnost bivajočega, Salamun pa skuša najti ta Absolutni princip v onkrajčloveški Reči. Rotar se ne loči le od Zajca (ali Strniše), temveč tudi od teh dveh pesnikov. Njegov svet takšnega Principa ne pozna. Ničesar ni, kar bi dajalo mero, zakon, formo, potek dogajanja, resnico, dobroto, zlo našemu svetu. Popoln ateist je. Vse, kar obstaja, je le snov, brez-

oblična, senčna, empirična, zunajzakonita, kot žvečilni gumi raztegujoča se materija. To je resnični svet brez Boga. A kaj je potem Gospod Anton?

Sledimo sami pesmi. *Potovanje je tisto kar pomeni. To že vemo. Reči imajo svoj pomen v sebi, vsaka zase — vprašanje pa je, ali ga res imajo, ali sploh kje kak pomen eksistira?* (Tu se Rotar loči od Šalamuna; ta je ves divji na pomen, v Rečeh ga naravnost dogmatično in versko fanatično predpostavlja: Reči morajo imeti svoj Pomen, le skrivajo ga pred nami, Pomen se začne šele tam, kjer nas ni; medtem ko se Rotarju to nikakor ne zdi tako zanesljivo.) Če že govorimo o pomenih, v redu, naj bo, potem govorimo o njih. Govorjenje je tako samo na sebi brez pomena. Če pa je kak pomen kje skrit, mi prav nič ni mar, saj tako nima pomena: ni Pomen, temveč nekaj enako posebnega, za sebe stoječega, empiričnega, zunajpomenskega kakor miza, obroček za ključ, mestna napeljava ali vrtna ograja.

Stati nasproti svoji podobi je drugače / ali sloneti na ograji / le verjeti je treba v tisto kar / navadno premakne predmet v drugo lego / hišo nasproti senci most nasproti očesu. Na eni strani imamo ves čas opraviti z zunajpomenskostjo empiričnega sveta — in ta svet se zdi pesniku dejstvo. Na drugi strani pa je svet Sistemov, preciznih Odnosov, določnih Struktur, Zakonov. To je svet, ki je treba vanj *verjeti*. Vera je tisto, kar premika reči v »prave« *lege*, v takšne, kakršne si jih — po veri — želimo. Verovanje omogoča, da stopimo iz sebe — le kam naj bi stopili, ko pa so naša tla senčna praznina — in se gledamo, ugotavljamo, opisujemo. Pesnik to sicer dela, vendar nikakor ne kot subjekt, ki sebe opisuje kot svoj predmet (to je klasičen način), temveč se preprosto podaja, sam sebe, sam iz sebe, v pesmi živi; ko ugotavlja svet in sebe, je; v pesmi nastopa on sam, kot subjekt — ne kot svoj objekt — ker pa svoje subjektivnosti sploh nima več, ker je ves svet subjekt (ena sama senca), si sploh ne more priti *nasproti* kot svojemu predmetu. Senčim se, torej sem. A drugega ne znam in ne morem. Edina dejavnost je senčenje. V senčenju se stikata bit in zavest, dejavnost in refleksija. Rotarjev svet takšnih distinkcij sploh ne pozna, v njem je vse eno: vse je le (neeksistentna) eksistenca senc. Torej: če hočem konstruirati Sistematičen, Pomenski svet, moram imeti Vero (Vero pa ima lahko le dejaven Subjekt, ki izhaja iz potreb in je naperjen v konstruiranje prihodnosti), z njo pa — seveda — Boga. A kdo je ta Bog?

Pesnik opisuje, kako spoznavamo, kako dosežemo svet: *dosegljivo z levo roko je tisto spredaj / misel večkrat spremeni obliko / preden doseže z desno roko.* Dosežem, a kaj potem? Potem je tisto, kar sem dosegel, dosegljivo. A kaj potem? Če je dosegljivo, je pač dosegljivo. A kaj potem? Če je dosegljivo, je pač dosegljivo. Čvekanje se ne utruji. Če ni Subjekta, če ni potrebe, če Subjekt nima potrebe, da bi svet dosegel zato, da bi se z njim okoristil, da bi ga tako ali drugače uporabil, potem je vse naše doseganje pač zgolj doseganje, identiteta reči s samo sabo, to, kar je, nekaj povsem zunanjepomenskega. Spoznavanje je torej zunaj pomena. Spoznavanje ni odkrivanje Pomena in pomenov, kakor je menila klasična gnozeologija. Spoznavanje je spoznavanje. Da bi bilo spoznavanje kaj več,

potrebujemo Vero in Boga, po katerem bo imel svet svoj Pomen in tiste pomene, ki mu jih bo določil Bog. A kje je ta Bog?

Postavljati glasove je mogoče / primerno hladno ozračje da preglednost. Kar se da v našem empiričnem svetu, svetu brez Vere in drugih subjektivnih dodatkov, je *postavljanje glasov*: blebetanje. In blebetanje je mogoče, zakaj ne, saj ne skriva v sebi nobene realne, polne, eksplicirajoče se možnosti. Blebetanje je možnost blebetanja. In blebetanje je lahko *pregledno*, če imamo *hladno ozračje*. Razlog je kongenialen blebetanju: sam na sebi je slaboumen razlog. A zakaj ne? Prav toliko je uspešen kot katerikoli drug razlog. Razlogi so brez pomena, *preglednost* pomeni jasen pregled nad imbecilnostjo našega *postavljanja* (postavljanja hiš, držav, postav, družin, rekordov). Postavljaš moškega? Prav. Jaz bom postavil žensko, pustil si bom dolge lase, se našminkal, si omilil gibe, zvišal in osladil glas, zakaj ne? Moški ni le moški, moški je tudi ženska, mož je kar koli, kar koli je kar koli. S tem ko se bom feminiziral, bom to vsesplošnost, zamenljivost, anomičnost, brezobličnost sveta tudi de facto dokazal.

V tem stilu se pesem nadaljuje. A njen konec je jasen: *Jutri pride Gospod Anton*. Gospod Anton bo edini zmožen dati temu našemu oslabljenemu in betežnemu svetu Pomen, on nam bo odgovoril na vsa vprašanja. Mi sami nismo na višini svojih vprašanj. Sprašujemo se: *kdo ve zakaj poteka v ravni črti?* Kako naj vemo? Kaj pomeni *ravna črta*? Zakaj ravno *ravna*? Kaj naj počnem z njo? Zakaj me morite z *ravnimi črtami*? Meni je vseeno, naj bojo krive, vijugaste, okrogle, parabolične, brezčrtne. *Ravne črte* potrebujejo fiziki, arhitekti, mestni delavci, politiki, ves personal našega predmestnega cirkusa, velepodjetja, v katerem si funkcije predvajajo same sebi življenje s Pomeni, nastopajo v krogu cirkuškega šotora, v obroču proizvodno-porabniškega ciklusa, jahajo na dresiranih konjih, se grejo stranke, instruirajo aktiviste, kužki jim skačejo skoz go-reče obroče, vsaka podrobnost ima svoj Velepomen.

Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS

Dr. Janko Pleterski

(Nadaljevanje in konec)

IV

Diktatura, odpor komunistov, pretrganje celotnosti partijske organizacije v domovini, izselitev vodstev v tujino, vse to pomeni prelomno dobo tudi v obravnavanju nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji v teoriji in politiki komunistov. Po vrnitvi iz ječ povzemajo organizirano revolucionarno delo v Sloveniji novi, predvsem mladi ljudje, ki hočejo z revolucionarnega vidika spoznati vsa nujna družbena vprašanja Jugoslavije.⁷⁵ Narodno vprašanje, posebej slovensko narodno vprašanje, ki ga diktatura ob asistenci stranke slovenskega »naprednega« meščanstva sploh zanika, je na vrsti med prvimi. Že v prvi številki nove slovenske marksistične revije »Književnost«, proti koncu leta 1932, je začela izhajati razprava dvaindvajsetletnega Toneta Brodarja — Edvarda Kardelja »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«.

Vzporedno z novo dejavnostjo doma pa poteka zunaj domovine dejavnost, ki v tisku raste še iz časa pred letom 1929.

Zamisli, da se je treba bojevati za možnost ali celo obveznost odcepitve zatiranih narodov Jugoslavije v neodvisne republike, je treba pripisati — vsaj z vidika Slovenije — tudi pozitiven učinek. Če naj bi geslo o odcepitvi Slovenije imelo kak realen politični pomen, ga seveda ni bilo moči ločevati od vprašanja zedinjenja slovenskega naroda, razkosanega med tri države. Slovenski komunisti so se mednarodnega pomena slovenskega vprašanja zavedali že od začetka in so se trudili, da bi vodstvo KPJ preučilo posebnosti slovenskega položaja in izdelalo program za njegovo rešitev. Podobna so bila tudi prizadevanja slovenskih komunistov v okviru KP Italije. Razumljivo, da so se trudili, da bi to težnjo uveljavili tudi v okviru kominterne in dosegli koordiniranje dejavnosti vseh prizadetih KP, predvsem jugoslovanske in italijanske, v slovenskem vprašanju. Gotovo je, da je bilo za osvobodilni boj Slovencev, dokler je Jugoslavija veljala v ocenah komunistov kot stabilna državna oblika, vprašanje zedinjenja odmaknjeno v bolj oddaljeno prihodnost. Kakor hitro pa se je uveljavilo

mnenje o nestabilnosti Jugoslavije ali celo misel o obveznosti odcepitve Slovencev in drugih zatiranih narodov, je postalo vprašanje koordiniranja politike KPJ in KPI (seveda tudi KP Avstrije) ob slovenskem vprašanju čisto aktualna naloga (glede Makedonije, ki je bila ozemeljsko v celoti v območju posebne naddržavne balkanske regionalne skupnosti komunističnih strank, je bilo takšno koordiniranje že ves čas prakticirano). To je bil trenutek, ko so se prizadevanja slovenskih komunistov lahko uveljavila v KI. Gotovo ni naključje, da prav ista resolucija kominterne, ki je leta 1924 prva uveljavila misel o obveznosti odcepitve, tudi prvič naložila KP Italije, da se mora o vprašanju samoodločbe slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Julijski krajini sporazumeti z jugoslovansko partijo.

Kolikor je znano, dogovarjanje med KPI in KPJ o problemu Julijske krajine tja do Aleksandrove diktature ni kaj bistveno napredovalo. V gradivu za teze o gospodarskem in političnem položaju v Sloveniji, ki so ga 15. marca 1933 poslali D. Gustinčič, I. Regent in K. Hudomal Kominterni oziroma vsem trem prizadetim partijam, je rečeno, da nobena teh partij do tedaj še ni izdelala analize političnih, gospodarskih in nacionalnih vprašanj Slovenije in tudi ne kakega programa dela med Slovenci, čeprav so slovenski tovariši k temu silili že od leta 1923 in tudi pripravili gradivo za takšno konferenco. Tudi KPJ je uporabljala — tako je rečeno v tem dokumentu — v razmerju do Slovenije le splošna gesla in »kolikor je bilo doslej konkretne nacionalne politike na Slovenskem, so jo vodili slovenski komunisti na svojo pest«.⁷⁷ Po letu 1929, ko je celotno vodstvo KPJ in veliko posameznih komunistov odšlo v tujino, se povečata interes in dejavnost za obravnavo problemov posameznih narodov Jugoslavije, katere razpad se pričakuje. Ta dejavnost se kaže tako v uradnih medpartijskih odnošajih kot tudi v bolj ali manj individualnih stikih komunistov v emigraciji.

Tako imamo že 9. januarja 1930 posvetovanje med predstavniki komunističnih strank Italije in Jugoslavije o koordinaciji delovanja obeh strank na območju bodočih zedinjenih in neodvisnih republik Slovenije in Hrvaške.⁷⁸ Maja istega leta je izšla že prva številka »Dela«, na tem posvetovanju dogovorjenega skupnega glasila KPJ in KPI za Slovence v Jugoslaviji in Italiji. KPJ je poslala odprto pismo avstrijskim komunistom ob 10-letnici koroškega plebiscita, in organ KPA »Rote Fahne« ga je objavil 26. julija 1930.⁷⁹

Član pokrajinskega komiteja za Slovenijo Lovro Kuhar, ki je tedaj v emigraciji na avstrijskem Koroškem, sodeluje z avstrijskimi komunisti v pripravah za akcije in za letak, kjer se zahteva za Slovence pravica do samoodločbe za odcepitev od Avstrije in združitev v sovjetski Sloveniji.⁸⁰ Kakor hitro pride Drago Gustinčič v emigracijo, začne na Dunaju pripravljati gradivo za knjigo o slovenskem vprašanju, ki zanjo pozneje, v Moskvi, tudi dokonča rokopis.⁸¹ Poleti 1931 opozorijo posamezni slovenski komunisti v emigraciji vodstvo KPJ, da je diktatura sprožila v Sloveniji začetek nove razvojne faze v nacionalnem vprašanju in predlože posvetovanje o tem, vendar brez uspeha.⁸²

Sele novo vodstvo KPJ, ki ga sredi leta 1932 s svojo avtoriteto postavi kominterne in ki je začelo nekoliko bolj živahno delovati po navodilih kominterne,⁸³ začne ukrepati tudi za izdelavo programa za slovensko vprašanje. Že leto nazaj je prejšnje, delno prenovljeno vodstvo, po zamisli kominterne o narodno-revolucionarnih gibanjih, pripravilo tako imenovano »platformo za boj hrvatskega naroda«. Izšla je januarja 1932 na Dunaju v knjižnici z naslovom »Put k oslobodjenju hrvatskog naroda« v izdaji »Grupe hrvaških nacionalnih revolucionarjev«.⁸⁴ Končno sprejme CK KPJ januarja 1933 tudi sklep o obdelavi slovenskega vprašanja. Obdelava naj bi najprej pripeljala do resolucije o položaju v Sloveniji in o nalogah partije, potem pa do dveh brošur v slovenščini o slovenskem vprašanju: prva naj bi bila spisana »po nacionalno-revolucionarni liniji« po zgledu že omenjene hrvaške brosure, druga pa bi naj govorila o komunistih, kaj so in kaj hočejo.⁸⁵

Začne se vneta dejavnost tako na Dunaju v krogu CK kot tudi v Moskvi v skupini slovenskih komunistov-emigrantov, ki ji da še poseben pospešek objava tako imenovanih »Koroščevih punktacij« v Sloveniji. Ta dejavnost, ki v okviru kominterne oziroma njenega balkanskega sekretariata obsega tudi italijansko in avstrijsko partijo, je naposled dala dva pomembna javna dokumenta o slovenskem narodnem vprašanju. Prvi je namenjen Slovencem, to je »Program slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja« v brošuri z naslovom »Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«. Podlago zanj je napisal Lovro Kuhar, izšla pa je še pred koncem leta 1933.⁸⁶ Drugi dokument je mednarodne narave, to je »Izjava Komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem vprašanju«.⁸⁷

Brošura SNR je poskus programa KPJ za slovensko narodno vprašanje. Čeprav utesnjena v shemo »narodno-revolucionarnega gibanja«, je bila privlačna zaradi konkretnosti analize položaja na vsem slovenskem ozemlju in pa zaradi svojega ljudskega izraza. Poročilo PK za Slovenijo iz maja 1934 pravi, da ljudje brošuro »hlastno bero«, da posamezni izvodi »potujejo iz rok v roke« in da ima veliko vlogo pri rasti revolucionarnega razpoloženja tudi v malomeščanskih krogih.⁸⁸ Tudi poročilo PK za Slovenijo z dne 23. julija 1934 omenja to brošuro in pravi, da ima »sploh več uspeha kot pa ga je sploh kdaj imela kakšna komunistična brošura«.⁸⁹

Pomena izjave treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju ne bomo posebej poudarjali, saj je splošno znan, še posebej njena mednarodna politična vloga v boju za rešitev slovenskega narodnega vprašanja med drugo svetovno vojno in po njej.

Ob »izjavi« naj opozorimo le, da je prvotno »gradivo k tezam« med konkretnimi predlogi predvidelo, naj bi vse tri partije ob izdelavi skupnega programa za celotno Slovenijo ustanovile tudi skupno agitprop-komisijo iz slovenskih in drugih komunistov s celotnega slovenskega ozemlja, ki bi pod nadzorstvom vseh treh strank pripravljala, koordinirala in vodila partijsko politično delo v Sloveniji. Ta predlog seveda ni bil sprejet, pač pa je SNR gibanje bilo zamišljeno kot enotna organizacija za celo slovensko ozemlje glede na državne meje; središče bi bilo v jugoslovanskem delu

Slovenije. V konkretnih navodilih pokrajinskemu komiteju za Slovenijo se v tej zvezi nalaga skrb tudi za Primorsko in Koroško. Razvoj med NOB ima torej že tu svojo anticipacijo.⁹⁰

To so gotovo pozitivni rezultati, ki jih je dalo delovanje vodstva KPJ in posameznih slovenskih komunistov v tujini v okviru kominterne v letih 1929 do 1934 za politiko KPJ v nacionalnem vprašanju. Spričo splošnih slabosti delovanja vodstva KPJ v teh letih so bile šibke zveze med vodstvom v tujini in organizacijami doma šibke in bile organizacije v svojem delovanju precej samostojne. Tako so lahko preizkusile in uveljavile novo orientacijo v partijskem delovanju. Seveda tudi vpliva in smernic vodstva v tujini ni mogoče izključiti, nasprotno, organizacije doma, zdaj govorimo o Sloveniji, so se dosti trudile za njihovo uresničitev. Toda stvarne izkušnje z nekaterimi »abstraktnimi konstrukcijami« iz tujine (RSO, SNR, Revolucionarni kmečki odbori) so pokrajinski komite, kot piše E. Kardelj, vrnile »na tla realnosti... Zato smo prejete direktive bistveno modificirane prilagodili realnim potrebam prakse.«⁹¹

Morda ne bo odveč, če skušamo v nekaj potezah prikazati tisto stran dejavnosti vodstva v tujini pri oblikovanju politike v nacionalnem vprašanju — poleg že omenjenih pozitivnih rezultatov — ki jo je bilo občutiti z vidika organizacije v Sloveniji.

Vodstvo v tujini je ves čas upravičeno govorilo o izredni pomembnosti nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Teze CK iz leta 1930 pravijo, kako morajo komunisti razumeti »celokupno revolucionarno energijo, ki se nahaja v gibanjih zatiranih narodov Jugoslavije« in kako jo morajo znati usmeriti v »strmoglavljenje diktature srbske buržoazije, za pospešitev proletarske revolucije«, ki ne more zmagati, če ne bo proletariat dosegel bojne zveze s kmetскими množicami.⁹² Kakor so bile te ugotovitve utemeljene, tako malo je v njih bilo napotil za zares uspešen način uresničenja. Priporoča se »najobsežnejša propaganda in agitacija«, ki naj »prepriča delovne mase zatiranih narodov Jugoslavije«, in pri tem se priporoča stranki, da se »ne sme bati nastajajočih nacionalnih strasti«, kajti sicer ne bo »nikdar postala zmagovita voditeljica velikega ljudskega revolucionarnega gibanja«, ki se bo »porodilo iz revolucionarne kombinacije delavskega, kmetškega in nacionalnega gibanja«. Proti nevarnosti sporazumevanja nacionalnih buržoazij se priporoča upoštevati okoliščino, da nacionalna »gibanja nosijo v sebi nujno notranjo tendenco, da razbijejo okvir v Sen-Zermenu (Saint-Germainu) ustvarjene države«. Nove teze CK KPJ iz leta 1932 »O delu med zatiranimi narodi in pomoči narodno revolucionalnemu gibanju« že »ugotavljajo«, da se narodno revolucionarno gibanje, ki se je na Hrvaškem začelo organizacijsko-ideološko oblikovati s tiskanjem »platforme« in izdajanjem lista (seveda v tujini, op. JP), že razvija »znotraj fronte narodnoosvobodilnega boja«, da se krepi na osnovi »skupnega revolucionarnega boja z delavskim razredom« in da boj proti nacionalnemu zatiranju v Jugoslaviji že »stopa v takšno etapo, ko nacionalno sporazumaškim vodjem ne uspeva več, da bi ga držali v okviru Jugoslavije, ampak se ta boj vse bolj razvija v gibanje za odcepitev in razbitje versajske Jugoslavije.«⁹³

CK je tedaj začel izdajati »Proletarca« tudi v slovenskem jeziku. Prva številka, januarja 1933, je dala slovenski organizaciji navodilo za ustanavljanje skupin slovenskih nacionalnih revolucionarjev »na podlagi parole popolne samoodločbe slovenskega naroda do odcepljanja, parole združene in neodvisne Slovenije ter slovenske delavsko-kmečke vlade ter na podlagi vsakodnevne borbe proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja«. Te skupine naj ne bi zajemale samo simpatizerjev komunistične stranke, morale bi biti zasnovane »na široki nacionalno revolucionarni bazi«. Tja do leta 1934 nahajamo številna navodila, urgence, kritike, nasvete vodstva v tujini komunistom v Sloveniji za pospeševanje gibanja SNR.

A vendar je slovenska organizacija z ustvarjalnim »realnim modificiranjem« direktive o SNR dosegla pomembne uspehe. »Nacionalna revolucionarna aktivnost Partije se je izražala v sodelovanju z drugimi progresivnimi političnimi strujami in organizacijami v borbi za enakopravnost jugoslovanskih narodov, za priznanje nacionalne individualnosti slovenskega ljudstva in za njegove vsakdanje nacionalne, demokratične, kulturne in druge zahteve,« piše E. Kardelj.⁹⁴ Zanimivo je v tej zvezi omeniti, da je bila tudi ustanovitev »Ljudske pravice« plod tako prilagojene direktive o SNR.

V nadaljnjem razvoju teorije in politike komunistov ob nacionalnem vprašanju se uveljavlja predvsem usmeritev komunistov v domovini, ki postopoma pripelje do sistematično zamišljene politike ustvarjanja ljudske fronte. Dober vpogled v prvo dobo tega razvoja nam omogočajo že omenjena študija Brodarja-Kardelja o nacionalnem vprašanju iz let 1932/33 in še dva druga dokumenta iz istega peresa, referat o kmečki in nacionalni politiki na pokrajinski konferenci v Goričanah septembra 1934 in pa poročilo »Bevca« 2. decembra 1934 o političnem položaju v Sloveniji. V njih je utrjeno izhodišče, da slovenski nacionalni problem ni zgolj kulturni, temveč predvsem družbeni pojav, da ta problem sega prek cele družbene vrhnje stavbe in da se revolucionarni proletariat bojuje za njegovo rešitev na osnovi pravice na samoodločbo. Tu nahajamo analizo slovenske politične strukture, ki iz nje izhajata možnost in nujnost za slovenski proletariat in njegovo stranko, da postane vodilni faktor v tem boju in v nacionalnem življenju sploh. Tu je tudi zarisana nova usmeritev delovanja slovenske pokrajinske organizacije KPJ.⁹⁵

V

S sklepom IV. državne konference KPJ 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani o ustanovitvi komunističnih partij Hrvatske in Slovenije v sklopu KPJ, »v najbližji prihodnosti« pa tudi Komunistične partije Makedonije, je sredi leta omenjeni zaupni »načelni sklep« — verjetno še nekaj mesecev starejši — postal veljaven in obvezen. Julija se omenjata le KP za Hrvatsko in Slovenijo,¹⁰⁴ misel o KP Makedonije je bila verjetno dodana šele med julijem in decembrom. Vsekakor gre tu za učinke nerazčiščenega stališča do Makedoncev kot naroda v vrstah KP Bolgarije in tudi

Grčije. Da ob tej priložnosti vsaj načelno ni bilo govora tudi o KP Črne gore, navaja na misel, da tudi stališče do Črnogorcev kot naroda v vrstah KPJ še ni bilo docela dognano. In če ostanemo v okviru domneve oz. trditve, ki jih bo treba še raziskati, je ob tej priložnosti gotovo primerno opozoriti, da se ideja o ustanovitvi nacionalnih partij časovno stika z intenzivnimi diskusijami o slovenskem nacionalnem vprašanju v vodstvu KPJ samem in v okviru kominterne in da je zelo verjetno zrastla iz tedaj ustvarjenega razpoloženja in razmišljanja.

Sklep o ustanovitvi nacionalnih partij v okviru KPJ je bil utemeljen v dokumentu državne konference s tem, da je to potrebno »zaradi krepitve boja proti nacionalističnemu vplivu in hitrejšega razvoja lastnega kadra iz vrst delavcev, ki pripadajo zatiranim narodom«. Značaj nacionalnih partij v razmerju do KPJ pa je bil razložen, da »internacionalistični karakter in partijsko-politična in organizacijska enotnost KP, ki deluje na ozemlju države Jugoslavije, s tem sklepom ne bodo oslabljeni, ker bosta KP Hrvatske in KP Slovenije sestavna dela KP Jugoslavije, imeli bosta v njenem vodstvu predstavnike in se bosta podrejali skupnemu vodstvu CK KPJ«. ¹⁰⁵ V enakem duhu je bilo to razloženo že v zaupnem pismu »Bistremu« julija 1934, kjer je med drugim tudi rečeno: »... to bo boljša protiteža nacionalnim reformistom in nacionalnim fašistom kot pa KP Jugoslavije... S stališča organizacijske strukture cele partije ne bo ta reorganizacija pomenila nobene bistvene spremembe. CK KPH in CK KPSI bosta imela znotraj (KPJ) enake pravice kot pokrajinski komiteji...«

Očitno je sklep o ustanovitvi KPS zbudil misel, da gre za organizacijo na celotnem narodnostnem slovenskem ozemlju. Da bi odstranilo vsak dvom, je uredništvo »Dela« (urednik je bil Lovro Kuhar) k članku, ki v njem naznanja ta sklep, dodalo opombo: »Samoposebi je razumljivo, da velja sklep IV. državne konference o ustanovitvi slovenske Komunistične stranke samo za slovensko ozemlje, ki je pod Jugoslavijo, a ne tudi za Primorsko in za južno Koroško.« ¹⁰⁷ Dvomi so se pokazali verjetno predvsem v krogu sosednjih partij. Najbrž ni naključno, da Lovro Kuhar, ki je imel nalogo potovati v Pariz zaradi sodelovanja z italijanskimi komunisti glede slovenskega vprašanja, ravno v tem času poroča, da italijanska partija meni, da se dejavnost slovenske stranke ne more razširiti na Julijsko krajino, in sicer ne samo iz tehničnih, tudi iz političnih razlogov. Značilna za položaj je Kuharjeva pripomba: »V resnici bo to pomenilo likvidacijo partijskega dela v teh pokrajinah spričo sedanje šibkosti (italijanske) partije.« ¹⁰⁸

Centralni komite KPJ je hitro opozoril tudi slovenski delavski razred na njegove nove naloge v zvezi z ustanovitvijo KPS. V pismu, ki ga je 25. februarja 1935 naslovil neposredno na komuniste v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju, je med drugim rečeno: »Zato je potrebno, da se tudi številčno stanje vse organizacije v Sloveniji mnogo poveča, ker je to pogoj za stvaritev KSSl. Vi, kot najvažnejši industrijski center, imate sedaj neposredno dolžnost, da pojačate vašo organizacijo, da bo imela vsaj 100—150 članov in to tekom par mesecev...« ¹⁰⁹

Splitiski plenum CK KPJ 9. in 10. junija 1935 je sklenila, da je treba ustanovna kongresa KP Hrvatske in Slovenije izvesti v bližnjih mesecih,

in v tej zvezi je politbiro naročil »Smitu« (Blagoje Parović), naj napiše izčrpno obrazložitev sklepa o ustanovitvi KPH in KPS.¹¹⁰ Res je kmalu na to izšel v »Proletarju« članek »O stvaranju K. P. Hrvatske i K. P. Slovenije«, ki pojasnjuje še nekatera vprašanja in s poudarkom razlaga »praktično politični pomen« tega sklepa tistemu »velikemu številu« tovarišev, ki ga niso razumeli, temveč so ga vzeli »kot teoretično politiziranje in dejansko zelo malo storili za praktično uresničevanje...¹¹¹ Članek je v celoti pomemben izraz uveljavljanja nove usmeritve v delu KPJ, in prihranilo nam bo veliko razlaganja, če malo bolj obsežno obnovimo njegove glavne misli.

Na prvo vprašanje, zakaj ustanavljamo KP Hrvatske in KP Slovenije, odgovarja: Zato ker delovne množice Hrvatske in Slovenije zahtevajo, da njihova stranka nosi ime njihove narodnosti; da povemo zatiranim narodom, da njihovo narodno čustvo, tj. njihova privrženost rodni grudi in domovini, ni tuja proletariatu in njegovi partiji, saj mi ljubimo svoj narod in ne varčujemo s silami in žrtvami v boju, da ga osvobodimo vsakega zatiranja in izkoriščanja. Tuj nam je buržoazni nacionalizem, sovražen nam je njegov šovinizem. V boju in zaradi boja proti narodnemu zatiranju, za medsebojno bratstvo vseh narodov, ustanavljamo KPH in KPS. Zato da bi hrvatskemu in slovenskemu delavcu in kmetu tudi s tem dejanjem pokazali, da srbski proletariat in delovni kmet, njihova avantgarda KP, nima ničesar proti njihovi rodni grudi in njihovi privrženosti domači deželi. In še zato, da mobiliziramo pobudo hrvatskih in slovenskih delovnih množic; da z ničimer — in tudi ne z imenom njihove partije — ne da bi te pobude slabili, da bi dali večjo možnost za razvoj domačih kadrov, da bi dali večjo pobudo za postavljanje hrvatskih in slovenskih zahtev v bojih, za mobilizacijo množic krog svojih voditeljev za svoje zahteve.

Na drugo vprašanje, zakaj ne ustanavljamo KP Srbije, odgovarja: Predvsem zato, ker delovne množice Srbije ne zahtevajo ustanovitve KP Srbije. Srbi so vladajoča nacija in ne občutijo nacionalnega zatiranja od druge narodnosti in razredni boj nima oblike boja za nacionalno osvoboditev. Nadalje zato, ker z ustanovitvijo KPH in KPS ne ustanavljamo federativne partijske organizacije in to ne pomeni »partijskega razbijanja Jugoslavije«. Smo za svobodo in samoodločbo zatiranih narodov, toda ne zahtevamo razbitja Jugoslavije za vsako ceno. Če Hrvatje in Slovenci in drugi narodi, potem ko si izbojujejo svobodo in pravico samoodločbe, svobodno, brez prisiljevanja ali prevare sklenejo, da hočejo ostati v državni skupnosti (zvezi, federaciji, avtonomiji) s srbskim narodom, nismo proti temu, kakor tudi nismo proti odcepitvi, če je to edina pot k osvoboditvi teh narodov. Ime KP Jugoslavije pa nikakor ne pomeni priznanja kakšne neobstoječe »jugoslovanske« narodnosti. To ime preprosto označuje, da naša partija deluje na ozemlju države, ki se tako imenuje.

Parovićev članek (najbrž se ne motimo, če ga pripisujemo njemu) nam kaže še en pomemben moment, ki moramo o njem spregovoriti: kako ustvarjalno je nova usmeritev KPJ — tj. v bistvu usmeritev k boju za ljudsko fronto pri vsakem narodu Jugoslavije posebej in pri vseh skupaj, usmeritev, ki je bila na IV. konferenci komaj nakazana, na splitskem ple-

numu pa že krepko poudarjena — kako ustvarjalno je torej ta nova usmeritev prevzela idejo o ustanovitvi nacionalnih komunističnih partij v okviru KPJ in ji vdihnila življenje. Da se je ideja uresničila šele leta 1937, so zakrivali drugi dejavniki, nekateri objektivni, od subjektivnih pa ravno tisti, ki so se upirali novemu, resničnemu revolucionarnemu snovanju KPJ, samostojno obrnjenemu k notranjim problemom Jugoslavije in njenega delavskega in demokratičnega gibanja.

Znane so spremembe v mednarodnem položaju in v razvoju v Jugoslaviji, ki so narekovala tudi spremembe v usmeritvi političnega dela KPJ. Tukaj bo zadostovalo, da jih le nakažemo. Zmaga nacizma v Nemčiji in njegova vse večja napadalnost, poraz socialdemokratov delavstva v Avstriji in postopna fašizacija te dežele, ki je dopolnila fašistično obkolitev Jugoslavije na severu in zahodu in končno vzela sleherno možnost kake alternativne rešitve slovenskega in hrvatskega vprašanja zunaj Jugoslavije, nastanek in zmaga ljudske fronte v Franciji, oblikovanje nove usmeritve v politiki kominterne proti koncu leta 1934, ki jo je odločilno pospešil 2. maja 1935 sklenjeni pakt med Francijo in Sovjetsko zvezo in ki se je uradno izrazil na VII. kongresu kominterne avgusta 1935 z ugotovitvijo, da je fašizem glavna nevarnost, in z geslom boja za ljudsko fronto — to so bili najvidnejši dejavniki novega položaja. V Jugoslaviji še neuspeh režima diktature na majskih volitvah 1935 in temu sledeče spremembe v politični strukturi režima, predvsem za Slovenijo pomembni vstop Korošca v Stojadinovićevo vlado, spremembe v zunanje-politični orientaciji te vlade k fašističnim državam itd. Vse to je postopoma pripeljalo, kot znano, do sprememb v nekaterih stališčih KPJ. Nas tukaj zanima predvsem novo formuliranje stališč do jugoslovanskega okvira, tj. do okvira jugoslovanske države, ki naj se v njem razvija nadaljni demokratični in revolucionarni boj.

Omenili smo že, da skušajo v tem novem stališču do Jugoslavije in »politiki, ki je iz njega izhajala«, ugotoviti tisti dejavnik, ki je »omogočil delavskemu razredu in njegovi stranki postopoma pridobiti si zaupanje širokih krogov delovnih množic, postaviti se na njihovo čelo in jih uspešno voditi v razredne spopade«. ¹¹² Ob takšnem tolmačenju moramo ta zares pomembni prelom v stališču KPJ nekoliko bolj osvetliti, sicer pridemo v nevarnost, da vzrok zamenjamo s posledico tudi mi.

Pokazali smo že, da je KPJ zlasti po letu 1928, v veliki, morda odločilni meri pod vplivom kominterne, podcenjevala tiste stvarne interese jugoslovanskih narodov, ki so bistveno pripomogli k ustanovitvi Jugoslavije, in da je v raznih resolucijah preveč govorila o Jugoslaviji kot bolj ali manj nezaželenem produktu imperialistične delitve sveta. Ugotovili smo tudi že, da je KPJ v boju za množice z radikalnimi nacionalno revolucionarnimi gesli, predvsem z geslom o odcepitvi, ki ga narodna meščanska vodstva nočejo sprejeti, stopala s temi vodstvi v nekakšno tekmovanje, a se ji ločitev množic od vodstev s tem ni posrečila (to je bilo bistvo gibanj HNR, SNR in tudi zedinjene VMRO). A v enem je ta politika nedvomno imela prav, namreč v poudarjanju, da je za kakršnokoli že zvezo teh narodov negotib en pogoj prostovoljnost in medsebojno zaupanje in da tega ni mogoče

doseči brez najpopolnejšega priznanja pravice do samoodločbe tja do odcepitve. Ni pa ostalo prikrito tudi to; da je odcepitev (čeprav obvezna) bila vedno mišljena le kot prehodna faza k višji stopnji, k federaciji teh ali še drugih narodov.¹¹³ Omenili smo že, da takšno stališče do Jugoslavije ni bilo začetek, temveč le del, posledični del širšega političnega koncepta revolucionarnega boja v Jugoslaviji. Z vidika Sovjetske zveze je bilo vprašanje odnosa obstanka jugoslovanske državne tvorbe tudi del splošnega ocenjevanja mednarodnega položaja v zvezi z nevarnostjo intervencijske vojne imperializma proti ZSSR, predvsem od držav, ki so ustvarile versajski sistem, katerega del je bila tudi Jugoslavija. Spremembe v meddržavnih odnosih Sovjetske zveze po 1933/34 so spreminjale tudi njeno oceno Jugoslavije, in ta je vplivala tudi na koncept KPJ.

Res je, da boj KPJ proti diktaturi I. 1929 ni dobil pričakovane množične podpore in da je bila KPJ v odporu osamljena in — razbita. Zakaj? Menda ne bo kdo trdil, da predvsem zaradi leta 1928 sprejetih stališč do Jugoslavije? Takšen bi namreč bil logičen sklep iz zgoraj citirane teze. Zgodovinska in politična analiza očitno kaže na druge in globlje vzroke, v bistvu enake tistim, ki so omogočili tudi najnižjo točko v razvoju evropskega delavskega gibanja — zmago nacizma v Nemčiji. In seveda tudi na posebne vzroke, predvsem na subjektivne slabosti KPJ. Stališče do Jugoslavije je bilo le del teh faktorjev in njegova negativnost tudi ni bila v vsakem času in povsod enako velika.¹¹⁴ In čisto gotovo je, da tudi nova, uspešna politična usmeritev KPJ, ki se je začrtala sredi tridesetih let, katere nastanek pa se je začel že dosti prej, ni bila »politika, ki je iz nje (tj. iz pozitivnega stališča do Jugoslavije) izhajala«. Res je namreč ravno narobe, da je pozitivna ocena jugoslovanskega okvira izhajala iz nove usmeritve, tj. v bistvu iz boja za protifašistično ljudsko fronto pod vodstvom komunistov, ki se je dejansko oblikovala in konkretno, akcijsko uveljavljala že nekaj let v okviru Jugoslavije, pri tem so se komunisti usmerjali v to, da postanejo zares vodilni nacionalni faktor v življenju vsakega naroda v Jugoslaviji posebej. Pri tem so dosegli že pomembne uspehe in šele na tej podlagi se je mogla uveljavljati obstoječa vzajemnost interesov teh narodov in odigrati svojo pozitivno vlogo v nadaljnjem razvoju. Isti dejavniki, ki so pripeljali k novi usmeritvi, so v osnovi torej povzročili tudi spremembo v stališču do Jugoslavije. Sprememba v tem stališču sama še ne bi bila mogla pomeniti nič bistvenega.

Vprašanje, ki smo ga načeli, bo mogoče zadovoljivo rešiti šele potem, ko bo dobro proučen celotni proces uveljavljanja nove usmeritve KPJ, prizadevanja in uspehi za ustvaritev ljudske fronte. Dva momenta, pomembna za našo temo, pa sta očitna že danes. Prvega smo se že dotaknili, namreč, da se je konkretna akcija KPJ za ljudsko fronto lahko pri nesrbskih narodih uspešno razvijala predvsem v okviru vsakega naroda posebej. Uspehi komunistov posameznih narodov, da postanejo vodilni faktor v boju za napredne, demokratične interese množic vsak svojega naroda, so v svoji vsoti krepili revolucionarni vpliv in postojanke KPJ. To je bila tudi vsebina prizadevanj za izvršitev sklepa o ustanovitvi nacionalnih komunističnih strank. V takšnem razvoju protifašistične ljudskofrontne akcije

je nakazana tudi poznejša pot zmage ljudske revolucije v narodnoosvobodilni vojni, ki je bila izbojevana v okviru vsakega naroda Jugoslavije posebej in vseh skupaj.

Drugi moment je, da je pri spreminjanju stališča do Jugoslavije, enako kot pri uveljavljanju koncepta boja za ljudsko fronto pod vodstvom komunistov, treba upoštevati dve fazi: pred VII. kongresom kominterne in po njem.

Ob tem momentu naj omenimo, da je bilo težišče v prvi fazi na taktiki ustvarjanja demokratične fronte od spodaj, na neposrednem pridobivanju podpore množic. In tu je bilo treba upoštevati njihovo razpoloženje, ki, čisto realistično, ni bilo za kako opustitev Jugoslavije, ker je bil edina druga možnost — fašizem sosednjih držav. Tega pa si ljudstvo ni želelo, čeprav nevarnost, da fašistična demagogija pridobi tudi slovenske in hrvaške množice, če znotraj Jugoslavije ne bi bilo demokratične rešitve, nikakor ni bila izključena (pomislimo samo na vznemirljive pojave leta 1938 in 1941!). Zato KPJ ni več poudarjala gesla odcepitve (v dokumentu, ki ga citiramo, se govori celo o pogoju za priznanje tega gesla) in zato je potem izrekla geslo obrambe Jugoslavije pred nevarnostjo agresije fašističnih držav kot čisto konkreten del boja proti fašizmu. Začetna faza je dobro načrtana v dokumentih splitskega plenuma. V resoluciji o nalogah je v oddelku o boju za zaveznike in srednje plasti rečeno: »Korenito moramo spremeniti naš odnos do množic; ki gredo danes za Mačkom in za nacionalnimi sporazumaškim voditelji, za meščansko opozicijo in socialdemokrati. Te množice niso ne fašistične ne sporazumaške. Naš ton, naš jezik in naš odnos do njih se morajo spremeniti. V sedanji etapi boja je za nas najvažnejše, da te množice z dejanji prepričamo, da smo njihovi prijatelji, da podpremo njihove zahteve in da se trudimo in bojujemo zanje, namesto da jim neprestano zabijamo v glavo trditve, da so njihovi voditelji izdajalci in sporazumaši. Takšne trditve, naj bodo zgodovinsko še tako točne, danes odbijajo te množice od nas. Naša glavna in osnovna naloga v delu med temi množicami morajo biti vprašanja, ki te množice najbolj zanimajo, kot so to: zahteve proti rubežni, dolgovom, posamezne delne zahteve proti nacionalnemu zatiranju itd... Nikakor ne smemo postavljati za sporazumevanje pogoja, da morajo priznati geslo neodvisne Hrvatske, Slovenske, sovjetske oblasti itd.«¹⁴⁰

Druga faza je nastopila po VII. kongresu kominterne, ki je uveljavil taktiko ustvarjanja ljudske fronte in sicer zdaj tudi od zgoraj, tj. s sporazumevanjem oz. pridobivanjem vodstev (meščanskih) opozicijskih strank in skupin. Ni treba izgubljati besed o tem, da je bilo v tej smeri še veliko manj mogoče postavljati »pogoj« kake obvezne odcepitve, saj je že IV. državna konferenca ugotovila, da bi celo pri Hrvatih le zelo majhni, in sicer fašistično usmerjeni deli nacionalnega meščanstva hoteli odcepitev, pri Slovencih pa še manj. Pri vodstvih srbskih opozicijskih skupin bi bilo takšno geslo sploh nesmiselno. Čisto razumljivo, da je bilo to geslo popolnoma opuščeno. A hkrati je bilo treba postaviti novo: resnično demokratično, tj. prostovoljno in suvereno določitev medsebojnega razmerja narodov Jugoslavije kot v tem primeru in v takšnih okoliščinah zaželeno obliko izvršitve

pravice do samoodločbe. Če pregledamo dokumente, ki so prišli od CK KPJ kot smernice za izvedbo sklepov VII. kongresa kominterne, se lahko o tem docela prepričamo.

Ze dolgo je objavljen »Sklep politbiroja CK KPJ o nalogah KPJ po VII. kongresu KI«.¹¹⁷ V njem so našteje tri glavne naloge Fronte ljudske svobode: 1. uničene šestjanuarskega režima; 2. *enakopravnost med narodi Jugoslavije*; 3. preprečiti, da bi bremena krize padla na hrbet ljudstva... Pomen druge točke je obsežno razložen: protifašistični boj množic mora uničiti nacionalno neenakopravnost... In tukaj najdemo prvič formulirano novo stališče: »Komunisti ostajajo pri svojem načelnem pogledu samoodločbe narodov s pravico na odcepitev, jemljejo pa v poštev sedanji mednarodni položaj in se ob pogoju uničenja nacionalne neenakopravnosti, maksimalnih jamstev za svobodo hrvatskega in drugih narodov in prostega pristanka teh narodov, ne izjavljajo za odcepitev tega naroda od današnje državne skupnosti — Jugoslavije.« V nadaljevanju se naštevajo zahtevana jamstva oz. konkretni ukrepi za odstranitev neenakopravnosti. Ne bo odveč, če jih ponovimo: »Razveljaviti je treba vse zakone, ki se z njimi ovira svoboden razvoj nesrbskih narodov; razveljaviti umetno razdelitev države na banovine; dovoliti svobodno delovanje vsem hrvatskim, slovenskim, makedonskim in albanskim kulturno-prosvetnim in drugim nacionalnim društvom in ustanovam; izgnati iz Hrvatske in iz drugih narodno neenakopravnih dežel vse okupatorje, kolonizatorje in nosilce velikosrbske hegemonije; razveljaviti prepoved izobešanja hrvatske in drugih nacionalnih zastav, emblemov in napisov; odpraviti neenakost pri plačevanju davkov in pri razdelitvi kreditov; vrniti ljudstvu prečanskih dežel milijone, uropane pri zamenjavi krole v dinarje; prepovedati služenje vojaškega roka zunaj domače dežele; zagotoviti uporabo materinskega jezika v vseh javnih in državnih ustanovah; prenehati z demontiranjem industrije v nesrbskih področjih in s favoriziranjem gospodarskega razvoja samo v Srbiji; dati Črnogorcem del reparacij, dobljenih na njihov račun: prenehati nastavljanje na važna mesta in položaje v državni upravi in v vojski samo Srbijance, marveč zagotoviti tudi na tem področju enakopravnost vseh narodov. Komunisti se izrekajo za sklic in svobodno volitev skupščin za vsak narod v Jugoslaviji, v prvi vrsti hrvatskega sabora in potem slovenske, makedonske, črnogorske, bosanske in vojvodinske ljudske skupščine. Hrvatski sabor in druge ljudske skupščine morajo suvereno reševati vsa vprašanja.«

Takšni so bili torej pridržki in zahteve, ki so se ob njih jugoslovanski komunisti leta 1935 izrekli za ohranitev državne skupnosti — Jugoslavije.

V arhivih ZKJ imamo iz fonda kominterne še druge izredno pomembne dokumente, ki se tičejo istega problema v tem času. Predvsem je to okrožnica partijskega biroja »Zemilju in vsem članom CK KPJ«, ki nosi arhivski datum 9. januar 1936, verjetno pa je nekaj starejšega.¹¹⁸ Okrožnica še podrobneje pojasnjuje sklepe o delu po VII. kongresu kominterne in potrjuje vse, kar smo o našem problemu povedali do zdaj. Posebno naglašja, kako morajo komunisti, čeprav nastopajo kot internacionalisti, nastopati kot komunisti Hrvati, komunisti Slovenci itd. Napačno je, če se ne vedejo kot dediči najboljših nacionalnih bojnih tradicij svojega na-

roda in prepuščajo meščanskim in malomeščanskim politikom in celo fašistom prosto pot za ponarejanje narodnih tradicij in zgodovine. »Tukaj je treba napraviti popoln prelom. Jasno moramo pokazati, da smo ne samo pripravljeni braniti nacionalne interese in rodno grudo, ampak, da smo zares v prvih vrstah boja zanje.« Okrožnica tudi opozarja na dolžnosti komunistov v boju proti šovinizmu lastnega naroda, kjer komunistom vladajočega naroda pripada prva naloga, komunistom drugih narodov pa predvsem boj proti fašistom teh narodov. Na koncu svari pred fraziranjem proti sporazumarstvu in naglaša, da se morajo komunisti truditi za svoboden sporazum med svobodnimi narodi.

Za Slovenijo pa je prav posebnega pomena pismo političnega biroja CK KPJ pokrajinskemu komiteju z dne 11. novembra 1935, ki vse postavke konkretizira za Slovenijo oz. za slovenski narod.¹¹⁹ Pismo je obsežno in v njem je toliko pomembnih dejstev in misli, da lahko tukaj nanj le opozorimo kot na ključni dokument za razumevanje nadaljnjega zgodovinskega razvoja v Sloveniji. Posvečeno je predvsem problemom uresničitve ljudske fronte, ki naj bi po predlogu v tem pismu nosila ime »Slovenska fronta«. V zvezi s temo referata se omejujemo na tri momente iz pisma.

V zvezi s posebnim pomenom, ki ga je geslo o odcepitvi imelo za ozemeljsko stran slovenskega narodnega vprašanja, pravi pismo: »Naše geslo ‚Zedinjena in osvobodjena Slovenija‘ ostane še naprej izraz končne rešitve slovenskega narodnega vprašanja. Toda danes ne smemo premikati težišča naše politike v nacionalnem vprašanju na končno rešitev tega vprašanja. Glede na to: 1. da velika večina Slovencev in nobena izmed slovenskih narodnih organizacij danes ne zahteva odcepitve Slovenije; 2. da je mednarodni položaj danes takšen, da bi odcepitev Slovenije mogla pripeljati do imperialistične vojne — mi pa smo nasprotniki tega, da bi se narodno vprašanje reševalo z vojno in z naslonitvijo na druge imperialistične sile; 3. da je danes možno zediniti veliko večino slovenskega naroda okrog gesel, katerih uresničenje pomeni izpodkopavanje temeljev velikosrbske hegemonije in svoboden razvoj, glede na vse te momente se naša partija danes ne izreka za odcepitev Slovenije od Jugoslavije.« Nato našteva pogoje, ob katerih sprejema takšno stališče, v smislu že prej obnovljenega dokumenta. — Temu stališču pač ni potreben poseben komentar.

Drugi moment zadeva politični odnos Slovenske fronte do gibanj drugih narodov v Jugoslaviji. Izraža se v predlaganem organizacijskem načelu o vodilnih osebnostih v fronti: »Na vodilnih mestih v Slovenski fronti so lahko samo Slovenci; ne dopuščati, da bi Slovenska fronta postala slepo orodje kateregakoli gibanja ali voditelja v drugih deželah Jugoslavije; na vodilna mesta v Slovenski fronti so lahko dopuščeni samo ljudje, ki se izrekajo za sodelovanje in za zvezo z narodnoosvobodilnimi, kmečkimi in svobodoljubnimi gibanji tako na Hrvaškem kot tudi v Srbiji in v drugih deželah Jugoslavije.« Tukaj imamo podano misel o realni vsebini solidarnosti med narodi Jugoslavije.

Tretji moment pa se tiče tedanjega jubileja KPS in manifesta njenega ustanovnega kongresa. V pismu je rečeno, da morajo slovenski komunisti sami napisati manifest ustanovnega kongresa, ki se naj z njim KP Slove-

nije predstavi ljudskim množicam Slovenije. Ta dokument naj bo napisan v preprostem, jedrnatem in jasnem slovenskem jeziku, uporablja naj ljudska rekla in primere, ki so delavskemu razredu in ljudstvu dostopni in razumljivi! Ta dokument mora imeti privlačno silo, da bo govoril sam zase in da postane močno sredstvo agitacije komunistične partije Slovenije...

VI

Minilo je še precej časa, leto in pol, predno se je sešel ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije in izdal Slovencem svoj manifest. Dogajanj v tem vmesnem času, ki je decembra 1936 pripeljalo do vrnitve organizacijskega sekretarja CK KPJ z Josipom Brozom-Titom v državo in na njegovo prizadevanje, do prihoda Edvarda Kardelja v Slovenijo, v začetku marca 1937, se bomo dotaknili le toliko, kolikor je nujno za témo referata.

Značilno je, da je na Gorkičevo pobudo brez vednosti kominterne sklicani plenum aprila 1936 na Dunaju in v Pragi poleg kompromisov sprejel tudi stališče glede nacionalnega vprašanja, ki je pomenilo umik s stališč sprejetih že leta 1935, predvsem v odnosu do Jugoslavije. V sklepih tega plenuma se obsoja »napaka«, da posamezni tovariši stališča o Jugoslaviji tolmačijo tako, »da se partija in delavski razred že danes, pod režimom vojaško fašistične diktature in velikosrbske hegemonije, lahko izrečeta za državno enotnost Jugoslavije«. ¹²⁰ Kominterni je sklepe tega plenuma razveljavila, in junijsko posvetovanje vodilnega partijskega aktiva Jugoslavije v Moskvi istega leta, ki se ga je udeležil med drugimi tudi Kardelj, je potrdilo stališče do nacionalnega vprašanja iz leta 1935 in ugotovilo, da bi povezovanje nove taktike s pogojem, da se najprej likvidira sedanji režim v Jugoslaviji, »pomenilo nadaljevanje stare orientacije za odcepitev«. Ob enem je ugotovilo tudi nepravilnosti stališča v nekem drugem strankinem dokumentu, ki govori predvsem o potrebi ohranitve državnih meja Jugoslavije, boj proti nacionalnemu zatiranju, proti velikosrbski hegemoniji, proti prizadevanjem fašističnih sil v Jugoslaviji pa odriva v ozadje. ¹²¹ Junijsko posvetovanje je konkretno zahtevalo sklicanje ustavodajne skupščine v Jugoslaviji, »ki bo svobodno in brez preglasovanja odločila o vseh vprašanjih, ki se nanašajo na medsebojne odnose raznih narodnosti znotraj svobodne, demokratične, federativne države«. ¹²²

V »Proletarju« je zahteva po konstituenti konkretizirana in sicer ob stališču Mačka in Sv. Pribičevića, ki sta postavljala pogoj, da noben sklep v konstituenti ne more biti sprejet proti večini predstavnikov posameznega naroda in pri tem naštela le Hrvate, Srbe in Slovence. Članek se s tem pogojem strinja, a dodaja: »Mislimo pa, da mora isto veljati tudi za Makedonce in Crnogorce. Vrh tega menimo, da imajo prebivalci posameznih zgodovinskih pokrajin, kot so Bosna in Hercegovina in pa Vojvodina, ravno tako pravico prosto opredeliti svoje razmerje in svoj položaj do drugih narodov in do državne celote.« ¹²³ Tukaj so torej že obrisi zamisli za federativno ureditev Jugoslavije, kakršna je bila pozneje tudi uresničena.

Posebno pomembno je stališče o enakih pravicah Bosne in Hercegovine in pa Vojvodine. Utemeljeno je sicer z njihovim posebnim zgodovinskim značajem, a — kakor se je pozneje jasno pokazalo — je šlo v prvi vrsti za posebnosti njihove narodnostne strukture.¹²⁴ Kosovo in Metohija tukaj še ne nastopata.

Iz časa junijskega posvetovanja v Moskvi izvira tudi pismo, katerega pisec je najbrž Edvard Kardelj, o problemih Slovenske fronte.¹²⁵ Pismo med drugim poudarja naravo Slovenske fronte kot samostojnega nacionalnega gibanja, predvsem v razmerju do Mačkovega vodstva, ki si je skušalo dobiti vpliv v fronti oz. mimo nje ustanavljati na Slovenskem svoje organizacije. Poseben pomen daje pismo ugotovitvi: »Slovenske fronte si ne moremo misliti brez delavskega razreda.« Pismo opozarja ne samo na posredne, temveč tudi na *samostojne* zahteve delavstva nacionalnega značaja. »Temeljno vprašanje je, ali se bo delavstvo stvarno borilo za *svoje* zahteve narodnega karakterja in za zahteve, ki so mu skupne z drugimi slovenskimi ljudskimi akcijami.« — Ta misel gre dejansko čez okvir teze o zgolj posrednem interesu delavskega razreda do narodnega vprašanja. Prav izrazito je v tem duhu pisal tudi »Proleter«: »Delavci se bojujejo za svoj narod ne le kot sestavni del naroda, marveč tudi zato, ker vleva to njihov razredni interes. Proletariat ne more osvoboditi sebe, ne da bi bil osvobojen njegov narod.«¹²⁶ Že tedaj se je tu v resnici izražalo spoznanje, da je nacionalno vprašanje »v svojem bistvu ... nedvomno vprašanje celotne družbe.«¹²⁷

Stališče o popolni samostojnosti Slovenske ljudske fronte kot slovenskega narodnega gibanja je v tem času podprl tudi Josip Broz-Tito, ko je o tem pisal 9. aprila 1937 med drugim: »Slovenska ljudska fronta se bo temu (Mačkovemu prizadevanju) uprla, kajti Slovenija ima ravno tako svoje nacionalne in kulturne potrebe kot Hrvatska, ona mora ravno tako zbrati vse nacionalne demokratične moči v eno fronto za boj za nacionalno osvoboditev, za demokracijo in pravice ljudstva Slovenije. Vendar pa Slovenska ljudska fronta želi najtesnejše sodelovanje s hrvatskim gibanjem v boju za nacionalno osvoboditev, za demokracijo in svobodo kot enakopravni politični faktor, ki zastopa interese celega ljudstva Slovenije.«¹²⁸

Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije je izpričal resnično zrelost pogleda na slovensko narodno vprašanje, posebej še na zgodovinsko vlogo delavskega razreda in njegove revolucionarne stranke kot edino možnega vodnika za njegovo rešitev, pokazal je pot, ki v dneh največje stiske vodi k tej rešitvi. Ugotovil je strašno nevarnost, ki jo pomeni nemško-italijanska fašistična zveza, in izrekel, da je jugoslovanski del, »četudi sam zatiran, danes matica slovenskega naroda, njegovo kulturno središče, iz katerega črpajo novih sil tudi Slovenci v Italiji in v Avstriji.« katerih boj za narodne pravice mora podpreti, »kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojega starega cilja: Združene in svobodne Slovenije.« — »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države.« ... »Nalogo, združiti vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma, imajo predvsem slovenski delavci.« Slovenski komunisti so svojo

organizacijo preosnovali v Komunistično stranko Slovenije, »da bi s tem najjasneje podčrtali svojo pripravljenost boriti se za to, da bi tudi slovenski narod svobodneje zadihal... S tem pa slovenski komunisti nikakor niso oslabilj svoje povezanosti in čvrste enotnosti z bratskimi komunističnimi vrstami ostalih narodov Jugoslavije, temveč nasprotno, v boju proti skupnemu sovražniku se bodo te vezi še okrepile.«⁷⁵

Akcija slovenske komunistične stranke za uresničenje programa iz manifestata ustanovnega kongresa je obsegala tudi široko zasnovano publicistično in znanstveno dejavnost za marksistično osvetlitev zgodovinskih in sodobnih problemov slovenskega narodnega gibanja in njegove usmeritve, dejavnosti, ki je zdržema trajala že od »Književnosti« naprej (B. Kidrič, B. Ziherl, D. Kermavner, J. Vilfan, V. Martelanc in dr.). Najpomembnejše dejanje v tej smeri je pač knjiga Speransa — Edvarda Kardelja, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je izšla leta 1939. V svojih obsežnih izpiskih in zapisih — gradivu za knjigo — je Sperans marca 1938 med drugim zapisal: »Vprašanje se postavlja pred nas tako: ali naj nacionalno osvobodilni boj Slovencev postane naposled sestavni del napredka človeške družbe, ali pa naj bo nacionalistično drobtinčarstvo potegnjeno na stran reakcije, a slovenski narod znova postane zavora napredka. V prvem slučaju je bodočnost slovenskega naroda zajamčena in zavarovana, v drugem pa je slovenski narod obsojen, da bo poginil pod razvalinami rušeče se stavbe današnje družbe. Drugega izhoda ni, o obeh pa odločamo mi sami, Slovenci.«⁷⁶

Za odločitev v tej zgodovinski alternativni, ki se je postavljala pred slovenski narod, je bila Speransova knjiga dejavnik velikega in trajnega pomena.

Temeljna stališča za celotni nacionalni problem v Jugoslaviji, ki so potem dokazala svojo upravičenost med narodnoosvobodilno vojno, so bila jedrnato formulirana v resoluciji V. državne konference 19. do 23. oktobra 1940 v Zagrebu.

Na začetku vojnega časa, ki je pripeljal do narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, jugoslovanski komunisti glede vprašanja o razmerju med jugoslovanskimi narodi in o svoji vlogi v vrstah vsakega izmed njih niso bili praznih rok.

OPOMBE

⁷⁵ Miha Marinko, Politično poročilo CK KPS na II. kongresu KPS, Ljubljana, CZ, 1949, stran 36—39; Vlado Kozak, diskusija na II. kongresu KPS, o. c., stran 177—184.

⁷⁷ Material für die Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien. (15. marec 1933). Gustinčičeva zbirka v AIZDG. Gradivo je bilo objavljeno v italijanskem prevodu v reviji KPI »Stato Operaio«. Prim. tudi I. Regent, poglavja iz boja za socializem I, Ljubljana 1958, stran 426—427.

⁷⁸ Beratung zwischen der KP It. und der KP Jugoslawiens, 9. januar 1930, A CK ZKS, KI LVII/548—549.

⁷⁹ F. Klopčič; glej op. 61.

⁸⁰ J. Pleterski, delo navedeno v op. 24, str. 111 in 127—134.

- ⁸¹ Korespondenca v zbirki I. Regenta v A IZDG.
- ⁸² Glej op. 77.
- ⁸³ Pregled zgodovine ZKJ, stran 139—140.
- ⁸⁴ Proleter, februar 1932, št. 23.
- ⁸⁵ Odluka CK KPJ o razradjivanju slovenačkog pitanja, 9. (?) januar 1933, A CK ZKS, KI.
- ⁸⁶ Brošura sama nosi letnico 1933. Njen izid jeseni v tem letu je po spominu datiral tudi dr. Joža Vilfan (Prežihov zbornik, str. 108); z gotovostjo lahko datiramo vsaj pred 6. januar 1934, ker se njen izid omenja v dokumentu tega datuma (pismo CK KPJ avstrijski KP, Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2806—2807).
- ⁸⁷ Prim. dokumentacijo iz fonda KI v A CK ZKS in obe omenjeni zbirki (D. Gustinčič in I. Regent) v A IZDG.
- ⁸⁸ Poročilo PK KPJ za Slovenijo, maj 1934; A CK ZKS, KI LXXXIII/2920—2939.
- ⁸⁹ Poročilo PK KPJ za Slovenijo, 23. julij 1934, A CK ZKS, KI LXXXIII/2945 do 2953.
- ⁹⁰ Dokument iz op. 77; Pismo »Dragi prijatelji!« z dne 9. oktobra 1933, A CK ZKS, KI LXXXIII/2789—2790.
- ⁹¹ E. Kardelj, Po petindvajsetih letih, CZ, Ljubljana, 1959, stran 43—44.
- ⁹² Prim. Teze KPJ o nacionalnem vprašanju, Delo, 20. julij 1930, št. 4.
- ⁹³ Teze CK KPJ o radu medju ugnjetenim narodima i pomoči nacionalno revolucionarnom pokretu (1932), A CK ZKS, KI LXXXIII/2570—2576.
- ⁹⁴ E. Kardelj, o. c. str. 44.
- ⁹⁵ (Referat E. Kardelja na IV. pokrajinski konferenci Slovenije v Goričanah, september 1934.) »Delo pokrajinske organizacije o kmečkem in nacionalnem vprašanju«, A CK ZKS — Izveštaj Bevca — 2-12-34. A CK ZKS, KI. Tone Brodar (Edvard Kardelj), Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, Književnost, I (1932) 1933, Ljubljana, stran 5—9, 48—54, 73—79, 132—137, 163 do 168 in 236—243.
- ⁹⁶ Pismo CK KPJ Bistromu (Srdjan Prica), 30. julij 1934, A CK ZKS, KI LXXXIII/273.
- ⁹⁷ Arhiv KPJ, knjiga II, stran 230—231.
- ⁹⁸ Delo, januar—marec 1935, št. 1—2 (IV. Državna konferenca KSJ in njen pomen).
- ⁹⁹ Izvještaj Riharda (Lovro Kuhar), 4. februar 1935, A CK ZKS, KI LXXXIII/314—315.
- ¹⁰⁰ Pismo CK KPJ članom KPJ v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju, 25. februar 1935, A CK ZKS, KI LXXXIII/323—325.
- ¹⁰¹ Seja PB CK KPJ, 18. junij 1935, A CK ZKS, KI LXII/470—471.
- ¹⁰² Proleter, julij—avgust 1935, št. 7—8.
- ¹⁰³ Jovan Marjanović, Prilog izučavanja jugoslovenstva u ustanku 1941, Jugoslovenski istorijski časopis, 1962 št. 1, str. 33—45 (cit. str. 39). To avtorjevo mnenje je še bolj jedrnat izraženo v angleškem povzetku, kjer pravi (v prevodu): »Pisec... pride do sklepa, da si je (KPJ) začela pridobivati podporo širokih delov ljudstva od sredine tridesetih let naprej ravno zato, ker se je zavzela za nujnost in možnost, da to (tj. nacionalno) vprašanje reši znotraj meja jugoslovanske države, ne pa z njeno razdelitvijo.« (Str. 45) — Prim. tudi polemiko navedeno v op. 49.
- ¹⁰⁴ Ali se ni v letih 1941—1943 zgodilo pravzaprav ravno tako? Seveda v čisto drugačnih okoliščinah, ko je bil razpad stare Jugoslavije predvsem rezultat fašistične agresije, federativna združitev pa rezultat narodnoosvobodilnega boja vsakega in vseh jugoslovanskih narodov tudi srbskega, ki je bil prav tako kot drugi okupiran in neusmiljeno zatiran. In že 1. 1944 je aktualno vprašanje federacije vsaj še z Bolgarijo, ki bi bila po vsej verjetnosti tudi prišla, ko ne bi bilo intervencije zunanjega faktorja!
- ¹⁰⁵ Ne smemo pozabiti, da v okviru meja stare Jugoslavije slovensko narodno vprašanje nikoli ne bi moglo biti rešeno, glede na razkosanost Slovenije, ki je bila po letu 1918 veliko hujša kot prej. Res je geslo o razbijanju Jugoslavije

bilo v »ostrem nasprotju z vso tradicijo slovenske zgodovine« (E Kardelj), a je tudi res, da je vsa napredna slovenska politična tradicija slonela na geslu zedinjene Slovenije.

¹¹⁶ Zgodovinski arhiv KPJ, knj. II, str. 360.

¹¹⁷ Isto delo, str. 363—379.

¹¹⁸ Okrožnica »Zembilju i svima članovima CK KPJ«, 9. januar 1936 (datum slabo viden), A CK ZKS, KI LXXXIII/3600—3608.

¹¹⁹ »Dragi prijatelji!« PK-tu za Slovenijo, 1. november 1935 A CK ZKS, KI.

¹²⁰ Plenunm CK KPJ, april 1936, A CK ZKS, fasc. Pokrajinski komite za Slovenijo 1934—1937. — Sklepi plenuma so objavljeni tudi v Zgodovinskem arhivu KPJ, knjiga II, str. 380—349, a ravno v citiranem odstavku je očitna tiskarska pomota.

¹²¹ Zgodovinski arhiv KPJ, knj. II, str. 399.

¹²² Isto delo, str. 400.

¹²³ Proleter, julij—avgust 1936, št. 4—5, »Komunisti i konstituenta«.

¹²⁴ Prim. govor Moše Pijada na ustanovnem kongresu KP Bosne in Hercegovine (gradivo izdano v Sarajevu, 1950).

¹²⁵ Pismo Dragi prijatelj, (junij 1936), A CK ZKS, KI LXXXIII/3240—3244.

¹²⁶ Marko, »Delavski razred in slovenski narod«, Proleter julij 1937, št. 8.

¹²⁷ Edvard Kardelj (Sperans) Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana, 1957, str. LXXIV.

¹²⁸ Poročilo Tita o položaju v Sloveniji, 9. april 1937, A CK ZKS, KI LXXXIII/3634—3636.

¹²⁹ Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije, Zgodovinski arhiv KPJ, knj. II, str. 404—409.

¹³¹ Arhiv CK ZKS, zbirka »Edvard Kardelj — Gradivo za knjigo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

Revolucionarni eros brez konkretne utopije

Franjo Zenko

Jubilejno leto Oktobra je pri kraju. Petdeset let je tistim, ki so bili rojeni v dneh, ko je Vladimir Ilič Lenin po nepolnih štiridesetih urah akcije v petrogradskem zimskem dvorcu samozavestno pozdravil delavsko-kmečke in vojaške odposlance: »Tovariši! Delavsko-kmečka revolucija je končana!«

Pravšnja časovna mera, da se z idejo revolucije kritično primeri revolucijsko stvarnost. Toda jubilej je najmanj primerna priložnost za takšno disciplinirano duševno delo. Vendar so tako pri nas kot po svetu poskušali seštetati vrednote, ki jih je ustvaril in navdihnil Oktober. To bilanco so zbirali in seštevati v bolj ali manj deklarirani, toda vedno navzoči veri v zmago socialistične revolucije. Ne več kot v trenutni nacionalni ali internacionalni politični prevrat. V zmago socialistične revolucije se veruje kot v svetovni proces nacionalne, politične in ekonomske osvoboditve, ki nezadržno napreduje. Na Vzhodu in na Zahodu!

Ce že jubilej Oktobra ni primeren čas za kritiko temeljev, na katerih počiva vera v revolucijo, so še manj dopustni dvomi v revolucijo kot učinkovito metodo trojne osvoboditve, dvomi, ki jih povzročajo otroške bolezni socialistične prakse. Prepoved in samoprepoved korozivnega skepticizma in kriticisma se zdi upravičena v revolucionarnem času, ki je postal sistem sodobnega sveta: sistem volje za odločno in radikalno dejanje. Tisto, kar ostane kot prosto in dovoljeno, je poskus razločevanja avtentičnega revolucionarnega duha od aktivnega nihalističnega strahu, da ne bi pustili nobene brazgotine na zgodovini.

Ko sem z nekaj predavanji na temo »Revolucija in revolucionarna praksa« gostoval na Dunaju, v Kopenhagenu, Mannheimu in Marburgu, sem se na univerzah srečal s študentskim revolucionarnim erosom. Ta hoče biti iskren in avtentičen. Svojo legitimnost in upravičenost si prizadeva izbojevati z metodo, o kateri verjame, da je metoda matične sodobne revolucionarne ideologije: marksizem. Ker tudi ta eros sam vedno bolj dobiva obrise specifične in sicer marksistične revolucionarne ideologije, naj takoj povem natančneje: ideologije Herberta Marcuseja, z nekimi oblikami politične akcije, vznemirja senate in rektorje univerz, policijske prefekte in

inertno množico prebivalstva, navdihuje politologe, filozofe in sociologe pri raziskavah bistva družbe obilja, ogroža vzpostavljeno ravnotežje koalicije na oblasti. Vtisi, ki sem jih dobil v razpravah na mojih predavanjih, zlasti pa v pogovorih s socialistično usmerjenimi študenti (med njimi je ponekod tudi nekaj maoističnega duha), ki so me vabili v svoje klube, so me spodbudili, da sem se s tem bolje spoznal.

Najbolj neposredno sem doživel duha revolucionarnega študentskega gibanja, katerega začetniki so študentje *Svobodne univerze* v Zahodnem Berlinu, ko sem bil v začetku decembra preteklega leta navzoč na zborovanju študentov in profesorjev na univerzi v Mannheimu. Razpravljali so o ideji »kritične univerze«, ki je ena pglavitnih izrazov študentskega revolucionarnega gibanja.

I.

Po razdelitvi Nemčije po vojni je bila v Berlinu ustanovljena Svobodna univerza z dvojnim namenom. Prvi namen: ustvaritev instrumenta v protikomunistični polemiki okoli nesvobode na univerzi v Vzhodnem Berlinu. Drugi namen: ustvariti model univerze, v katerem bo zagotovljena vsestranska navzočnost študentov kot dinamičnega elementa znotraj akademskih odborov, ki jih sicer po pravilu sestavlja okorni profesorski stan. Šlo je za to, da študentje ne bi bili samo »študirajoči«, »poslušajoči«, pasivni »vajenci«, s katerimi manipulirajo, temveč aktivni in odgovorni za univerzo v celoti. Ne le za njen internacionalni in moralni ugled in dostojanstvo, temveč tudi za institucionalno obliko in funkcioniranje univerze kot javnopravne družbene organizacije. Pravno je bilo določeno, da so študentje pristojni ne le za vprašanja ozko študentske in socialne narave, temveč za skoraj vse univerzitetne zadeve. Ker imajo študentje pravico do navzočnosti in do glasovanja v vseh forumih, imajo ne le pravico povedati svoje mnenje o vseh vprašanjih, temveč tudi pravico soodločati. »Berlinski model« univerze, ustvarjen v polju visoke politično-ideološke napetosti kot propagandni instrument, naj bi bil tudi eksperiment in zgled za druge nemške univerze, kako razrešiti medsebojne interesne konflikte učnega osebja in študentov, konflikte, ki so se včasih zreducirali na model klasičnega konflikta med sindikati in delodajalci okoli »kvalificiranega soodločanja«. Po »Berlinskem modelu« so študentje obravnavani kot »državljeni univerze«, zreli za soobločanje o vseh vprašanjih institucije.

»Svobodna univerza«, ustvarjena v določeni politični konstelaciji, je spreminjala svoje bistvo s spreminjanjem klime od leta 1948. naprej. Kako? Zahodnoberlinski študentje so v vsakodnevnih kontaktih in diskusijah s komunističnimi skupinami, ki so prihajale s Humboldtove univerze v Vzhodnem Berlinu in za svoje partnerje prinašali s seboj posebej urejeni časopis »tua res«, vedno bolj spreminjali metodo pogovora: na mesto difamiranja je nastopila disciplinirana argumentacija in poslušanje. Tako je med aktivnimi študenti nastajala ne le »leva« pozicija in oživljanje »leve« tradicije: ustvarjala se je občutljivost za spremembe, ki se dogajajo na »drugi strani«. Zahodnonemški študentje, tako izurjeni v vsakodnevnih pogovorih, so se vedno bolj osvobajali črnega in rdečega dogmatizma in

postajali so bolj gotovi v kritičnem presojanju zadev čiste ideologije. Toda niso se mogli ustaviti pri kritiki idej. Spustili so se v presojanje konkretne politične prakse in to manifestirali v vrsti svojih protestov, demonstracij in akcij.

Neenakomerna sprememba znotraj *Svobodne univerze* — administracija in profesorska večina nista mogli slediti študentom pri preseganju dogmatskega antikomunizma — je napravila vprašljive principe, na katere je bil oprt »berlinski model«. Do odkritega konflikta med študenti z ene in rektorja ter senata z druge strani je prišlo ob sprejetju novega visokošolskega zakona o prepovedi političnih manifestacij na teritoriju *Svobodne univerze*. Študentski prestopki, ki so izzvali sprejetje tega zakona, so se kopičili: demonstracije proti vojni v Vietnamu, proti Jacopettijevemu filmu »Zbogom Afrika«, ob obisku ameriškega podpredsednika Humpreya so samo primeri sojenja politični praksi. Demonstracije proti perzijskemu šahu preteklo poletje so se zapletle do tragičnih razsežnosti: hud spopad s policijo je imel za izid uboj študenta Benna Ohnesorga in aretacijo študentskih voditeljev.

Na te dogodke so študentje odgovorili 9. junija 1967. s kongresom pod črnimi zastavami v Hanovru; sedem tisoč študentske mladine je s posmrtnim vencem padlemu študentu molče korakalo po ulicah. Osrednja tema kongresa je bila »Visoka šola in demokracija«. Razčlenjena je bila na štiri točke: a) berlinski dogodki preteklih dni; b) ali je Berlin simptomatičen za avtoritarne tendence v vsej Zvezni republiki?; c) v kakšnem razmerju je znanost do politike?; d) kako se lahko študentje organizirajo in kje naj najdejo zaveznike med drugim prebivalstvom?

Študentje na tem kongresu niso ostali brez dokaza zvestobe tistih svojih profesorjev, ki so jim pomagali pri formiranju radikalne kritične zavesti. Na tribuno pred športno dvorano je stopilo nekaj profesorjev; po številu jih ni bilo veliko: profesor Abendroth (Marburg), profesor (Habermas (Frankfurt), profesor Oertzen, profesor Brückner (Hanover), profesor Gollwitzer, profesor Flechtheim (Berlin), profesor v. Hentig (Göttingen), profesor Röder (Hamburg).

Takšni se kažejo bežnemu pogledu bistveni momenti v razvoju nemškega revolucionarnega študentskega gibanja, ki ga zdaj vodi študent zahodnoberlinske univerze Rudi Dutschke. Njega navadno citirajo, branijo in napadajo kot ideologa nemške revolucionarne študentske mladine; tej se je posrečilo, da si je priborila položaj družbene sile, čeprav še vedno brez trdne organizacije in jasno izrečenega revolucionarnega nauka. Obris vsebine in cilja študentske revolucionarne volje je kljub temu mogoče videti in opisati.

II.

Politični pomen študentskega revolucionarnega gibanja je rasel sorazmerno s širjenjem njegovih hotenj in ambicij. Začelo se je z revolto na spremljevalne pojave tistega, kar se danes imenuje »množična univerza« (Massenuniversität): naglo naraščajoče število študentov in nesorazmerno majhno povečanje števila učnega kadra, pomanjkanje prostora in neza-

dostni materialni pogoji za delo, prepolne menze, pomanjkanje komunikacij oziroma, kot se to v modernem žargonu navadno imenuje, dialoga med študenti in profesorji, velika birokratizacija ne le v univerzitetni upravi, temveč tudi v posameznih inštitutih, birokratizacija, ki direktorje ločuje od neposredne znanstvene dejavnosti, demokratični dostop na univerzo skoraj vsakomur ogroža študijsko raven, stari hierarhični način obnašanja, problem ordinarijev, njihovih pravic, svobode in vpliva ... Vse to zahteva, kot je znano, ne le v Nemčiji, univerzitetno in študijsko reformo, o kateri se diskutira, za katero se delajo načrti, o kateri se teoretizira v neskončnost. Obstaja občutek, da gre za zadnji ostanek strukture starega sveta, ohranjene le še na univerzah, na teh privilegiranih otokih znotraj družbe, kjer vlada zakon nedotakljive avtoritete tistega, ki »zna«, nasproti tistemu, ki »ne zna«, tistega, ki uči, nasproti tistemu, ki se uči. Počasnost in neučinkovitost pri izvajanju univerzitetne in študijske reforme povzroča nestrpnost študentov in jih sili v kritične analize višje stopnje.

Študentje so zaslutili, da se z izboljšanjem zunanjih materialnih okoliščin študija ne razrešujejo bistveni študentski problemi. Znotraj industrije znanja, zlasti v obratu množične univerze, se je zgodila sprememba v strukturi znanstvene proizvodnje. Vedno večja rafiniranost znanosti, diferenciranje njihovih metod, razširjanje in nastajanje novih znanstvenih področij, izumljanje subtilnih znanstvenih tehnik — vse to je v nasprotju z načinom, po katerem se v času študija prisvaja znanje. Ob pomoči mnogih profesorje, zlasti filozofov, sociologov in politologov, so študentje pod internim organizacijskim vprašanjem znanstvene industrije odkrili globlji družbeni konflikt. Potem ko so se študentje poučili o bistvu problema, so odgovorili s kritiko načina in strukture univerzitetnega pouka. Pod udarec njihove kritike so prišla predvsem predavanja *ex cathedra*, potem pa tudi seminarji, ki se največkrat spreminjajo v takšna predavanja. Študentje nočejo biti več degradirani v pasivne sprejemalce, vajence ali učence učiteljev, ki jim servirajo izgotovljene rezultate. Prodreti hočejo v skrivnost metod in tehnik manipuliranja z znanstvenim materialom. Prodreti hočejo v tisto, kar jih lahko napravi samostojne in enakopravne raziskovalce.

Problem se še bolj zaostri, ko postane jasno, da študentska zahteva po demokratizaciji niti v pouku nikakor ni samo zunanje in politične narave. Ta zahteva meri na demokratično sodelovanje v odprtih spoznavnih procesih. To je razvidno iz recenzij predavanj njihovih profesorjev, posebno pa še iz metode, ki jo študentje pri tem uporabljajo. Ta metoda je v bistvu heglovski-marksistična; z njo se osvetljuje in učinkovito razgalja notranja strukturna povezanost znanja in družbe. Studentom pa je predvsem do tega. Zato je mogoče reči, da je prav ta metoda postala danes njihovo temeljno kritično orodje. Spet ponavljam, da ne le kot učinkovito sredstvo za razsvetljevanje ekonomsko-politične strukture družbe v klasičnem sociološko-politološkem smislu. Ta metoda postaja sredstvo v boju študentov za samoopredelitev znotraj spoznavnega procesa.

Menim, da je iz povedanega razvidno, zakaj in kako je univerzitetna reforma in študijska reforma v tesni zvezi s problemi družbenih struktur.

Dogaja se, da samo tisti, ki te povezanosti ne vidijo, negodujejo proti študentskim težnjam, da imajo politično-družbeno dejavnost in prizadevanja za študijsko reformo za enotno dejavnost. Ne vidijo, da »politiziranje« in »študiranje« nista več dve stvari, temveč ena sama nedeljiva celota. Upravičena je pripomba pastora Friedricha Wilhelma Marquardta: »To, da se mnogi profesorji s svojo znanostjo ne morejo prepoznati v študentski dejavnosti, postaja v tej situaciji zame uganka. Molk profesorjev o zvezi med znanostjo in »ulico«, ki so jo vendar profesorji odkrili in nanjo opozorili študente, se mi zdi kot izdaja profesorjev nad njihovim lastnim spoznanjem.«¹

III.

Sociološka kritika notranje strukture univerze in študija je pripeljala študente do razkritja globalno-družbenih korenin pojava množične univerze. Njihova opozicija je tako prerasla ozke univerzitetnoakademske okvire in dobila pomen globalno-družbene opozicije. Politično vlogo študentov v okviru celotne družbe, seveda s posebnim ozirom na nemško Zvezno republiko, je natančno določil filozof in sociolog profesor Jürgen Habermas (Frankfurt a/M) v svojem prispevku na omenjenem kongresu v Hanovru ob smrti študenta Benna Ohnesorga.

Študentska opozicija je del intelektualne, intelektualna je del neorganizirane zunajparlamentarne opozicije. V tem smislu študentje nimajo nobenih privilegijev: nimajo nobenih posebnih korporativnih pravic, na katerih bi lahko utemeljili svojo politično dejavnost. Za to, kar delajo, študentje nimajo nobene druge legitimacije razen državljanskih pravic. Tisto, kar jih razločuje od političnih množičnih skupin in ostale neorganizirane množice prebivalstva, je samo intenzivna zahteva, da se te njihove pravice spoštujejo. To je lahko razložiti s trojnim dejstvom: študentje imajo višjo raven informacij kot drugo prebivalstvo; študij vedno do neke mere ugodno vpliva na prebujanje motivov in interesov, ki peljejo v politični angažman; študentje se laže in bolj kot odrasli osvobajajo zdajšnjega družbenega pritiska, ker še nimajo priznanega družbenega statusa. Iz tega sledi, da imajo študentski protesti to funkcijo, da prikličejo v zavest tisto, kar hočejo uradni forumi brez namena ali namenoma izrinuti iz politične zavesti svojih državljanov. Teza profesorja Habermasa je zelo jasna: »Študentski nemiri imajo kompenzatorično funkcijo, ker kontrolni mehanizmi, sicer vgrajeni v demokracijo, ne funkcionirajo ali ne funkcionirajo dovolj.« Dokazuje jo z dejstvi: s študentsko intervencijo je bila izrinjena lažna definicija vietnamske vojne, kar je omogočilo, da so prodrle informacije tudi z druge strani, informacije ki razsvetljujejo bistvo tega konflikta; s protestom proti perzijskemu šahu so predrli balon ilustriranega tiska, s katerim so pri nemškem občinstvu pripravljali sprejem nekega despotskega monarha. V aferi okoli revije »Spiegel« so študentje opozorili na nedotakljivost ustavnih pravic proti težnjam, ki so grozile spremeniti republiko v policijsko državo.²

¹ »Frankfurter Hefte«, 7/-967

² »Alternative« Wien, 8/1967

Obstajanje revolucionarnega študentskega gibanja ni problematično: nihče študentom ne oporeka njihove pravice družbeno še neomadeževanih, da brez farizejstva protestirajo proti družbenemu zlu. Za večino, ki se s tem gibanjem ukvarja, tudi ni neupravičena ne revolta ne fukcija te revolte na nedemokratske pojave: družba, ki zase trdi, da je zgrajena na demokratičnih principih, potrebuje neke angele varuhe, ki ji sprašujejo vest. Problematična je daljnosežnost hotenj in ambicij študentske revolucionarne volje: revolucionirati družbo v celoti!

Rudi Dutschke pravi: »Menim, da stranka in parlament ne zastopata več želja, interesov in potreb mnogih ljudi.« Rudolf Augstein ga sprašuje: »Če je takšnih ljudi mnogo, zakaj se ne zbero v stranko?« Ko izdajatelj »Spiegla« postavlja voditelja študentskega revolucionarnega gibanja — kateremu sicer ne odreka izobraženosti in miselne discipline, temveč le jasnosti zamisli o bodoči družbi — pred klasično dilemo glede metode političnega delovanja: ustanoviti novo stranko ali pa si z nestranskarskimi sredstvi izbojevati sodelovanje v oblasti in reorganizirati družbo, s tem opozarja študente: neka nova stranka, ki bi morala jasno izraziti svoje cilje, bi — izkoriščajoč obstoječe nezadovoljstvo — komaj lahko dosegla večino, potrebno za vstop v Bundestag. Brez revolucije druge možnosti ni.

Teorija političnega delovanja z neko stranko, zlasti v konkretnih zahodnonemških razmerah, ni zanimiva ne za Dutschkeja ne za Augsteina. Zanimivejša je teorija revolucionarnega delovanja. Problematika je zbrana v vprašanju: kolikšen del prebivalstva lahko študentje premaknejo kot svojega zaveznika in katero vrsto potreb lahko napravijo za dinamogeni faktor širšega revolucionarnega gibanja? Tam, kjer niti pet odstotkov volivcev ni mogoče zbrati okoli nekega novega programa, je vsako revolucionarno dejanje od spodaj in brez orožja absurdno. Aksiomatsko enostaven in univerzalni odgovor, toda opozorilo, da je prav takšna situacija v Zahodni Nemčiji.

Voditelji revolucionarnih delavskih strank na Zahodu so že zdavnaj spoznali in izkusili nemožnost, spraviti delavski razred do revolucionarne zavesti; psihosociologi so to nemožnost teoretsko razložili. Študentje, privrženci berlinskega gibanja, so mi v pogovorih priznali svojo nemoč pri prebujanju revolucionarnega erosa pri njihovih kolegih in pri delavcih v tovarnah, ki jim manjka občutljivosti za tisto, kar jim želijo priklicati v zavest: ekonomsko in politično odtujitev.

V to najbolj bolečo točko revolucionarne ideologije študentskega gibanja je pomerilo svojo puščičasto lekcijo Dutschkeju eden izmed »prilagojenih« starejše generacije — Rudolf Augstein. On meni, da od študentov ne zahteva preveč, če jih sili, da, če že ne razložijo, vsaj izrazijo svoje namene: iz temeljev spremeniti, to je »revolucionirati« družbene odnose, ali samo z demonstracijami usmeriti pozornost javnosti na konkretne težave kot so šahov obisk, vietnamska vojna, hrana v menzah, zapostavljanje znatnosti, visokošolska in študijska reforma.

Ce je njihov namen prvo, kar je mogoče razbrati iz deklariranih stališč, potem ne zadostuje ponujanje načrta samo za univerzitetno reformo (»kritična univerza«). Pokazati morajo obrise nove družbe, oziroma odgovoriti na tri zelo precizna vprašanja: kateri sistem naj zamenja obstoječega, čigava proizvodjalna sredstva, razen Springerjevih, je treba ekspropriirati in socializirati?³ Drugič: kdo naj zrevolucionira družbo? Austein — ne brez srdite ironije, ki bi bila lahko tipična za neuspelega revolucionarja — prehitvea odgovor klasične revolucionarne ideologije: »Po kritični teoriji bi to moralo biti delavstvo, ki bi ga zganil kritični um (morda takrat malo starejših) Dutschkejev. Zares si nikjer ni manj mogoče zamisliti svetov delavcev in študentov kot možne oblasti kot v Berlinu pod četverno okupacijo.« Tretjič: s kakšnimi sredstvi in kako spremeniti družbo, ko je v sedanji politični konstelaciji strankarske razdelitve oblasti edina alternativa diktatura neke leve »proletarske«, denimo komunistične manjšine, za katero ne bo nobene možnosti brez kakšne velikanske katastrofe in brez oboroženih sil? Resnici na ljubo: glede na navzočnost Nemške demokratične republike takšna možnost nima sploh nobene možnosti.

Potem ko je Augstein, ne brez agresivnosti, s svojo kritiko tako zdobil v prah revolucionarne politične ambicije študentskega gibanja, je skril svojo lekcijo Dutschkeju na to, da ga je spomnil usode enega glavnih zastopnikov »frankfurtskega kroga«: »Kritični um da, toda on sam prav nič ne stori, temveč na koncu skupaj z Adornom spozna, da tudi nič ne more storiti.« Sklep: dovolj hiperprodukcije revolucionarne ideologije! »Nekateri med nami starejšimi, prilagojenimi, bi radi vedeli za pot, po kateri bi bilo mogoče ven iz smrtonosnega kroga bonnskega aparata. A če nam hočejo mladi doktorji sociologije takoj predložiti revolucijo, potem, prosim, neko možno. Najmanj, kar je potrebno, je glava kakega Lenina.«⁴

Z več razumevanja in z očitnimi simpatijami uči študente o sodobnih težavah zavestne družbene spremembe profesor Habermas. Opozarja, da se vsakdo, ki hoče z nekimi teoretskimi pretenzijami razpravljati o politiki in hkrati takšne svoje razprave pripeljati do praktičnih sklepov, srečuje z velikansko neskladnostjo med kritiko in možnostjo, da se ta kritika pripelje na teren prakse. To razlaga s pravilom: »Čim bolj kompleksen in obsežen je sistem na stopnji, ko prvič lahko striktno govorimo o svetovni zgodovini, ki obsega sistem družbenih interakcij vsega globusa, tem bolj se ta sistem izmika neposrednim posegom, tem manjše postajajo možnosti za tisto, kar so včasih imenovali neposredna akcija. Kompleksnost členov, ki dandanes posredujejo med teorijo in prakso, zdaj vse prevečkrat povzroči izničenje pravic.

Nič manj resne niso specifične težave kritične zavesti študentov. Te nastajajo iz napetosti med njihovo energijo in voljo za delovanjem ter potrpežljivostjo, ki jo zahtevajo politični interesi in interesi solidne pri-

³ V demonstracijah proti monopolističnemu manipuliranju z javnim mnenjem so študentje uporabili akcijsko parolo proti Springerju; ta kontrolira 40 odstotkov nemškega dnevnega tiska: »Ekspropriirajte Springerja!« (Enteignet Springer!)

⁴ »Der Spiegel«, 32/1967

prave za bodoči specializirani poklic. Druga težava je bolj kritične narave. Izhaja iz konflikta, ki nastaja med nedvomno potrebo po teoretskem uvažanju v delovanje in pozitivističnim obratom znanosti in pouka, kakšne so današnje množične univerze, ki ne dajejo več zanesljive orientacije za delovanje. Sporočilo profesorja Habermasa se skrči na poziv, naj vztrajajo v političnem razsvetljevanju; to ima za cilj razlagati »našo situacijo«, ki ni revolucionarna: »Z demonstracijami izsiljujemo pozornost za naše argumente, ker jih imamo za boljše. Izsiljujemo razpravljanje tam, kjer nam jih neformalna moč prepoveduje. Vendar nasilje, ki povzroča rane, ne more služiti temu namenu. Če študentska opozicija ima kakšno prednost, potem je to lahko samo tale: da občutljivost za krivico, prizadejano ljudem, občutljivost za ranljivost tako posameznika kot vsega razreda, povzdiguje do politične kategorije».⁵

V.

Ne verjamem tako trdno, da so lekcije, pogosto ostre kot Augsteinove, namenjene predvsem študentom in njihovem voditelju Rudiju Dutschkeju osebno. Bržkone do njihovega »igranja revolucije« ne bi mogli biti tako neusmiljeni, ker se ve, kot zatrjuje Austein, da se bo ta prej ali slej »izrabila«. Zdi se, da je cilj, na katerega kritika meri, nekoliko globlje v ozadju. To so profesorji, ki s svojo kritično mislijo pred študenti razkrivajo skrivne mehanizme samo na videz uravnotežene in gladko tekoče »družbe obilja«, »porabniške družbe«. Med vsemi duhovnimi očeti študentskega revolucionarnega gibanja pa je — tako se zdi — najbolj izpostavljen kritikam tisti, ki je zrasel v preroka tretje revolucije: Herbert Marcuse. Član »frankfurtskega kroga«, avtor »Enodimenzionalnega človeka«, vztraja kot pridigar revolucije, ki se mora zgoditi v obliki »velikega odpovedovanja«. Tako priča o navzočnosti »utopičnega«, tega eminentnega znamenja druge dimenzije človeštva, dimenzije, ki jo je družba obilja in potrošnje skorajda dokončno zadušila.

Podrobnejši pregled vloge Herberta Marcuseja pri nastanku študentskega revolucionarnega gibanja, bi ne odpeljal predaleč. Pripominjamo, da je Helmut Kuhn prikazal nemško študentsko gibanje v Zahodnem Berlinu kot natančno kopijo modela študentskega gibanja na kalifornijski univerzi; vodi ga študent Mario Savio. A ameriško študentsko gibanje je samo del »protestirajoče« ameriške mladine, ki jo gibljejo ideje Herberta Marcuseja. Vendar pa je vprašanje, če je mogoče z dokazovanjem neavtohtonosti in neoriginalnosti študentskega gibanja odpraviti njegov obstoječi in preprečiti naraščajoči politični pomen tako v Nemčiji kot tudi v drugih deželah po svetu, kjer se kritična zavest in samozavest študentov prebuja in manifestira po ameriškem zgledu.

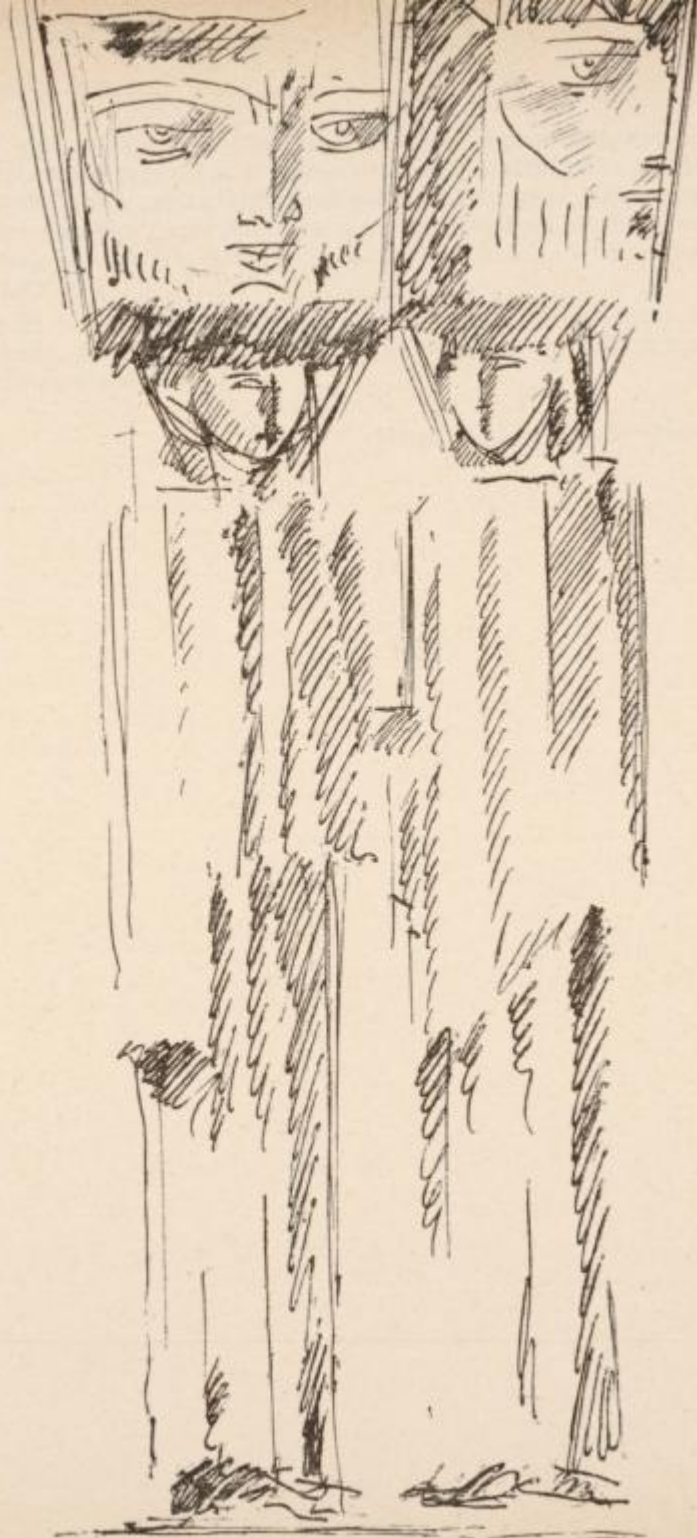
Pogovori in prepiri o revolucionarnem študentskem gibanju postajajo vedno bolj glasni. Znajo biti ne le akademsko dostojanstveni in politično strastni, temveč tudi policijsko surovi — tja do smrti kot v Zahodnem Berlinu preteklo poletje. Eno je gotovo: študentje ne le v Nemčiji, tej za-

⁵ »Alternative«, 8/1967

radi zveze uma in strasti nevarni deželi, temveč po vsem svetu skoraj nikogar ne pustijo pri miru. Dokazujejo: nihče nima pravice do cenene miru ob tolikšni ceni vojne. Njihova inventivnost v boju za to načelo ustvarja konflikte ljudi in vesti. Vznemirja tudi kristjane. To, da je pred nedavnim Dutschke z nekaj tovariši med polnočnico vodril v evangelistično cerkev, da bi s transparentom »Mir Vietmanu« spomnil mirne kristjane na one, ki nimjo miru, je združilo vernike in policijo; demonstrante so vrgli ven in ranili Rudija Dutschkeja v glavo. Izvrsten povod za konservativne kristjane in berlinsko demokrščansko stranko, da zahteva konec »levega terorja« študentov! Za teologa Helmuta Gollwitzerja, simpatizerja študentskega gibanja, je bila to priložnost, da se v neki svoji pridigi zgrozi, a ne nad pomanjkanjem takta pri študentih, temveč nad neko »krščansko skupnostjo, ki je obšla Jezusa Kristusa«. Medtem ko je veliki nemški dnevnik Frankfurter Allgemeine Zeitung za študente zahteval zapor, sklicujoč se na ustavo, ki to določa za osebe, ki zagrešijo kaznivo dejanje »svetoskrunstva«, je kakih trideset pastorej iz Bremna zahtevalo od župniškega sveta evangelistične cerkve, naj se voditelju manifestantov Rudiju Dutschkeju opraviči. Če nič drugega, je to eno potrdilo več za mnenje profesorja Habermasa o vlogi študentske opozicije: ustvarjati pri ljudeh občutljivost za nered v svetu in povzdigniti politično občutljivost v rang »politične kategorije«.

Vendar pa vzrok navskrižnih sporov okrog tega, kar se dogaja in kako se dogaja, ni samo v tistih, ki se sporov udeležujejo. Vzrok je skrit tudi v odkritem priznanju Rudija Dutschkeja, da študentsko revolucionarno gibanje nima izdelane »konkretne utopije«. Kdo ve, ali je to šele obljubljeno življenje ali že grozeča smrt revolucionarnega erosa, ki se je pred nedavnim rodil in kot novorojenček precej vznemiril ljudi?

Prevedel RZ

Naročnikom in bralcem

sporočamo, da prehajamo z naslednjo številko na nov koncept urejanja revije, upoštevajoč predvsem sorodnost oziroma različnost med posameznimi prispevki. Tako urejanje zahteva boljše sodelovanje, zato vabimo vse sodelavce na posebne pogovorne ure v uredništvu Problemov: filozofe in sociologe vsak ponedeljek, literate vsak torek in literarne teoretike vsako sredo od 15.30 do 17.

Zaradi takega urejanja in zaradi nastale prekinitve bo naslednja številka izšla z zamudo, za katero se bralcem in naročnikom opravičujemo in jih obenem vabimo k sodelovanju.

Uredništvo revije »Problemi«

DNE 22. III. 1968 JE BIL NA
LETNEM ZBORU SODE-
LAVCEV REVIJE IZVO-
LJEN NOV UREDNIŠKI
ODBOR; TA BO OD ŠTE-
VILKE 62 NAPREJ UREJAL
REVIJO. SESTAVLJAJO
GA:

Iztok Gajster
Niko Grafenauer
Spomenka Hribar
Ivan Hvala
Dušan Jovanović
Taras Kermavner
Marko Kerševan
Lado Kralj
Andrej Medved
Rastko Močnik
Milan Pintar (glavni urednik)
Rudi Rizmen
Mitja Rotovnik (odgovorni urednik)
Marjan Tavčar
Ivo Urbančič
Saša Vegri
Franci Zagoričnik

U R E J A J T E

O B J A V L J A J T E

B E R I T E

K U P U J T E

M E Č K A J T E

REVIJO PROBLEME REVIJO

G L E J T E

P O S L U Š A J T E

O T I P A V A J T E

V O H A J T E

O K U Š A J T E